

संवहिरारक्तवर्णिता ॥ लक्ष्म्यपत्रे दीप्यमाना ॥ रीपत्रवेदितं ॥ मृदाव
रुतमंगारैश्च कुरुयेत् ॥ स्विन्नमुद्रना ॥ मादाययत्नः ॥ शी
मभुयुतं वा यथे इदं मये ॥ शतं कु ॥ सोयाम एव चेत् ॥ काये वा
व शेषस्मिन्नेहं पुटे पुनः पुनः ॥ सो वर्य लयव ॥ रीपत्रवेदितं ॥ मृदाव
इयथा ज्ञानी कृणीदत्ता पल्लव्यं ॥ सिखाद्यदरमात्रं तन्नीतं सौदे ॥ मयुतं प
पक्ष्मती सारं नानावर्णं सवेदनं ॥ दुर्वारं प्रहणीते गंजये ॥ इदं पुनः ॥
जले हः ॥ ॥ तुलामया शीतिरिमत्रिकाया संभुये पक्ष्म ॥ स्विन्न
मुद्रेष्टुत्तमस्मिता निष्कृष्टा निधिष्टा सदृशाश्चनेनः ॥ पाठां स ॥
मुक्तां विल्वं च पुष्पाणि च धातकीणां ॥ प्रसिद्धा विपचिव तावदादीपरे

आभा मरुवाधि

1581

ASHA ARCHIVES

व.वे
२६

शरसस्तुभावन॥ पीतसूक्तसौकालविद्वान्नेनमणेनवाजापयसाशवापि॥ निहंति
 सर्वं त्वनिसारमुग्रं कृत्वांतिमंलोहितपीतकं वा. दोषं ग्रहणा विविधं नरकं. पिः
 तंतथाशाशिशोभितामि॥ ग्रहणं च वेवमसाध्यरूपं निहंति नरकं. **देको**
 यं॥ **कुरुतामृकः॥** ॥ तुलाइवेन सादोणो दोणो इत्यनुत्तमं॥ **रवीन**
 निदार्थांश्च वरुत्तमा॥ विषयलीलांगवेरंच लात्ताकडकराहिणी॥ **वदंति** नरकं
 दं येयामंदा वचारितां॥ अनीसारं जये ह्रीं पुं त्रिदोषमविदारुणं॥ **वदंति** नरकं
 भीरिद्रुताभीरुरसेविषकृतं जैश्चकृत् पयसा रसां॥ **वदंति** नरकं
 कानिसारं समये तु दीर्घं॥ जीर्णमृतो बभूवुः॥ **वदंति** नरकं
 दं देववारिप्रसाधितं॥ वात्सविहं गुहं नैऋत्यं॥ **वदंति** नरकं॥ लिखा वायु

समूलः सप्रवाहिकः ॥ पयसा पिष्यती कृत्स्नः पीतो वा विरोद्धवः ॥ अहनिर्वाहिको ह
शिरकालानुवर्तनी ॥ कृत्स्नस्याद्यालवित्वा नान्तिरुक्तः ॥ प्रतप्तसप्तः ॥ दध्नः सरोः सुः स
हाद्यषजो हन्या प्रवाहिको ॥ विलोषणगुणलोधुः ॥ निह्या प्रवाहो ॥ दध्ना सप्तार
णसमाप्तिकेण नुंजीत निश्चारकपीडितसु ॥ सुतप्तकृत्स्नकृत्स्नेन वापि क्षीरेण शीतेन
मधुप्लुतेन ॥ दीप्ताग्निर्निपुरीषोयः सार्यते कनित्यं सक्त ॥ सन्निवेशपरिणितं शुंठीदधिने
रूपयोधनं ॥ स्वानाभ्यां गावाहाद्यगुरुत्विग्धातिभोजनं ॥ व्याघ्रासप्तत्रिंशताम्रजतीया
शिविवर्जयेत् ॥ ॥ इति श्रीश्रुतिसारविक्रिसाधिकारः ॥ ॥ ग्रहणीमादितं नजीर्ण
वदुषाचरेत् ॥ अतीसारोक्तविधिना तस्यामं च विपाचयेत् ॥ सरीरागुगते सप्तारसे संघ
नवाचनं ॥ विषुद्धामाशयायासैपंचकोलादितिर्युतं ॥ दद्यात्पेयादिसुप्पन्नं पुनर्योगा

व. ५
२७

अदीपनान्॥ कवित्वाविल्ववांगेरी तक्रदादिमसा चित्ता ॥ पात्रणीग्रहणीमेयासवांते
पोचमलिकी ॥ ग्रहणीदोषिणंतक्रंदीपनंग्राहिलाघवार ॥ पथ्यमभुरपाकित्वात्रव
पित्तप्रकोपनं ॥ कषायोष्णविकोशिता द्रोक्षावेव कफोहितं ॥ वातेन्वाहृत्तुल्यं त्वात्सय
कमविदाहितम् ॥ मुंठीसानीविषांसपुत्तागुरुव्यापेवेजलेन कृतिनाममंश ॥ मंदान
ल्लेशतनामनायामामानुवंचेग्रहणीतदेव ॥ धान्यकान्तिविद्धादीचपुस्तनागसाधि
नं ॥ वलाहिपलीविल्वं वदद्यादीयनपाचनं ॥ अजयापिधलीमूलविल्वेवीतानुलो
नं ॥ विठ्ठदोषवद्रुलेदी प्राग्रिष्यतिसार्यते ॥ विठ्ठदोषविट्ठगहृत्ता कषायैस्तंविरे
चयेत् ॥ रेवनायेत्सारयुक्रंदीपनार्चेकणा चित्तं ॥ विठ्ठदोषविष्यलीमूलं वीसारौल्लव
निच ॥ ओषधिविजमोदाचचयं चैव वत्तुलीयेत् ॥ विठ्ठकामानुल्लगत्सदादिमसा

५
काचकलायां ग्रहणी प्रः मृतहवि ॥ १७ ॥ लशो चोदर शीह शो चोर्शो प्रदीपनं ॥ **वित्रक**
पतं ॥ ॥ **वित्वा** ग्रिचया ईकृष्टं गवेर क्काचेन कल्केन च सिद्धमान्यं ॥ सहागदुर्भं ग्रहः
णी गदोत्तं सो यो ग्रिसादा रुचिनु धरिष्टं ॥ **वित्वा** य पतं ॥ मरिचं पिप्पली मूलं चित्रको
हस्ति पिप्पली ॥ मृदंष्ट्रा पिप्पली चान्द्रं च पाठा यवानिका ॥ चांगेरी स्तिरसे स पि
क क्लैरेते विषावितं ॥ चतुर्गुणो नद आचत द्युतं कफ वात नुर ॥ अर्शो शि ग्रहणी दोषं म
त्र रुष्टं प्रवाहिकां ॥ १८ ॥ अर्शो शि मा माहं पतमेत द्युतं हति ॥ **चांगेरी** पतं ॥ ॥ मरिचं पि
प्पली मूलं चांगेरी पिप्पली तचा ॥ नहा टकं यमानी त्रविदं गं हस्ति पिप्पली ॥ हिं गुरो व
र्तं तैव विदं सैव च चर्चयः ॥ सा मुद्रं स यव क्षारं चित्रको वच पा स ह ॥ एतै ररुप सै
त्रा गि पत प्रह्यं विषाचयेत् ॥ दशमूली रसे सिद्धं पयसा दिगुणो न व ॥ मंदा ग्रीनां हिः

व. वे
३०

नंसिखग्रहणी दोषनाशनं ॥ विष्टं नमाम दोर्वल्यं श्रीहानमप कर्षयेत् ॥ कांशोऽस्त संनयं
वापि दुर्जामि सनगंदरं ॥ कहनानरहंति रोगांश्च वातजान् क्रिमिसंजवान् ॥ तान् सर्वान् ब्रह्मः
यस्यामुष्णधुदावर्तन लायचा ॥ मरिचायं घृतं ॥ ॥ मोदचं लंघं च कोलं मेघं वंस्पुषां क्वा
यजमोदं यवसारं हिं गुजीरकमीक्षि ॥ कृत्वा ज्ञानी सभूती कंचिन्न कंच पतार्थकं ॥
आर्द्रकस्वरसं बुक्रं तीरक्षुष्कजाजिकं ॥ दशमूली कषायेन घृतप्रस्थं विवाचयेत् ॥ भक्तं
मसहपात्रं व्यंनिर्नक्तं वा विचक्षणे ॥ क्रिमिश्ची होदराजीर्णं चरकुष्टप्रवाहिकां ॥ वातः
रोगान् कफमाधीनं हन्याद्भूतमरोचकं ॥ पांडुरोगं क्षयं स्त्रासंदोर्वल्यं ग्रहणीगदं ॥ मह
षड्पलकं नाम वक्षसिंद्रासं निर्यया ॥ महाकंघलघृतं ॥ ॥ यन्मलादिषु यो नां जेसः
गुडसौंदकांजिकं ॥ धान्यरासौ त्रिरात्रस्थं शुक्रं बुक्रं नुच्यते ॥ दिग्गुणं गुडमधालम्बु

तम
३०

नालनलुक्रमादिह॥ स्वयं बुक्रं॥ ॥ प्रकांतं दुलतोयेतः सुषजनास्यत्रयश्रुतः
प्ररथाईदचितो सुमूलकपलाभचौगुडानातिके। मान्योशोचितमंगवेरसकलातदेस्वि
धनान्योपले। हे हस्मावणायोनिशापलद्यं निक्षिप्य जाउदरे॥ निग्धे धान्यमवादि
नाशानिहितं श्रीनासरान्नासयेत्॥ गिष्मे तोयचरास्ययेव वरुणे वर्षा सुषुव्यागमे वः
दृशीतेष्टदिनान्यतः परिमिदं विप्राम्यसंक्षुण्णितं॥ वातुर्जातपलेन सहितमिदं बुक्रं च
बुक्रं चतत्॥ ह्यघानकफामदोषजनिता ज्ञानाविधानामयान् दुर्नामानि लुगुस्तः
मूलजठरानहत्वा नलंदीपयेत्॥ बुक्रं चानं॥ ॥ यवान्यामलुकं पथ्यामरिचं त्रिपलां
मिकं॥ लवणानिपलां शानिपंचसैकत्र कर्तुं येत्॥ तक्रकं मधुतं जातं क्रमारिष्टं चि
वेन्नरः॥ दीपनं शोचुत्तार्शं क्रिमिमेदोदरोपहं॥ तक्रारिष्टं॥ ॥ वाद्यस्य दद्याद्यवश

ध ६ वे

३१

म ४

कुनांपचक्रपुचक्रपुचक्रवाहकसंमितंनु.मध्यप्रमानानिचमूलकानिदद्याचतुष
ष्टिसुकल्पितानि॥शोणोऽसुसःप्राद्यघटेप्रधौनेदद्यादिदंनेषजन्मोतेमुक्तं॥सारद्वयः
नुबुरुवस्तगंधाधनीयकस्यादिदसैधवंव॥सौवर्चल्लहिंगुगवाटिकांचचव्यंवदद्या
दिमलप्रमानं॥इमातिवानिपलोभिजानिविवर्जनीस्त्यघटेति॥रुसामजाः
जीपुषकुंजिकांचतथासुरींकारविचित्रकंव॥पक्षस्थितोयंवल्वर्णदेहवयस्करो
तीतवलप्रदश्च॥कान्नीतयासीति यतवत्तत्रकांजिकेतिप्रवदन्तितज्ञा॥अयाम
कालाजुरयेवमुक्तमायामकेतिप्रवदन्तिचैना॥दकोदरंगुल्ममद्यष्टिहानंहुडोगमा
नाहमरोचकंचमंदाग्रितांकोषगंतंरुभूतं॥मर्शोविकारासनगंदरांश्च॥वाताम
यात्रासुनिहंतिसर्वांसंसेव्यमानोविधिवन्नराणां॥आयामकांजिकं॥॥प्रत्यत्रपे

ये

रामः

३१

एतामसंरस्यमुद्रस्यदत्तास्तुलांगुदस्य॥ कृणीकृतैप्रचिकनीरवद्यव्योचेनरुत्ताः
हृषुषाजमोदैःविडंगसिंधुत्रिफलायमानीपाठाशिक्षाभ्येष्टपलप्रमाणैः॥ दत्तातव
कूर्णपलानिचाद्यैश्चैवनेत्रस्यपत्रेश्चावरा॥ तंनस्येदक्षफलप्रमाणंयद्येव
त्रिसुगंधिपुष्पं॥ अनेत्रसर्वग्रहणीविकाराःसप्ताशकाशस्वरनेदशोवाशाम्पतिचा
यंचिरमंतरग्रेहतस्यपुष्टस्यवदस्तिहेतुः॥ स्त्रीणांववंभ्यामयमाशुह्यात्रकस्यान
कोनामग्नर्जतित्रिवदत्रैविकेसकाः॥ अत्रोक्तमानसाधर्म्यात्रिसुगंधपलंचुचक्षुः
स्याणगुणः॥ ॥ कुष्माउकाणांरुधानांसुखिन्ननिकुलत्तवां॥ सर्पिप्रत्येपलशने
ताम्रजाणेशनेःपत्रे॥ विष्यलीविष्यलीमूलंचित्रकोहस्तिविष्यली॥ धान्यकानिवि
डंगानियमानीमरिचानिच॥ त्रिफलावाजमोदाचकटिगाजानिमैधवं॥ एकैकस्यपलं

व वै
३२

वै कं त्रिवदस्य पलं जवेत ॥ जै लस्य च मला न्यवो गुडपंचाशदेवतु ॥ प्रलौखिनिः समेतं नुरसे
रामल कस्य च ॥ यदादवी प्र लेपंतु तदेन मवतारयेत् ॥ यवाशक्ति गुगान् कुर्यात् कर्ष कर्षा
ईमानिकान् ॥ अनेन विधिना चैव प्रयुक्तं नु जयेदिमान् ॥ अस्य ग्रहणी रोगान् कुशान् यश
जगंदरान् ॥ उचरमाना सह शोगु लोदर विसूचिकाः ॥ कामलायां दुर्गोणाश्च प्र मेहाश्चैव
विंशति ॥ वानशोणितवी सय्या नद दुवर्मा फली मजान् ॥ कफपित्तानि लान् सर्वान् प्रहः
काश्च व्यपोहति ॥ व्याधिनीणा वयः सीणास्त्री पुत्रीणाश्च येन रा ॥ तेषां वक्ष्य्य च वणा
श्च वयस्याप नमेव च ॥ गुड कल्याण कं न्याम वं चानां गजदं परं ॥ कुष्मांड गुड कल्याणः
कं ॥ ॥ योऽस्य विनेऽत्रि धानव्या गुटिका तु सुधावती ॥ अत्र प्रोक्त विधा भुङ्क्षो समानो रः
सगंधदौ ॥ संमर्द्य कजलान्तं कर्णं कुर्यात् दृढाश्च मे ॥ ततो वादन वद्विह्य सो हपात्रे इवी

हृप

रामः
३२

गोमयो यरिवि न्यस्त कदली यत्र पातनात् ॥ कुर्यात्स्वर्ग्यटिका कारमस्य रक्ती दद्यात् न क
मात् ॥ छादशरत्नि काया वत् प्रयोगः ग्रह रा दंतः ॥ नदं वदु ग्गस्य नक्षत्राणां दिवशेषु न
र तीय ए व मासा य दुग्धा यत्र विधीयते ॥ व हं विदा हि स्त्री रं नामूलं तैलं च सार्व वं ॥
रुक्म मत्स्या भु सशकान्त्य कौ निंदः पयः पिवेत् ॥ ग्रहणी क्षया र्शः कुष्ठ शो वा जी र्णा दि
ना मिनी ॥ रसपय्यटि का त्या ता निव द्वा च क्र पा णि णा ॥ रसपय्यटिका ॥ ॥ स्थात्यां
संमर्द्य दात गो मा सि कौ रस गंध कौ ॥ नख भु चंत दुय रितं दु स्ती यं दि मा सि कं ॥ ततो न
पाल ता म्पा त र पि चा य सु करा सि तं ॥ पां शु ना पू रये दं स वां स्था ली त तो न ल ॥ स्थात्य
घो ना सि कां या व त दे य तो न मृ त स्य तु ॥ ता प्री ता म्प स्य र कौ का त्रि फ ला कृ ति रत्नि का ॥
अथ ए स्य व र क्ते का वि तिं ग स्य च न न धुः ॥ च ते ना लो घ ले रु मं प्र च मे दि व से त तः ॥ रक्ती

च. ४
३३

वृद्धिः प्रतिदिनं कुर्यात्तात्रादिषु त्रिषु ॥ स्त्रिया विदंगर क्लीनु यदा जे दो विवक्षितः ॥ गदा वि
डंगत्तवकंदया इ क्ली छयं पुनः ॥ छादशां ह योग वृद्धि ततो हास क्रमप्यय ॥ ग्रहणी म ह्र वि जं व
म स म्प लं व सर्वथा ॥ जयत्येव नाप्रयोगा वत्तवार्ण मि वृद्ध नः ॥ ता प्रयोगः ॥ ॥ इति ग्रहणीः
चिकित्साधिकारः ॥ ॥ इत्रां साधनोपाय वतुर्द्धापरि कीर्तिनः ॥ नेष ज शस्त्र सारा ग्रि साध्या
लादाय उच्यते ॥ यदा यो नासु लो म्पाय यदश्रित्व द्रव्ये ॥ अत्र पामो बध्नं द्रव्यं न तसे वं नित
कर्म सैः ॥ शुद्धां शां प्रलेपादि क्रिया नीत्ता विधीयते ॥ आ विणां रक्त लोका क्रिया कार्या
अपैत्रि की ॥ सु सीरं रजनी युक्तं लेपा दुर्नाम नाशनं ॥ को घात की रजो दा र्ता त्रिय गु दौ इ वाः ॥
अ र्क सीरं सु चा सीरं ति क्तुं म्या म्प लु वाः ॥ कर जो वस्तु मुत्रं वसे पनं हृष मर्श सां ॥ अ र्शोः
ग्री गु उगा वर्ति गु उ घो घ प लो इ वाः ॥ अ र्क सीरं सु चा सीरं ति क्तुं म्या म्प लु वाः ॥ कर जो

हरी

रामः
३३

वत्समन्त्रं च लेपनं चेषु मर्शशां॥ अर्शोऽग्री उदगा वर्ति पुऽघोषफलोद्भवा॥ न्योस्त्रिका
मूलकं केन लेपो रक्ताशं साहितः॥ नुंवीवी जंतो डि दंतु कांनिक पिष्टं गुडी त्रयं॥ अर्शो
हरं गुडस्य दविमाहिषमश्नतः॥ म होवोधिप्रदेशस्य पयाको शातकी रजः॥ कः
केन लेपतो हंतिलिंगवर्तिमशंसयः॥ अपामार्गोद्भवान्मूलात्तारसहस्तितालकः॥
लिंगार्शो लेपतो हन्ति विरजानमसंशयः॥ वातानीसारवडिन्नववास्थशोऽसुपानरे
उदावर्त्रविज्ञानेन गाढविल्कानि वासकृतं॥ विष्टिवं चो हितं नक्रं यमानी विउसंयुतं॥
वानश्चेष्मार्शशांतक्राश्वरं मास्ती हने च जं॥ ततः प्रयो ज्येष्ठा दोषं सत्ने हंतु तमे
वच॥ निविरो हन्ति पुऽजाः पुनस्तक्रसमाहता॥ त्वचं वित्रकमूलस्य पिष्ट्वा कुंभं प्रले
पयेत्॥ तक्रं वा दधि वा तत्र ज्ञातमर्शो ह्रं पिवेत्॥ पित्रश्चेष्मप्रशमणी कुरु कुरु जा

व. द.
३४

पहा॥ गुज्जात्राशयस्याशु. योनितासगुडाजया॥ सगुडां पिप्लीषुक्तामजया घृतन
नवदंती पुतां वापि न सयेदानुलोमिकी॥ तिला रुष्म रसयोगं न सयेदपि वरुन॥ कु
ष्ठरोग हरं श्लेष्म मर्शसां नाशनं परं॥ तिलनत्राटकं पथ्या. गुडश्चेति समांशिकं॥ दुर्न्नाम
श्वाशकासघ्नं ह्रीं हृषां हृत् तपहं॥ गोमूत्राभ्यक्षितां दद्यात्सगुडां वा हरीतकी॥ पंचमू
लकयुक्तं वातक्रमस्मे प्रदाययेत्॥ मृत्ति प्रसौरणं कंदं पक्वाग्रौष्ठ वा कवत्॥ अथास्त
नैल्लवणं दुर्न्नाम विनिवृत्तये॥ स्थिन्नं वार्त्ता कुपलंघोषायाः क्षारजेन सहिलेन॥ तशु
नमृष्टं युक्तं गुटे नातृप्तिनो यो नरोत्ति॥ धिवतिव नूनं तक्रंतस्याचे वातिव रुग्णं गुणाति
यांति विनाशं पुंसां सह जाययिष्य प्रतत्रेण॥ अमिता नां तिलानां प्राक्प्र कुचं शीतवाय
न॥ रत्ना दतोर्मांति शास्यंति हि तदा र्ज्यां गुविदं॥ दंती वित्रकमूला नापु नयोः पंचमू

रामः
२४

लयेः॥ ज्ञागान्यलागानापोऽप्य जलप्रोणे विपाचयेत्॥ त्रिपलं त्रिफलायाश्च दलानां
तत्र दापयेत्॥ रसेवनुर्चशे च पूतशीते प्रदापयेत्॥ तुलां गुडं स्यात् तन्निवेत्ता साईप
तना जनं॥ तन्मात्रमापि वेनित्य मर्शशोभो प्रमुच्यते॥ गृहणीयां रोगघ्नं वातवर्धनं
लोमनं॥ दीपनं चारुविघ्नं च दन्त्यरिश्च मिदं विदुः॥ पात्रे रिद्योदिसै चान्नं चान्नकीलोध
लेपिते॥ दन्त्यरिश्च॥ ॥ सनागारुधरवृद्धादारकं गुदनयोमोदकं च सैदारकं॥ कुर्यात्
तिवृद्धं स दसै वदारकं करोति वृद्धो॥ अशोषरुज्जीमक रोगदारकं करोति वृद्धं सहस्रं
वदारकं॥ कूर्णे चूर्णं समोते योमोदके क्षिपुणा गुदेः॥ चतुसमोमोदकः॥ ॥ त्रिप
लं शृंगवे रस्यवनुर्चमरिचस्यनु॥ पिप्पल्यां कुडवाई च तस्यायापनमेव च॥ ताली
सपत्रस्य पलं पलाई केशरस्य च॥ छेयलेपि प्याली मूलादई कर्वं च पत्रकान्॥ स

नु

च वै
३५

सोला कर्षमेकं तु कर्षां कृत्वा मणालयोः ॥ गुग्गुलुना निविंशश्च कर्णमेकत्र काख्येन
अक्षप्रमाणानु उिकाशाण देति च सास्मता ॥ पूर्वप्रस्तासु पश्चाच्च नो जनस्य यथाव
लं ॥ मद्यमांसं रसं यषं क्षीरं तोयं पिबेत्तदा ॥ हंसादक्षां शिखीं सर्वाणि जह्यान्मयना
निच ॥ वातपित्तकफोन्धानि सन्निपातो द्रव्यानि च ॥ पानास्येयं पूत्ररूढुवात रोगे
गले ग्रहे ॥ विषमज्वरे च मंदेनो पांडुरोगेन चैव च ॥ भूमि रूडो गिणा चैव गुल्मश्च
हार्त्तिनांतदा ॥ स्वासपरीतानामेतास्युरस्ततो पमा ॥ शुब्धास्थाने न यो देया विग्रहे
पित्तवायुजे ॥ प्राणदेये सितोदत्ता कर्णमानाश्चतुर्गुणा ॥ अमुषि नाग्निमांसाद्ये
प्रयो ज्योत्सु दजानुरे ॥ अनुपानं प्रयोक्तव्यं व्याधौ श्लेष्मान्न वेचलं ॥ पलद्वयं चानिः
लने नुपलत्रयं ॥ प्राणदागुरिका ॥ ॥ पञ्चापंचपला न्येकमजाज्यामरिचस्य च
पित्रने

रामः
३५

पिप्यलीपिप्यलीमसं च विवित्रकतागता ॥ पलापि २५: क्रमशो यवहारपल ह
ये ॥ ननु ८ कपलान्मद्यौ कंदसुखिगुणोमतः ॥ त्रिगुणो ननु ते वां वरकानस्तसमि
तां ॥ एके कंजसये रर्यातः तक्रमं नो नुवा विवेन ॥ मेदायी दीपयते वप्रहणीः
पांडुरोगनुत् ॥ कां कायनेन शिवेभ्यः शस्त्रभाराग्रि विधिना ॥ त्रिषमिन्नमिदं यो
नं शेषमशो विकारिणां ॥ कां कायलो मोदकः ॥ ॥ विदुं गता रामलका नयानां
पलं पलं स्यात्तु तत्त्रयं च ॥ गुडपक्ष्मा दशभागयुक्ता मासेन त्रिंशत्पुटिका विधे
या ॥ निवारणे यन्त्रवरेण सृष्टं समा निजदः किलसा क्यभिन्नवे ॥ अयं हि कायनय
कुष्ठनाशनो नगंदरही हजलोदराशीशां ॥ यद्येष्टवेष्टा न विहारसेवी मनेन वरुंत
रुणो भवेत् ॥ मानिजदमोदकः ॥ ॥ परिचमसौ च विवित्रकसुराणां गायत्रोत्तरं

व. ६
३६

दिगुणा॥ सर्वसमापुत्रागः॥ सद्यो यं मोदकः प्रसिद्धफलः॥ ज्वलनं ज्वल यतिः
नाठरमुन्मीलयति मूलगुल्मगदादौ॥ निःशेषयति च श्रीपदमशंसि विनामय
त्यामु॥ **स्वस्वमूलनमोदकः॥** ॥ घोडशमूरलोभागावक्त्रे रथो महोषधस्य॥ त
तोर्ध्वननागपुच्छं मरिचस्य ततोऽपि चार्धेन॥ त्रिफलाकणाशमूलातालीशारुक्
रकिमिद्राभां॥ भागामहोषधसनादहनां गाना लुम्बीचा॥ भागः मूलननुत्मा
दातव्योऽद्वयद्वयकस्यापि॥ भृंगे ले मरिचां शेषवीने कत्र संकल्प॥ दिगुणो न गुड
न पुनः सद्यो यं मोदकः कामधनैः गुरुवच्च जोषु रहिते क्षितरेषु उपद्रवं कुर्वन्
न सप्तकमनेन नितं पूर्वगमस्य स्यो गराजेन॥ भीमस्य मासुते रपियेन तौ अग्निव
सुवर्द्धि हेतुन केवलं स्मरलो महावीर्यः॥ प्रजयति शस्त्रज्ञा राग्निविनायक शंसा मे

रातः
३६

षः॥ स्त्वय्युष्नीपदगदजिनग्रहणी सतवाकफानित्वां॥ नाशयनिवसिपलितं मेधां
कुरुते वषत्वं॥ हि कांत्वा शंका शंसरायस्तप्रमेहांशु॥ श्रीहानं वासुग्रहं मोचाशुः
रसाग्रतं वोयं॥ वह हून्नमोदकः॥ ॥ कृणीकृताघोडशभूरणास्था॥ मोहोषधाघो
मरिचस्यैव को गुते न दुःखाम जयायी विंशी॥ पियंशुं गुते मोदकं वनं पिंडं त्वापत्तिका
रकः॥ मूरपीडी॥ ॥ यो वाय्मरुक्षरविदंगति स्नातमानां कृणीं गुते न सा हंतनुसः
दोषयो न्यो॥ दुर्नाम कुष्ठगरुडो यशस्विवं चानये जयत्य वलनां क्रिमिपो इतां च॥ यो
वायं कृणी॥ ॥ सुंठी कृणा मरिचनागदलत्तगो लं कृणी कृतं क्रमविवाहितमूर्धमे
न्यात्॥ स्त्रोदेदिदं समतिने गुते जात्रिमां यकाशा रुचिस्त्वशन कंठ हृदामयेषु॥ समश
कं रकृणी॥ ॥ लवणोत्तसेधुमवक्रि कलिगयवान् चिरवित्त्वमहायिचुमदयुतान्॥

संद. ३९

पिवसप्रदिनं मयितालुसिता नयादिमदिनुमिहसिपायुरुहान् ॥ तवणो नमायं वृणो ॥
॥ ॥ त्रिकलापंचतवणो कुण्डकडुकरोहिणी ॥ देवदाहविजंता निविचुमर्दफला निच ॥
वलावातिवलावेव हरिदेहे सुवर्चसा ॥ एतत्संनृत्यसंभारं करं जलप्रसेननु ॥ पिष्टाच
गुदिकां प्रलावदरा विषसां वृक्षः ॥ एकैकां तां समुद्रज्योरोगे रोगेषु च कृष्टचक्र ॥ उत्सेन
पारिणापीता शान्तमग्निप्रदीपयेत् ॥ अर्शसिंहं तिक्तेण गुल्ममश्नेन निर्हरेत् ॥ तनुदः
वृत्तुतोयेन हृद्गोर्ते लसंयुताः ॥ इंदुसरससंयुक्ता सर्वज्वरविनाशिनी ॥ मानुसुंगः
रसेनाद्यसद्यः फलहरी कृतः ॥ कपित्थानि लता नानुरसेन सह मिश्रिता ॥ विषाणि हं
तिसर्वाणि पा नाशनप्रयोगतः ॥ गोसकृद्भुजसंयुक्ता ह्या नकुष्टानि सर्वपाः ॥ श्यामा क
षायसहिता जलोदलविनाशिनी ॥ नक्रुद्धं न नयति न क्रुष्यापरिरक्षिता ॥ अक्षिरोः

तप

रामः
३९

गेषु सर्वेषु प्रधुना पृथक् प्रयोजयेत् ॥ लेपमात्रेण नारीणां सप्रथमं दर्शनादिनी ॥ यवहारोत्त
था यत्नेन शोभनेन गच्छादिषु ॥ समात्मनो नरोत्तमे वासिष्ठे विजयमाप्नुयात् ॥ भागानुनयो
गः ॥ ॥ त्रिकत्रयं च बाह्यं पाठासारं निशाद्यं ॥ चतुष्टयं त्रिकोक्तं शिवाग्रि शतार्हं च
नानिच ॥ ग्रंथिविल्वज्जमोदात्तगणोऽष्टाविंशतिर्मतः ॥ एतातिसमभागाणि सप्तका च
एतानि कारयेत् ॥ ततो विडात्तपदकं पिबेदुत्तेन वारिणा ॥ एरण्णैर्न युक्तं तु सदा सिद्धि
नमोनरः ॥ कांशं हन्यात्तथा शोषमशी शिचनमंदरात् ॥ रुक्मं च पांशुं च वृत्तं च वानगुलं
तद्योदरं ॥ हिकताम्ना सप्रमेहांश्च कामलां पांडुरोगतां ॥ ग्रामान्धयमुदो वर्तमं च वृद्धि
उक्लिमीत् ॥ मृत्तुवप्रहृणी दोषाश्च मया परिकीर्तिता ॥ महज्वरो पित्तघ्नो भूतो पित्तचेत
सां ॥ अग्रज्यां तु नारीणां प्रजावर्धनमेव च ॥ विजयोनाम कूर्णोयं रुक्मात्रयेण पूजितः ॥ ॥

च. ५
३८

विजया कर्ण ॥ ॥ तद्वत्तेजोवती दंती म्बदंष्ट्रा वित्रकं शटी ॥ गवाक्षी मुस्तविष्ठा रुविजं
गानि हरीटकी ॥ पलो नितानि चैतानि पलायता वरुक्षार ॥ षष्ठं लं च दारस्य अर
णस्य वषोऽश ॥ न लङ्गा एठयेका चं च नृत्ता गा वशे धितं ॥ मृतं नृत्त इ सं नृयः काये न्य
स्त्रिगुणो गुत्त ॥ लेहं पचे नृत्तं ता वया वदसी प्रलेपणं ॥ अवतार्य ततः पश्चात् कर्णी नीमा
नि दापयेत् ॥ तद्वत्तेजोवती कंद वित्रका नृद्विपलांगिकान् ॥ एतावत्परिचर्या पिना
गा हं चापि घृष्टं ॥ छात्रिंश च पलं चैव कर्णं दद्यान्निघापयेत् ॥ ततो मात्रां प्रयुञ्जी
त जीर्णोक्षी ररशासनः ॥ पंच गुल्मान् प्रमेहांश्च पांडु रोगं हृत्सीमकं ॥ जयेदं शोसि सर्वा
णि तन्वा सर्वोदराणि च ॥ दीपयेद्गुहणी मंदां यक्ष्माणां वाप्यकर्षति ॥ पीनं चैव प्रति
श्यास्ते आद्या वातेत चैव च ॥ अयं सर्वगदे चैव कल्याणो लेह उन्नमं ॥ उन्नीमारिचः

राम
३८

यं चापुच्छो वारस ह्मुशः ॥ न वंते न प्रपुंजानाः शतवर्षं निरामया ॥ आशु बो दीर्घजन
नो वलीपलितनाशनः ॥ रसायणावरणैव मे प्राजन न न्नमः ॥ १३३ ॥ श्री बाहुशा लोचनः
इतीमारिः प्रकीर्तिताः ॥ श्री बाहुशा लोचनः ॥ ॥ नो यस्तु लोचनपात्रे सिन्नो न प्रवने
१३३ ॥ सिन्नस्तु निश्चलतिष्ठेत्तु तिष्ठेत्तु मनीष्यते ॥ यदा दक्षी प्रलेपः स्याद्यदा वार्ते तु ली
प्रवेत् ॥ एष पाको गुडादीनां सर्वेषां परिकीर्तितः ॥ सुखमर्दः सुखास्पृशो गंधवर्ण
रसाच्चितः ॥ पीडितो न जनते मुञ्जां १३३ ॥ पाकमुद्योगतः ॥ न ज्ञात कस ह्ये दे न लज्जो
विपाचयेत् ॥ पादशेषे रसे तस्मिन् पत्रे १३३ तुलां निष्क ॥ न ज्ञात कस ह्ये दे न लज्जो
न त्रैव दाययेत् ॥ सिद्धे स्मिन् विफलाया वयमाणी मुक्त संधव ॥ कर्षां कुर्णितं दद्या
त्त्वगीलापत्रकेशरं ॥ रवादेदं शिव लायेत्ती प्रातस्तुत्यायमानवः ॥ कर्षां कामला मेह

ब. ५
३२

ग्रहणी शुक्लपाण्डिता ॥ ह्यान्त्री होदरं काशं क्रिमीरोगजगंदरान् ॥ गुडन ज्ञातः
कोषेष्वेष्टमृशो विकारिणः ॥ न ज्ञातः कगुतः ॥ ॥ दशमस्य मृता नार्गी भवेदंष्ट्रा
चित्रकंशटी ॥ न ज्ञातः कसहस्यं च यलोशं काशयेदधः ॥ दत्ता गुडतुलामेकां लेहीः
भूतं समुद्धरेत् ॥ मांसिकं पिप्यलीतैर्लमोरुक्कं च दोषयेत् ॥ कुतुबं कुतुबं चात्र त्वग
लामरिचंतया ॥ अशंकाशमुदा चर्तपांडुत्वं शोषमेव च ॥ नाशयेदक्रिसादं च गुडन
ज्ञातः कः स्मृतः ॥ न ज्ञातः कगुतः ॥ ॥ चयात्रिकं कंयाष्टं नारं कुपुसुतनिच ॥ यमानी
पिप्यलीमूलमुने च विडं संधवे ॥ चित्रकं विल्वमजयां पिष्ट्वा सधिविद्या चयेत् ॥ स
रुक्षातानुलोमां च ज्ञाते दक्षिचनुगुणो ॥ प्रवाहिकां गुडं शंभुत्रकं हुं परिश्रवं ॥ गु
डं च एमूलं च घृतमेतद्यपोहति ॥ चया यं घृतं ॥ ॥ व्योषगर्जपलाशस्य त्रिगु

रामः
३२

लोभस्मवारिणी ॥ तादृशितं पितृवतः सर्विः शांसां शंसि अशंसयं ॥ योषपतं ॥ ॥ सः
त्तारैः पंचकोत्तैस्तुपलिकैस्त्रिगुणोदके ॥ समन्तीरं घृतप्रसृज्ज्वरार्शः श्रीहृकाशनुत्त
उदकप्रपत्तकं घृतं ॥ ॥ पवेष्टारिचतुर्शोणकं ठकार्यमृताशनं ॥ तत्राग्नित्रिफलायो
षपूती कत्व क्लिंगाकैः ॥ सकारमर्घ्यविगिर्गैस्तुलिङ्गुर्नीममेहनुत् ॥ घृतं सिंहामृ
तं नाम चोक्षिसत्तेन प्राधितं ॥ सिंहामृतं घृतं ॥ ॥ विष्यत्नीमभुक् विल्वं शताह्वाम
दनं वचां ॥ कुष्ठं शटीं पुष्कराख्यं वित्रकं देवदारुत् ॥ पिष्टान्तैस्तं विषकृत्तं क्षिप्रं ती
रसं युतं ॥ अशंशां मूटवान्नानांतद्वेषु मनुवासनं ॥ गुग्गुनिः शरणं मूलं मूत्रकृष्टं प्रवा
हिकां ॥ कधुरूपवृक्षोर्वत्यमानाहं वंक्षणा अयं ॥ पिष्ट्वा द्रावंगुदेशोचं वातवर्चो वि
निग्रहं ॥ इत्यानं वडुशोभ्यं च जयेवेवानुवाशना ॥ विष्यत्तामंतं ॥ ॥ रक्ताशसा

व.वे
४०

मुपेक्षेन रक्तमादौ अवद्विषक ॥ इष्टे अणि गृहीते तु भूल नाहावसृग्दराः ॥ लाजयेयापिता
बुद्धीका केशरोत्तरैः ॥ सिद्धाह म्या दशम्या वं नवां च लापुस्मिय एतां ॥ शक्रकाशः स
विलो वा किंचा विल्वशलाहवः ॥ समंगोत्पलमोवाहुतिरीटनिलवंदनैः ॥ योगा रक्षाश
नेत्त हज्योस्त्रिकामूललेपनं ॥ सर्जयित्वांगलीदंतीलेपो रक्षा रीसां वरः ॥ तद्वद्गुणा श्री
यात्रिभुक् सीरामयसैधये ॥ नवनीततिलाम्यासात् केशरं वप्रं शरं ॥ नवनीतशर्करा
भ्रमसात् ॥ दक्षिणशरमहिताभ्यां साहुदजाः शाम्पतिरक्तवहाः ॥ समंगोत्पलमोवाहुति
रीटनिलवंदनैः ॥ छागसीरप्रयोक्तव्यं गुग्गुलुजैशोणिनापहं ॥ कुटजल काल शतं जल
शोणो विपाचयेत् ॥ अष्टजागा वशेषं तु कषायमवतारयेत् ॥ वस्त्रपूतं पुनश्चावपच
लेहत्वमागतं ॥ नशाहकं विदंगानि त्रिकुटुं त्रिफलां च ॥ रसांजनं चित्रकं च कुटजस्य च

केप

रामः
४०

लानिवा यवामतिविवां विल्वं प्रत्येकं वप संपलं ॥ त्रिंशत्पलानि गुडस्य चूर्णी हृत्य नि
धापयेत् ॥ मधुनः कुडवं दद्यात् तस्य कुडवं तवा ॥ एष लेहः समयाति शरीरं कृत्वा
पुद्गवः ॥ वातिकं यैतिकं चैव श्लेष्मिकं सात्रिपातिकं ॥ ये च दुर्गमज्वरोगास्तान् सर्वान्
त्राशयः ॥ त्वपि ॥ अष्टपिन्नमतीसारं पांडुरोगमरोचकं ॥ ग्रहणीमारवं काशं श्वयं
कामलापि ॥ अनुपातघ्नं दयारमभुतक्रंजलं ययः ॥ रोगोभीकविशायकोत्त
जोले हउयने ॥ कुटजलेहः ॥ ॥ कुटजले चोविषाचं पलशते मादमहे इतल्लितेन ॥ याव
स्यादरममरद्रव्यं सरसस्तनोप्राप्तं मोचरसः समंगः फलिनी च पलांगिकैः स्त्रिभिर्लैः
चक्षकवीजं कूर्णं तु स्य हतमत्र दत्तव्यं ॥ फलीतकचितः साद्रसः सौदर्विप्रलेपनो ग्राह्यः
ः सात्राकाशोपहिता सरक्रियैवां ॥ कुटजफलवल्कलकेशरनीलोत्पललोधुधानकी

योऽयं विधिवत्सर्पिर्वत्सवर्णाग्निवर्द्धनं ॥ विविचे च न यानेषु केवलं चानिरत्ययं ॥ सु
निष्कर्णकं चांगारिद्युतं ॥ ॥ असत्तद्वहति न च त्रेहतामंगलपूर्वकं ॥ कालेषु च कमाहम
दाभ्यान्समासमावयेत् ॥ आठकं लेकमादाय जलद्रोणे पचेद्भिषकः ॥ चतुर्भागावति घृतं
वत्प्रपूतेन वारिणा ॥ शरत्कूर्णस्य कुरवंप्रक्षिप्य पिपचे दुधः ॥ शनैः शनैः सुपृष्ठग्रीवा
वत्सोद्वनतद्रवेत् ॥ त्वर्जिकाया वत्सकाभ्यां शुंठी मारिच पिपासी ॥ तत्रावाति विषाचैव
हिंनुचित्रक योस्तथा ॥ एषां कूर्णानि निक्षिप्य पृथक् कुर्ये नाष्टमासिकं ॥ दद्यात्सिंघटिने
वापि लघापये दायसे घटे ॥ एष वक्रिसप्तः क्षारः कीर्तितः काश्यपादिभिः ॥ नोये काल
कमुष्कस्य विपचे द्रुमाठकं घट्टुणो पात्रे होहमये ददे विपुलचीदद्यात्शनैश्च न यन् ॥ द
द्यात्तौ वद्रुशंखनाति स कलान् कृतावशेषेति पेत यथे राण जना लमेव दहति क्षरोव

व. ६
४२

रोवाकुतार ॥ प्रायस्तिनागशिबे स्मिन्नह्यै हिल्यरक्ता ॥ संज्ञायनेन दाद्याय चारं नो ग्रा
मिष्यते ॥ नुर्येनास्तमकेन षोडशने नो गेन संवुदिमो मभीष्टेव इति क्रमेण विहितः च
ते दद्याद्वरकः ॥ नात्रिसां डो नातिमिन्नः सारपा क उदाहृतः ॥ इत्नी म फा दो निदिष्टः सारो
यं प्रति सारणः ॥ पानी यो यस्तु उल्मा दो तं वार ने क विंशतिं ॥ आवये त्व दुणो तो ये के वि
दा कुश्च नुर्गुणे ॥ सारः ॥ ॥ भावितं रं जनी कर्णाः सुही सी रे पु नः पुनः ॥ चंचमा न्मुदं स्रु
हिनत्य शो न गंदरं ॥ सारस्त्रं ॥ ॥ प्राग्दक्षिणं ततो वा मं पृष्ठं तं वाग्रं क्रमार् ॥ पंचति
ण संवेश दहेर सारेण वद्विना ॥ वातजं श्वे भ्रं जं वा र्श सारे णा स्रुत पि न जे ॥ महा न्नि तनु
मूना ति हिले वं वलि नो दहेर ॥ चर्म की लंत वा हि वा दहे दन्य त रे ण वा ॥ पक्व जं वूपः
मो व र्णः सार दग्धः प्रशस्यते ॥ गो जी से फा लि का पत्रै र्श सं लि ष्य ले पयेत् ॥ सारे ण

रामः
४२

वाक्छतंतिवेनयंत्रकारंविद्याय॥तंवापनीयवीसेतपक्वजं^फबहुलोपमं॥यदिस्थाव
तदात्रइंनोवेतिंसेतवापुनः॥तंनुषांबुधुतंसाज्ययष्टीकल्केनलेपयेत्॥सुनिमृता
लवणांनंवद्विदग्धंस्थिराश्रकं॥निर्वाप्यमधुसर्पिःसांवद्विसंताप्यवेदनां॥सम्यग्द
ग्धेनुगांकीरिप्तसर्पैरिक्चंदनैः॥सामृतैसर्पिषायायुक्तेरासेपंकारयेद्विषकृ॥मुहुर्नमुः
पवेश्योशोतोयपूर्णांवाजने॥सारमुष्मांबुनायेयंविषंवेष्टेष्टवर्वशोः॥देहावल्याः
दिजेलेपःशनधीतेनसर्पिषा॥नवान्नमाषतक्रादिसेयंयाकायमात्रया॥पिबेदुण
विशुद्धार्चवराकाचंसुगुरुं॥जीर्णेसात्यन्नमुंगादिपय्यंतिक्कान्यसैधवं॥रुढंसर्वः
बुणंवेद्यसारंदत्त्वानुवासयेत्॥पिप्येत्यायेनतेनेनसेवेदीपनपावनं॥त्रिवचित्रकनि
र्गुंजीसुहामुंउत्तिकाजटं॥प्रत्येकशोऽष्टपलिकात्रलडोणेविषावयेत्॥यत्नत्रयंविडं

व० वै
४३

गायायोषात्कर्षत्रयंपृथक् ॥ त्रिफलायापंचपलंशिलाजनपलंन्यसेन ॥ दिव्योष
सिहतस्यापि वैकंकत हतंतथा ॥ पलहादश कंदेयं रुक्मलो हस्यं कुण्ठितं ॥ पलैश्चनु
विंशति त्रिमधुशर्करयोयुतं ॥ घनीभूते सुशीते पि दापयेत्तदना रिते ॥ एतदग्निपुर
नाम दुर्गमांन करंपरं ॥ मंदमग्निं करोत्या सुकालाग्निं समतेजसां ॥ यवतान्यपि जीर्य
ने प्रयोगादस्य देहितां ॥ पुरुषस्य त्रयानां निषयो मां सरतो हि नः ॥ दुर्गमयां रूपा
य बुद्धिं ह्रीं होदराय हं ॥ न स रोगो रक्षितं वपिन नि हन्यादि कं क्षणार ॥ करीरका
जिकादीनि सर्वा न्येतानि व्रजेत् ॥ अथ वत्स तो न्य व्या लो हं दे हान कितं च दुर्जरं ॥ अग्नि
मुख लोहं ॥ ॥ वित्रकं त्रिफला मुलं ग्रंथिकं च विकामृता ॥ हस्ति पिप्पल्य पा मार्ग
दं जीतपल कुठेरका ॥ श्वां वनुः पलान् जागान ल डोणे वि पायेत् ॥ जलौक स हस्त्रे

रामः
४३

द्वित्वात्वात्तत्रैवदापयेत्॥ तेन पादावशेषेण लोहपात्रेपवेनिषक्त॥ नुत्ता र्द्धतीक्ष्ण
लोहस्य पृतस्य कुतवद्वयं॥ अथ एत्रिफला वद्विसे च वद्विदमौ द्विचं॥ सोवर्वतं वि
दंगानिपत्ति कांशी निकल्पयेत्॥ कुतव वद्वद्वारस्यता लम्पस्यात्मचैवच॥ अथ एतस्य
पलायव्यो कर्णं कृत्वा विनिक्षिपेत्॥ मिद्वसीते प्रदातव्यं मेधुनज उवद्वयं॥ आतः
र्जो जनका लेचनतः स्वादेय भावत्वं॥ अर्शा शिग्रहणी दोष पांडुरोगमरोचकं॥ क्रि
मिगु ल्माश्मरी मेहान्मूलं वा स व्यपोहति॥ करोति श्वेकोयवयं वलीपलितनाश
नं॥ रसायनमिदं श्वेचं सर्वरोगहरं वरं॥ नृणां कलोहः॥ ॥ रसस्तुपादिकस्तुत्या
विदंगमरिचाभुका॥ गंगा घालं कनरसेत्वनृपित्वा पुनः पुनः॥ रक्तीमात्रा पुराणा
ग्रीवकेरत्यर्चवर्द्धनी॥ ॥ वेगावरो अस्त्रीष्टुष्टयानमुद्कडकाशनं॥ यथास्वदोः

८. वे
४४

तत्संवात्रमर्शसःपरिव्रजयेत्॥ इति अर्शविक्रिस्ताधिकारः॥ ॥ समस्यरत्नं कार्यं
विषमे वातमिग्रह॥ तीक्ष्णपित्तप्रतीकारो मंदोष्णविशोधनं॥ त्रिकटुकमनमो
दासे च वंजीर केहे समधरण चूना नाम मृदु हिंगु भागः प्रथमकवलमुक्तं सार्धं पा
कृतं मेतननयति न ठराग्रिं वात रोगा हृति॥ हिंगु च कर्ण॥ ॥ समयवसूकम
होषधकर्ण लीठं चरे न गोसर्गं कुरुते च॥ अक्षि नोदकपीतं विविधौषधं चैकं॥
अन्नमंदं पिबेदुल्लं हिंगु शो वरं लाचिनं॥ विषमोपि समस्तेन मंदोदीघे तपावकः
शुद्धो च नो वस्ति विशोधनश्च प्राणप्रदः शोणितवर्धनश्च॥ ज्वरापहारी च॥ अपित्त
हंता वायुं जयेदधुगुणो हिमणः॥ ॥ नारी सीरोरुं युक्तापि वेदोदं वरीत्वं॥
ताभ्यां वापय संसिद्धं पिबेदस्य मिश्रं तये॥ यत्र किं च॥ रुमेधैव श्लेष्मकारि च नेव

रामः
४४

धान्यकं हृत्पञ्जी रक्तं ॥ सैधवं च विदग्धं च त्रिजाली स केशरं ॥ एषां द्विपविकान् नाना
पंचसौ वर्वलस्य च ॥ मरिवाजा जिष्ठं हीना मेवैकस्य पलं पलं ॥ हृत्पञ्जी चार्द्धमागे च सा
मुद्रान् कुड वदयं ॥ दाडिमा कुड वं वैदं देपले चाष्टवे तसात् ॥ एतद्वर्णी हृतं च सांगं
चाष्टमममोपमं ॥ लवणं नाक्षरं नाम नाक्षरेण विनिर्मितं ॥ नाना तस्मिन् हिता च यि वा
तश्चेष्टामया पदं ॥ वातगुल्मा निहन्त्या शुवातश्चूला निया निव ॥ तक्रमस्तु सुरासी च
शुक्रकांजिक योजितं ॥ जांगलानां च मांसेन नसेषु विविधेषु च ॥ मंदाग्रे रश्मि तशक्रो
नवेदाश्चैव पावकः ॥ अशोशिग्रहणी दोषकुष्ठामयजगंदरात् ॥ हृदोषमांसे दोषाश्च
विवंधानुदरे स्थितात् ॥ श्लीशनमशरीश्चैव शकाशोदरकिमीत् ॥ विशेषतः स
र्करादी रोगां ज्ञाता विधांस्ततः ॥ ह्येसारोगांश्च विविधान्माशयत्यश निर्यथा ॥ ॥

च. ६
४७

भास्करलवणं ॥ ॥ पिप्पलीपिप्पलीमूलं चित्रकोहस्तपिप्पली ॥ हिंशुचयनमोदेचपं
चैवलवणानि च ॥ द्यौः सारौहपुष्पां चैव दद्यादूर्ध्वलोम्भितान् ॥ दक्षिकंजिकमुक्तानि स्ने
हमात्रासमानि च ॥ आद्रकस्वरसप्रस्येद्युतप्रस्थं विपात्रयेत् ॥ सप्तदश्विघ्नं तन्मासमंदा
नीनां प्रशस्यते ॥ अर्शशांसां नाशने श्लेष्मं तथा गुल्मोदरापहं ॥ ग्रंथावदापचीकाशक
फेमेदोनिस्तानयी ॥ नाशयेद्गुहणी दोषं मृयधुसन्नगंदरं ॥ ये च वक्षिगतारोगा ये च कु
क्षिसमाश्रित्यो ॥ सर्वास्तान्नाशयत्यामुस्तूर्यस्तमइवादिताः ॥ अग्निघ्नतां ॥ ॥ पलिकैपंचको
लेऽप्युतं मस्तुचतुर्गुणं ॥ संचारैः सिद्धमन्याग्निं कफगुल्मं च नाशयेत् ॥ मस्तुघ्नघ्नकं
घ्नतां ॥ ॥ नञ्द्राद्रकसरुशार्दिजलद्रोणे विपात्रयेत् ॥ अघ्नतागावशेषं च कषायमव
तारयेत् ॥ घृतप्रस्थं समादाय कल्कानीनानि दापयेत् ॥ अघ्नणं पिप्पलीमूलं चित्र

रामः
४७

कोहसिपिप्यनी॥ हिंउचयनमोदेचपंचैव वणानिच॥ दौत्तारोहउषाचैवदद्यादईप
लोमितां॥ दक्षिकाजिकशुक्कानिलेहमात्रासमानिच॥ आद्रकस्वरसैवैवसोभानन
रसंतथा॥ तत्सर्वमेकतः कृत्वाशनैमृद्विनापचेत्॥ एतदग्निघृतं नाम मंदाग्निना
प्रशस्यते॥ अर्शशांनाशनं श्लेष्मठवातानुलोमनं॥ कफवानोजनचगुल्मेथ्रीपदेच
कोदरे॥ शोथं वपा एवामयेकाशं ग्रहणीश्वाशमेवच॥ एतानि नाशयत्यामुस्तु
र्यस्तमश्नोदितः॥ देहदग्निघृतं॥ ॥ देपंचमूलैर्विकल्पा मर्कटलंशतावरी॥ त
नीचित्रकमास्कोटांरात्मापाठां सुधांशति॥ एचकुदशपलाभगान्दत्वा नस्तसमा
वयेत्॥ त्रिसप्तकृत्वत्तद्भस्मजलद्रोणेन गालयेत्॥ तंद्रोणं साधयेदग्नौ चतुर्नी
गावशेषितं॥ ततो गुडनुलां दत्वा सा चये मृद्वं किना॥ सिद्धं गुडं नुविताय कर्णा

व. ६
४८

लीमानि दापयेत् ॥ व. श्रिकालीहिका को ल्यो यव सारं समा य पेत् ॥ एते पंच पला जागा
पच कूपं य पला नि वा ॥ हरीत की त्रि कतुकं स्वर्जिता वित्र कं वचा ॥ हिं व सु व त सा म्यं
व क्षेप लेत त्र दापयेत् ॥ अ. स. प्र. मा. ए. गु. टिकाः कृत्वा रवा दे य चा वलं ॥ अ. जी. ए. त्र. र.
य त्ये ष. जी. ए. त्र. संधी पय त्य पि ॥ भु. क्तं. न. क्तं. व. जी. र्ज. व. पां. इ. त्र. म. प. क. र्ष. ति ॥ श्री. हा. शं. सि. व.
स्व. य. थुं. श्ले. ष. का. श. म. रो. व. कं. ॥ मं. दा. श्रि. वि. ष. मा. ग्री. नां. क. फे. कं. हार. सि. वि. ति ॥ कु. ष्ठा. नि. व.
प्र. मे. हं. श्रु. गु. त्रं. वा. शु. व्य. पो. ह. ति ॥ र. वा. त. सारः. गु. डो. रो. घ. रोग. यु. क्त. प्र. यो. ज. ये. त् ॥ सार. गु.
डः ॥ ॥ ना. सारो. गे. ॥ त्रि. चा. त. व्या. या. वि. त्र. क. हरी. त. की ॥ वि. ना. चा. व्री. र. स. तो. स्मि. न. प्रो. क्त.
श्रि. त्र. गु. डो. श्रि. दः ॥ व. चाल. व. णा. तो. ये. न. वां. मि. रोगे. प्र. श. स्य. ते ॥ अ. त्रं. वि. द. ग्धं. हि. न. र. स्य. शि.
धुं. शी. तां. बु. ना. वै. परि. पा. क. मे. ति ॥ त. चा. शु. र्शे. ते. न. हि. नं. ति. पि. त्र. क्र. मे. दि. जा. वा. व. न. य. त्य. च. स्ता.

राम
४८

न॥ विदस्यते यम्यनुमुक्तमात्रं दयेत हतकोट्यगलं च यस्य ॥ ज्ञात्तासिनामासि कसं प्र
मुक्तासी धाम्यां वेससु त्वं लजेत ॥ इरीतकी धाम्यनुषोडसि द्वासपि प्यसी से च वहि
उमुक्ता ॥ सो द्वारभूमं भूशम प्यजीर्ण विजित्य सद्योजनय ननु चोच ॥ पंजिकनसः
त्वकी ॥ ॥ विष्टवे त्वेदं तं पच्यं पेयं च त्ववलोदकं ॥ रसशेषे दिवा त्वप्रं लंघनं वातव
र्जितं ॥ व्यायामप्रमदा धवाहनरतान् क्रात्रानती सारिणः मूलस्वासवतस्तृषाप
रिगतान् हिक्तामरुतपीडितान् ॥ क्षीणान् क्षीणकफान् शिथून् पदरुतान् वृद्धान् लो
जीर्णान् सद्योजागरितान् नरात्रिरसतान् कामं दिवा त्वापयेत् ॥ आश्लिष्य नठरं प्राज्ञो
हिं गुच्छाणसं धवे ॥ दिवा त्वप्रं प्रमुं जीतसर्वी जीर्णं प्रणाशनं ॥ धान्यनागरसि कंच
तोयं दद्याद्विचक्षण ॥ आमाजीर्णप्रसमनं दीपनं वृत्तिशोधनं ॥ पच्यपि प्यसि संयु

चदवे
४२

क्तं कृतं सो वचं लंपिवेत् ॥ मस्तुना हो द के ना च बुद्धा दोष गतिं निषिद्धा ॥ चतुर्विधमजी
र्णं वमं दान लम वा रुचि ॥ आ ध्या ने वा त ए लं च मं दान लम वा रुचि ॥ मूलं वा शुनिय
हृति ॥ न ये द जी र्णं प्रतिय स्य सं का स्मि ग्ध त्प ते तो व लि नो न का ले ॥ पूर्व स शुंठी म न या
म शं क संप्रा स्य पुं नी त हि त हि ता थी ॥ किं चि दा मे न मं दा ये र न या गु उ मा गर ॥ जं वा त के
ए नुं जी त यु क्ते ना न्नं व दू ष णे ॥ ॥ वि सू चि का यां व मि तं वि र क्तं सु लं चि तं वा म नु जं वि
दि त्वा ॥ ये वा दि नि दी य न या न नै शु स म्य क्त्वा चार्त्त स मु प क्र मे त ॥ कु र्त्तु सै च व द्यो क क्त
वु क्त नै ल स मं चि तं ॥ वि सू च्यो न र्द नं को लं र व ली मूल त्रि वा र णं ॥ क रं ज नि ष्ठा शि र व रा गु
रु च्य ज क व त्स के ॥ पी तः क षा यो व म ना घो रा हं ति वि सू चि कां ॥ औ चं क रं ज स्य फ लं ह
रि द्यं मूलं स मा वा प्य च मा नु लुं ग्या ॥ छा या वि शु क्ता गु रि का क्ता ता ह नू चि सू चि न य

रामः
४२

र्वेनं॥ आरोग्यं पुत्रदं श्रेष्ठं कायाप्रिवृत्तवर्द्धनं॥ श्रीकरं साधवकरं खंडगुह्यं प्रकी
र्तितं॥ कागं पारावतं मां संतिष्ठिरिक्क मत्ताः शशा॥ कुरंगां हृत्पसारं च तेषां मांसं मि
थोजयेत्॥ नारिकेलपत्रं पानं सुनिर्वृतं कं वा लुकः॥ मुच्यमूरकनी वार्यं पटो संव
हती कलं॥ फलं वार्त्तिकं पकायं खर्जूरं च ददति॥ ककारं पूर्वकं च च मांसं चानू
पसं नवं॥ वर्जनी यक्षिसेवेण खंडगुह्यं संवर्धयति॥ लोहान्नं रवदत्राधिपुटनादिभि
र्येष्यते॥ खंडगुह्यं योज्यं॥ ॥ यत्र चित्रं ज्वरे योक्तं विहिरंतं च तेषां ज्ञं॥ रक्तपित्तो हि
तंतं च लीलाक्षतं हि तं च यत्॥ सोलिविचिकनी वाराश्च एणमुद्रमसूरका॥ श्यामा काः
अप्रियं पुच्छं नोजनं च रक्तपित्तिनः॥ ॥ इति रक्तपित्तविकाराधिकारः॥ ॥ शाशिष
विक्कगोक्षमयवमुद्रादयः पुत्रा॥ मद्यातिनाम लायशिष्टं गाशवाविमुच्यतः॥ पु

च. ६
६०

प्राज्ञां श्री एमां सानां कश्चित्ता निविधानतः ॥ दद्यान् क्रव्यादमांसानि यंदृष्ट्वा निविशे ख
नः ॥ दोषाधिकानां वसनं सद्यते च विरेचनं ॥ त्वेदं दोषपत्रानां सत्त्वे ह मनु कर्षणं ॥
मुद्रकोष्कस्य पुंतीत विधिं दृष्ट्वा दीपनं ॥ पुक्राय त्रं वत्सं पुंसां मला यत्र हि जीवने ॥ त
स्मा यत्ने न संरक्षेद्यस्मिन्नेव त्वरे तसी ॥ स विष्यत्तीकं स यव संकुत्तं सनागरं ॥ दाडि
मामल कोपेनं त्मिन्मामनर संपिवेन ॥ तेन च हि निवर्त्तते विकाराधीनता दयः ॥ रसे
दद्यादियेया वरत्तदशास्त्रवत्तादिह ॥ पशुनिष्ठा दशप्रत्येयने प्रतनु केतुषु ॥ मांस
स्य वट्कं कुर्वीत पलम कृत्तरे रसे ॥ धात्रा कपिष्य श्री विष्णु दशमूलीनं विवेन ॥ प
श्वं मूलज्वर म्मासपीनतादिनिवृत्तये ॥ अमगं धाम ताभी दशमूलीवत्तादवाः ॥
पुष्करा निविचे प्रीति सयं नीरसा विवद दशमूलावत्तात्तापुष्करसुरदाहणा ना

रामः
६०

गरैः क्वचित्तं पेयं पाश्चात् शिरोरुक्चयकाशादिशान्तये शसितं ॥ ककुन त्वगागवत्तावान
सिन्धुना निवृत्तिं पयसि ॥ पक्वमभुज्यत पुक्कं स नित्यं यस्यादिका शहरं ॥ पारावत
कविह्वग कुरंगामा मृध कृष्टं च क्क ॥ मांसवर्णमजातीरपीमं न त्तय हरं परं ॥ चतु
सुमशारलीहं सयं सयं नयति गजवत्तामूलं ॥ दुग्धे मके वलेनैव वायस जं च निधी
नैव ॥ मलादात्तातितालेह सयहा सौ इतैलवान् ॥ मधुसर्पिषु तोवा रम्भगंधास
प्ताशितोद्रवः ॥ शर्करामधुसंयुक्तं नवनीतं लिहन्त यी ॥ नीराणि जने पुष्टि म
तु ये वा न्यमाप्ति के ॥ सितोपज्ञानुगातीरिपि प्यलीवकुत्तात्तव ॥ श्रंत्याद्द्विगु
णितं लेहयेत्तमधुसर्पिषा ॥ कर्णनिशये देत छासकाशकदा वह ॥ पार्श्वमूत्रिन
मस्याग्निं मुप्रतिद्रुमरोचकं ॥ सितोपज्ञादि लेह ॥ ॥ लवंगकर्पूरमुसीरचंदनं नतं श

च. ४
६९

नीलोत्पलजीरकं समं ॥ त्रुतिः स सप्तगुरुभंगकेशरंकणाशविल्वानलंदसहोवुना ॥
ककोलजीनीफलवंगरोचनासिनाष्टजागंसमस्तमकरिणितं ॥ सुरोचनेपावनमशिव
चनेवलप्रदं दध्यतमुत्रिदोषनुत् ॥ इति विचंचंतमकंगलप्रहंसकाशहि ॥ अष्टारयस्त
पीनसं ॥ ग्रहणपनीसारजमंदरावुदात्रनिहंतिगुं सततजं चकाशं ॥ ॥ लवंगककोल
कनातिपत्रं स केशरं पत्रकनागपुष्प ॥ लवंगवमेलेचकरत्रिकंचकर्षाशकं नागुरुका
लकाभ्यां ॥ सिनोपलाघोउराजागपुक्राशुजापलेकेतिप्रिषकुविदध्यात् ॥ रिश्तास
काशाहविद्यामूलहृत्पीडमोहजरकामलघ्नं ॥ लवंगाद्यवर्णं ॥ ॥ तालीसपत्रं मरिचं
गनारं विष्णुलीधुजां ॥ यद्योन्नरं जागवृद्धालगेलेवाहं नागिके ॥ विष्यत्वाष्टपुलावात्रः
प्रदेशासितमर्कश ॥ म्यासकाशाहविहरंतवृणीदीपतंपरं ॥ हृत्पांडुप्रहृतीरोगप्री

रामः
६९

हशोयज्वरापहं॥ अर्थतीसारभूतप्रमृदवातानुलोमनं॥ कल्पयेत्तुलिकान्वेतः
कर्णपक्वाशिमेपलां॥ उटिकासुप्रिसंयोगाभूतलिपुतरास्तजा॥ पेटिकेशाहः
यन्मैकेमुजवावंसरोवमा॥ तालीसादिमोदकः॥ ॥ अथजुनाभ्रगंधानागवत्
पुष्करानयादित्ररुहाः॥ तालीसादिसमेतालेसामभुसर्पिषा यस्महराः॥ मभु
ताप्यविडंगास्मजनुलोहपताभया॥ घृतियस्मणामत्युग्रंसेव्यमानोहितानिशा
शिलजनुमभुयोषताप्यलोहरजांसिच॥ क्षीरपुर्लेहितस्यामुस्त्यंक्षयमवा
पुयात्॥ योषंशतावरीत्रीणिफलानिदेवलेतया॥ सर्वाभयहरोयोगःपेयंलोह
रजोचितः॥ एषवक्ष्येसतंहंतिकंठजांभृगदांस्तया॥ राजयक्ष्माणामत्युग्रंरुनु
त्तममयादितं॥ विंध्यवासियोगः॥ ॥ कर्षमुद्धरसेद्रस्यस्वरसेनजयाईयोःनक्षत्रि

च. ५
६२

शिलायां वल्लभेता वयावत्तमं नतः ॥ गजकलाका कमावीरताभ्यां जातयेत्युनः ॥ सौ
गंधिकपलं नृगास्त्रसेनमुनाचितं ॥ नृणां तं रससंयुक्तमनासीरपत्तये ॥ स्वचितं घन
पिंडं नुपुडीस्त्रिन्न कलापयत् ॥ कृत्वा दोषितं मन्यर्चद्विजातीन्परितोष्य च ॥ त्रीणां शोभन
ये देकासीरमां सत्ताशत ॥ सर्वस्य नयं त्वाशं रक्तपित्रमरोचकं ॥ अचिवैद्यशतैस्त्यक्त
मस्रपित्रं नियच्छति ॥ रसगुहिका ॥ ॥ एताजमोदामलका नया न गायत्रिनिम्बार्जुनशा
हरात्तान् ॥ विडंगनश्चाटकचित्रकाश्च कद्रुविकानोपसुरादुजांश्च ॥ यत्काजलेन प
चेत्तु सर्पिस्तस्मिन् सुमिद्धे त्ववतारितेन ॥ त्रिंशत्पलायां त्रिस्रोपलायां दद्यान्नुगासी
रिपला निषड् ॥ प्रत्येकं तस्य द्विगुणं च दद्यात्सौ इतनो मंघ्रुतं निदध्यात् ॥ यत्तं यत्
प्रातरतो हि हे च पश्चात्पिवेत्सीरमनं दिनं च ॥ एतद्विमेधं परमं पवित्रं च सुष्यमायुष्य

रामः
६२

नमस्तये वायस्मा एमा मुद्याप हन्ति नूनं पांद्वा मयं चापि नगंदरं ॥ न सात्र किंचित्परि
वर्जनीयं रसायणं चैतदुद्याप्यमानं ॥ एतामंगुः ॥ ॥ वलाविदारी दुस्त्वा च पंचमूली
पुनर्मवा ॥ पंचाग्नी क्षीर वस्त्राणां सुगान्मुष्यं शिकानपि ॥ एषो कषाये द्वितीरे विद्या
र्यास्त्वरसां शिके ॥ जीवनीयेः पतेत्कक्षैरक्षमात्रे च ताटकं ॥ तिनापलाति पूते वशी
ते द्वात्रिंशतं क्षिपेत् ॥ गोक्षमपि प्यासी मां गीत्सुर्लभृगाटकस्थवा ॥ समासिकं को ज
विकंतस्सर्वं त्वजभूद्वितं ॥ स्यान्नं सर्विगुजरहृत्वा नूर्जपत्रेण वेचयेत् ॥ तान्नगधा
वलिकान्क्षीरं मयं वासु नुपि वेत्तकयो ॥ शोषे काशे सतक्षीणे सुमलीमार कर्षते ॥ र
क्तनिष्ठीवने तापे पीनसे चोरसि सते ॥ शक्ताः पार्श्वशिरः शूले जेदे वस्त्ररवर्णयोः ॥ काधे
त्रयो दशपले इवात्यन्त नया जलं ॥ शृष्टगुणं काच समो विदा र्कचर मोपचक्ष ॥ केविद्य

व. ६
६३

यद्योक्तेकायेन कृत्वा च तसमं जगुः ॥ सविगु ३ ॥ ॥ विद्यायि मं च शोना क का शर्म्यः पा
रुही वला ॥ पण्यं च तसुः विषयः स्वदंष्ट्रा वृत्ती द्वयं ॥ श्रीगीतामल की शस्ता ती वं नीयक
रागुरुः ॥ मुनया साधना मदिनी व कर्ष मौलही ॥ मुक्तं पुनर्न वानेदा सस्मै लोप्य स्वं दः
ने ॥ विदारी वृष मला निका कोली का कमाशिका ॥ एवां पलो मिता नागान् शतान्या
मलकस्पव ॥ पंच दद्यात्त दैक्यं जल्प ॥ इतो विद्या व मेर ॥ तात्वा गत रसा मता मोघः
धाम्य च तं रसं ॥ तं नाम लक मुद्ध त्रिभु लं तं रस पिषो ॥ पल द्वादश के न द्वाद वा वा र्धनु
ला निव व ॥ मत्स्यं ठिका या पूता या ले इवत्सा धु सा धये ॥ षट् पलं म धु तश्चा त्र सिद्ध ती ने
प्रदाय येत ॥ चतुः पलं गुणा ती र्थाः विष्य ली द्वि पलं तथा ॥ पल मे कं निद ध्या व लुगे ला पत्र
केशरात् ॥ इत्यर्थं च वन प्राशः पर मुक्ता रसा यणे ॥ काशस्थो स हर चैव विशेषे णो पदि श

रामः
६३

क

ते॥ स्त्रीणां सना नां वृद्धाणां वासानां वांगवर्द्धनं॥ अस्थप्रयोगाच्च वनः सवृद्धोऽभूत् पुनर्नवः॥
नैर्धातुमिति कांतिमानामयत्नं चायुप्रकर्षं वलमीडिषाणां॥ स्त्रीषु प्रहर्षं वलमपि वृद्धिं
वर्णं प्रसादं पवनानुलोम्यं॥ स्वस्वस्त्यमुरोरोगं हृद्दोगे वात शोणितं॥ पिपासा मूत्र शु
क्रत्यादोषां चैवा पर्वति॥ अस्थमात्राप्रपुंजीतयोनि रूढानभोजनं॥ रसाभ्यनस्यास्य
नरः प्रयोगालनेन जीर्णपि कुटीप्रवेशान्॥ जराकृतं पूर्वमयास्य रूपं विनर्त्ति रूपं न वयो
वमानां॥ तितामस्यं इत्यनेन चाज्याश्च मृदुनर्जनं॥ वतुर्नागजले ज्ञेयो द्रव्यगत रसं प्रवेत्
॥ अथ न प्राशः॥ जीवति मधुकंदासां फलानि कुट्टनस्य च॥ शरीस्वत्करमूलं च व्याप्री
गोक्षुरकं वलां॥ नीलोत्पलं ताम्रकीत्राय माणां दुरासनां॥ पिप्याली वसमं पिष्ट्वा एतः
वेद्यो विद्यावयेत्॥ एतच्चाधी समूहस्य रोगशत्य समुच्चितं॥ रूपमेका दशं विधं सध्वि

३३

वद
६४

रगुं यपोरुति॥ जीवंत्याद्यं दत्तं॥ ॥ विष्यलीगुडसंसिद्धं छागछीरयुतं दत्तं॥ हृषमेकाद
शविद्योएतदग्निविबध्यं सर्पिश्चक्षयकाशिनां॥ विष्यली दत्तं॥ ॥ यष्टीवलागुडय
स्यपंचमूलीनुतांपवेर॥ सूर्यपामष्टागखेतामुपात्रेपवेदजं॥ धात्रीविदारीसुरस
त्रिपात्रेपयसोर्मते॥ सुषिष्टेजीवनीयेद्यपाराशरमिदं दत्तं॥ सशैत्यं रातयस्माणां नि
र्मूलयति निश्चितं॥ पातशरदत्तं॥ ॥ छागमांसनुलांगएसाधयेन्नत्वत्ते॥ नसि॥ पा
दशेषेन तेनैव सर्पः पुष्ट्यं विपावयेत्॥ अडि वडिष्टमेदेहे जीवकर्षजकोतया॥ का
कोलीभीरकाकोलीकलेः पृथक्पलोमि तैः॥ सम्यक्सिद्धं त्ववत्रार्यं शीतेनसिन्धु
पयेत्॥ शर्करायांपलान्यष्टौमधुनः कुडवंसिपेत्॥ पलंपलं विधेत्प्रातयस्माणां हं
तिर्जयं॥ क्षतक्षयं पंचकाशान्पार्श्वमूलमरोचकं॥ स्वरस्यमुरोरोगंश्वाशं हन्यात्सु

रामः
६४

दारुणं ॥ हागराद्यं च तं ॥ ॥ तोयदोणदितये ह्यगमांस्तस्य पलशतं पक्का ॥ नलमष्टांशं सु
रुतंतस्मिन् विपवे च तत्र ॥ कलैर्न जीवनीयातां कुत वेन नुमांसस्य विरिदं ॥ चित्रानि तं
निहंन्यात नानयिरसक योजितं पीतं ॥ काशस्वाशा बुग्रीयस्मा एपाश्चिद्दूतं घोरं ॥ अथ
यवाय शोषं समयति चैवापकरं किंचित् ॥ हागलाद्यं च तं ॥ ॥ हागलसहस्रसमूहं तीरे
दध्वावसाधितं सार्धं ॥ सप्तारं यस्मिन् हरं काशं शापशान्तये परं ॥ अनापवक च तं ॥ ॥
द्विपंचमूलस्य पचेत् कषायप्रत्यक्षये मांसरसस्य चैके ॥ कलुवलायाः सुतियोगं नैसिद्धं
पयः प्रत्ययुतं च तं च ॥ सर्वाभिघातो न्यितयस्मिन् मूलं नत नतयो काशहरं प्रदिष्टं ॥ वलाग
र्च्यं च तं ॥ ॥ पादशेषे नलदोणे पचेन्नागवला नुला ॥ तेन कावेन नुलांशं च तं तीरं च मा
धयेत् ॥ पलाधिकैश्चातिवलावलायवी पुनर्न वै ॥ प्रपौं उरीकका स्मर्य विद्याल कपिक

वदवे
६५

कुमिः॥ अश्वगंधासिताजीरुमेदास्मादित्रिकं एठकै॥ मणालविशशा लूकमंगारककसेरु
कैः॥ एतन्नागवलासर्पिः रक्तपित्रसतस्य॥ हृतिदाहभुसंतंसावलपुष्टिकरं परं॥ वलपि
मोजस्यमायुष्यं वलीपलितनाशनं॥ उपयुजीतमन्नासान्द्रदोषित्रसतस्य॥ हसम
लफलपत्रायाणि गुण्यास्वरसेपतं॥ मिहं पीत्वा स्य श्रीतोमिर्वाचिरिति देवतरं॥ नि
गुण्डीपुतं॥ ॥ वलास्वदंष्ट्रावहनीकलशीवावनीत्विग॥ निम्बपर्यटकं मुखं शायमानादु
तालना॥ कृत्वा कषायं पेक्षार्बदघातामलकीशयी॥ डाजापौष्करमूलं वमेदामामलकाः
निच॥ पुतं प्रयश्चतर्भिर्हं सर्पिश्चरहरं परं॥ यक्षकाशप्रशमनशिरःपाश्वीरुजापहं॥
चरकोदितवासायं पुतानंतर्ययुक्तिः॥ वदंतीरुपुतान् क्वाचं ययुष्टिगुणं पृथक्॥ वः
शंपुतं॥ ॥ चंदनांबुतरं वाप्यं यष्टीशैलेययमकं॥ मंजिष्ठाशरलंदारुशद्यैलापनिक्

रामः
६५

शरां पत्रे तैलं सुरा मांसिक ककोलं वनितां बुदं ॥ हरिद्रे शारि वेत्तिका द्रवंगा गुरु कुंकुमं ॥ त्वगेन्द्र
नलिका वैमिसेलं मसु चतुर्गुणं ॥ ला सार ससं सिद्धं ग्रह प्रवत्तवर्णं कुरु ॥ अथ स्मार ज्वरो
त्माद रुत्या लक्ष्मी विनाशनं ॥ आयुः पुष्टि करं वैववसी करण मुन्नमं ॥ चंदनायं तैलं ॥ ॥ ब्र
गमांसं पयः छागं छाग सपिशस करं ॥ छा गो पसे वा सततं छाग मध्ये नुय स्मनुत ॥ उरो मत्वा
स्तनं लासा पयसा मधु संयुतां ॥ सद्य एव पिबे जीर्णं पयसा या तस शर्करः ॥ इज्जालिका विश
प्रं विप प्रकेशर चंदनैः ॥ मृतं पयो मधु पुतं संचाना र्चं पिबे तत्सती ॥ बला श्वां वा श्रीपती वहु
पुत्री पुनर्नवा ॥ पयसा नित्य मभ्यत्ताः पक्षयंती स्तनक्षयं ॥ घृतं वलानाग वलार्जुणं बुद्धिं
सययी मधु कल्क पादं ॥ हयोग मूलं सतरक्त पित्रा काशानिलासृ कृतमयत्पु दीर्घं ॥ बला
यं घृतं ॥ ॥ इति राजयस्म सतत सय विचिकित्साधिकारः ॥ ॥ वालुकी वायु शीशा कं मूलकं

٤٤

राजः

हंपेयं शर्करामधु योजितं ॥ सरादिपंचमूलस्य पित्तलीडास्य योजनं ॥ कषायेन मृतं क्षी-
रं पित्तस्य मधुशर्करं ॥ त्वर्जूरपित्तलीडास्तानि तालाजाः समासिका ॥ मधुसर्पिषु तो-
लेहः पित्तकासहरः परः ॥ शटी जीवेरवहती शर्करा विम्वनेष ज्ञा ॥ विश्वारसं पित्तनृपूतं स-
पतं पित्तकाशनुर ॥ ॥ वलिनां मवनेनादौ शोधितं कफकाशिनां ॥ यवात्रैकदुहसो लेकप-
फघ्रेष्वाप्युपाचरेत् ॥ पित्तलीडारकैयूषैः कोलस्यै मूलकस्य च ॥ लघुनृपानि भूतिं त-
सैर्जीकदुकाचितैः ॥ पौष्कलं कफलं नागीविम्वपित्तलिसाधितः ॥ पित्तनृकायं कफोदु-
कं काशेष्वासेव हृद्गुहे ॥ त्वरसं मृगवेरस्यामासिकेन समंचितं ॥ पाययेद्वासकाशं च प्र-
तित्वा यकफाय हं ॥ मुतामलाभ्यां यवदाडिमाभ्यां कर्कषुना मूलकमुंठकेन ॥ मुंठी कणा-
भ्यां च कुलत्थकेन कूषोदवांगः कफरोगहंता ॥ पार्श्वमूलज्वरेष्वासेकाशे श्लेष्मसमुज्ज्वे ॥

२.६
६७

विष्यतीं लीलां संपुक्रं पशमली जलं विवेत् ॥ ॥ कुरु फलं कतलं जातिमुत्तं चान्यं वरा
जया ॥ अंगीवर्षं कं सुठी सुराहं च न लेखते ॥ मधुहिं युतं येयं को जे तात कफात्मके ॥ क
ठरीगे सुरवे मूले म्मासहि क्कात्तरे सुव ॥ कुरु फलं ॥ ॥ कंठकारी हतः कावः सुहृत्तः
सर्वकासहा ॥ विभीतकं पतान्मन्त्रंगी सहपरि वेदितं ॥ सिन्नमग्री हरेत्काशं कुतमास्यः
विधारितं ॥ वासकस्वरसः वेद्यो मधुयुक्ते हितासिना ॥ पित्तश्रेष्म हते काशे रक्थिने विरो
धतः ॥ मधुकं विष्यतीं दाज्ञा सा सा अंगीं शतावरी ॥ दिगुणा वनुगाती रसिता सर्वे
तुर्गुणा ॥ लिप्तातं मधुसर्पि म्यां सतकाशनिवृत्तये ॥ ॥ विष्यतीं पत्रकं दाज्ञा संपदं वहती
फलं ॥ पतनोदयुतो लेहः यत्तकाशनिवृत्तः ॥ ॥ हरीतकी नागरमुत्तं कूर्णं गुडेन नुत्यं
दिका विचेया ॥ निवारयत्याशु विधारितेयं म्मासं प्रवृत्तं प्रवृत्तं च काशं ॥ कर्षः कर्षं गं पतं प

रामः
६७

लंघयं स्यात्ततोर्ध्वं च ॥ मरिचस्य पिप्पलीनां दाहिमगुडया वज्रकांतां ॥ सर्वेष्वभी
रसाध्याये कासवर्धये विनिमुक्ताः ॥ अपिप्लवंगं हृदयतां ते वा मिदमौषधं यथं ॥ मरिचा
श्च कूर्त्तुं ॥ ॥ लवंगजातीफलपिप्पलीनां जागान्त्रकस्य ससमानमेषां ॥ पञ्चाङ्गमेकं मरि
चस्य दद्यात्तन्पलानि चत्वारि मद्दोषवस्य ॥ सितासमं वर्त्तमिदं प्रलप्य रोगानि मांसप्रवला
निहन्ति ॥ कासज्वरारोचकमेहगुल्मस्ताशात्रिमांश्च ग्रहणी प्रदोषान् ॥ समशर्कराचूर्त्तं ॥
हरीतकीकण्ठाशुंठी मरिचगुडसंयुतं ॥ काशघ्नो मोदकः प्रोक्तस्तृणारोचकभाशनः ॥ तासी
शवक्रिदीप्येकचविकाश्वेतस्योषेः ॥ तुल्यैस्त्रिसुगंधयुक्ते गुडैर्न गुटिका प्रकर्त्तव्या ॥ का
सश्चासारोचकपीनसहृत्कंठवाग्निरोधेषु ॥ ग्रहणीगुदोद्भवेषु च शस्ता गुटिका योषात्रिक
नाम्ना ॥ योषात्रिकागुटिका ॥ ॥ मनशिलासु मरिचमांसीमुखगुडैश्चापं ॥ धूमंतस्यानुवप

च. ६
६८

यः पुरतो लंसुपुत्रं विवेन ॥ एष काणां पृथग्द्वन्द्वसर्वदोषसमुद्भवान् ॥ शतैरपि प्रयोगानां
साधयेदप्यसाधितान् ॥ मनःशिला लिप्तदलं वदय्या तपशो धितं ॥ तन्नीरिं च मया नेन म
हाकाशनिवारणं ॥ अर्कजलशिलेन ततोर्ध्वेन कदुत्रिकं ॥ कर्णितं वद्विनिस्त्रिं विवे
क्षमं तु योगविन् ॥ न जयेदद्य तां कलं विवेदुश्च मया वुवा ॥ काशापंचविधायानि शांति
माशुन संशयः ॥ मनःशिलारेकसीरैराकील्य च माशुना वितां शुष्कां ॥ कृत्वा विधिना च म
विवतः काशाः समं यान्ति ॥ दशमूली कषायेन नागीक क्लृपयेत्तं ॥ दक्षति त्रिरिनिर्दू
तत्परं वातकाशनुत् ॥ दशमूली घृतं ॥ ॥ दशमूला रुके प्रत्यं घृतं स्यात्समेपचेन ॥ पुष्प
रा दृशदी विल्वसुरसयोषहिंनुभिः ॥ पयोनुपानंतयेयं काशे वातकफात्मके ॥ आशारेण
गेषु सर्वेषु कफघातात्मकेषु च ॥ दशमूला घृतं ॥ ॥ दशमूली सचतुः प्रत्यामिति ह

रामः
६८

वि॥ स्तुतारैः पंचकोलेस्तु कलितं साधुसाधितं॥ काशहृत्पार्श्वमूलप्रंहिकाभ्यामनिवर्हणं
कल्लंघप्रलम्बेवात्रयाहंति ये विषमिदं॥ दशमूलप्रलम्बकं घृतं॥ ॥ कंठकारीगुरुचिः
भ्यां पृथक्त्रिंशत्पलादसे॥ प्रलम्बिहो घृतादात काशनुदक्रिदीपनः॥ कंठकारीघृतं॥ ॥
घृतं शलावलायोषविगाशतिचित्रकैः॥ सोवर्चस्वपवत्तारविल्वामलकषुकरैः॥ दधी
चवहतीषभ्यामया नीदादिमादिभिः॥ ज्ञाना पुनर्न वाच्यदुर्गलं नाघ्रवेतसे॥ गंगीनाम
लकी जामीतात्ना गोसुरकैषवेत्॥ कल्लैस्तत्सर्वकाशेषहि काभ्याशेव श्यते॥ कंठकारी
घृतं सिद्धं कफघ्नाचिविनाशनं॥ वृहत्कंठकारीकृतं॥ ॥ शोणोयांसाधये शम्भुं दशमूली
शतावरीं॥ पलिकान्मानिकांसास्त्रीचुक्रुत्तस्यानवदानूयवाने॥ नुलाहंवाजनांसस्यपा
दशेषेणानेनव॥ घृताठकसमक्षीरं जीवनीयेयसोमिने॥ सिद्धंतदशभिः कल्लैः नस्ययाना

व. ६
६२

नुवासनैः समीक्षवातरोगेषु यथावत्प्रयोजयेत् ॥ पंचकाशान्नसंयत्नोसं पार्श्वशूलमः
रोचकं ॥ सर्वोक्तं रोगांश्च स श्रीहार्जनिसं जयेत् ॥ जीवकर्वजकोमेदेकाकोत्थोसुख्य
पर्णिके ॥ जीवन्तिमधुकंचेति दशकोजीवणो गतो ॥ ~~रत्नां च दंतं~~ ॥ ॥ दशमूलीस्वेयंगुश
शंखपुष्पीशही वला ॥ हस्तिपिप्पल्यपामार्गपिप्पलीमूलचित्रकान् ॥ जागीपुष्कामृत
लंचदिपलांशं यकाठकं ॥ हरीतकीशतंचैकं जल्पंचाठकेपचेत् ॥ घृतैः स्त्रिभैः कषायं
नंप्रतंतवाप्रयाशतं ॥ पचेद्गुडमुलांदला ॥ ३२ वंचयत् घनान् ॥ तैलात्तपिप्पलीकृणी
तसि द्रुशीतेवमात्तिकान् ॥ सिंहादेवाजयेनित्यमतः ॥ खादेइसायनान् ॥ तद्वलीपलितं
हन्वाहर्णयुर्वलवर्धनं ॥ पंचकाशान्नसंयत्नोसहिक्कासविषमज्वरान् ॥ हन्वातद्याग्रह
ण्योर्शहृद्गोमारुचिपीनसान् ॥ अगत्प्रविहितं च न्यमिदं श्रेष्ठं सायणं ॥ अगत्प्रहरीतकी ॥ ॥

रामः
६२

समूहपुष्पद्वंद्वकंठकार्याः सुलांजलशोणपरिप्लुतां च ॥ हरीतकीनां च शतं निदध्यात्
तथा त्रयत्कारणवशेषं ॥ पुत्रस्य दत्त्वा शतमेतदशौविषकृत्पूजार्थं ततः सुशीते ॥ कडु
त्रिकंचद्विपलप्रमानं पलानिषष्टुष्यारसस्य तत्र ॥ श्विये च नुर्जातपलं तथापि प्रयुज्यमा
ने विधिना प्रसेह ॥ वातात्मकं पित्तकफोद्भवं च द्विदोषकाशनपिपत्रिदोषं ॥ स तोद्भवं
च सयज्ञं च हन्यात्तत्पीनसत्त्वा समुरः सतं च ॥ यक्ष्माणकादशरूपमुग्रं नृपुषद्विष्टं तु
रसायणं स्यात् ॥ ॥ याप्री हरीतकी ॥ ॥ इति काशचिकित्साधिकारः ॥ ॥ हिक्काग्ना
मातुले पूर्व तैलाक्लेस्वेदइष्यते ॥ मिश्रैस्त्रयणयोगैश्च मृदुवातानुलोमनं ॥ दुर्घर्षः
शोभनं शक्तेर्दुर्वलेशमनं सतः ॥ कोसमजाजनं लाजानिक्ताकांचनगैरिकं ॥ रुक्माधारीसि
ताशुंठीकाशीसंदधिनाम च ॥ पाटल्याः सफसंपुष्पं रुक्माखर्जूरमुत्तकं ॥ षडेते पात्रिका

च ६
१०

लेखाहिकाग्रामधुसंयुताः॥मधुकंमधुसंयुक्तं पिप्यलीशर्कराचितं॥नागरं३३संयुक्तं
हिकाग्रंनावनत्रयं॥सत्येनमसिकाविकानस्यंवालककांबुना॥योज्यंहिकाहिभूनायत्त
यचंदनाचितामधुसोवर्चलोपेतमानुलुंगारसंधिवेत्॥हिकार्जस्यप्रयदोभूगंहितं
नागरसाधितं॥कृत्वामलकपुंठीतांकृत्वाधुसिताघृतं॥मुहुर्मुहुःप्रयोक्तव्यंहिकाभ्या
सनिवर्हणं॥हिकाभ्यासीधिवेद्वागीसविभ्राभुजवारिण॥नागरंवासितानागीसोवर्च
समंचितं॥मृगीकटुत्रिकफलत्रयकठकारीभागीलपुष्करजटालवणनिपंच॥कृत्वाधि
वयशि शिरेणजरेणहिकाभ्यासोर्ध्ववातकसनारुविपीनसेषु॥अत्रयानागरककंपो
ष्करयवसकपरिवककभ्यातोयेणोलेनपिवेत्भ्यासीहिकाचतुहांत्ये॥अमृतानाग
रफंजीयाप्रीवर्णाससाधितः॥कृत्वाःपीतःमकणकृत्वाःकाशभ्यासोयस्यामु॥दशमूली

रामः
१०

कषायसुपुष्करेणावसृजितः॥ काशम्यासप्रशमनः पार्श्वहन्तमूलनाशनः॥ कुर्यात्
मागरव्याघ्रीवासानिः कषितं नृपं॥ पीतं यौक्षरसंयुक्तं हिक्कास्वाशनिवहं॥ गुडं क
दु कर्तैतेन मिश्रयित्वा समं लिहेत्॥ त्रिसप्ताहप्रयोगेन श्वासं निर्मूलं नो जयेत्॥ मृगीम
होषधकणाद्यनपुष्कराणां कूर्णशोथीतरि च शर्करया समेन॥ कायेन पीतममृतावुष
पंचमूल्याः श्वासं ग्रहेण शमयेदतिशेषमुग्रं॥ हरिद्रामरिचं द्राक्षां गुडं रास्त्रां कणां श
धीं॥ नृपातैलेन विलिहने श्वासान् प्राणहृत्प्राणवि॥ हिक्का हरति प्रवलां श्वासमतिप्र
सूतं निवारयति॥ शिखिपिक्वूनपिप्लवी कूर्णमधुमिश्रितं लीढं॥ कर्षकदुफलकूर्ण
लीढं शतं तमिश्रितं मधुना॥ मन्त्रिराहरति श्वासं प्रवलां दृष्ट्वा सकायेव॥ हिक्का विउग
मूती कत्रिफलायोषचित्रकैः॥ हिक्का रसपिप्लवः प्रत्यं चतुर्गुणं ज्ञान्ति तं॥ कोलमात्रैः प

च. ६
७१

चेत्रदिश्वसकासौम्यपोहति॥ अर्शास्यरोचकं गुह्यं स हृदयं तथा॥ हिंसापंचतं॥
तेजोवत्पन्नयकुचं पिपलीकदुरीहिणी॥ भूतिं यो चरं मूलं पलाशचित्रकं शटी॥ सौवर्चलं
नामलकीसैधवं विश्वपेशिका॥ तालीशपत्रं नीचं तीव्राने रत्नसंमितैः॥ हिंनुपादेयतप्र
स्थं पचेतोयेचनुर्गुणो॥ एतद्यथावत्पीलाहिकास्त्रासौजयेत्युनः॥ शोचोतिशार्श्वरु
णी हृत्पाश्वरुजमेव च॥ तेजोवात्मायंचतं॥ शतंगुह्यमाग्यासुदशमूल्यात्तयापलं॥
शतं हरीतकीनां वपचेतोयेचनुर्गुणो॥ पादावशेषेन तिस्रसुरसे वत्त्रपरिभूते॥ आलोघवनु
लांघनां गुह्यं सत्तयांततः॥ अथः पचेत्तन्मृद्वग्रायावहे हृत्मागर्तं॥ शीतेनुतनुनश्चात्र
षट्पलानि प्रदापयेत्॥ त्रिकुट्टिमुगंधिं च पत्तिकानि पृथक् पृथक्॥ कर्षय्यं यवत्ता
रं संचर्षय्यं प्रतिघेततः॥ अथ येदमयामेकां लेहस्यार्धयलंतिहेत्॥ आसंसुदासां हंतिका

राम
७१

शपंच विधंतया॥ स्वरवर्णप्रदोषेयजघराग्नेश्च दीपज॥ भार्गीगुडः॥ ॥ कुसुम्योदश
मूलं च न चै व छिन्नय वि का॥ शतं शतं च संगृह्य न लुप्तो वि पा च येन॥ पा दा व शेषो तस्मि
लुगुड स्या दनु लां सि येन॥ शीती भू ते च य के च म भु नो षु म कं त या॥ प्रतिशतं द्रोण निय
मान् देयं द्रोण त्रयं लि हः॥ कुसुम्योदशः॥ ॥ इति हि का स्या स वि किं ता चि कारः॥ ॥
वाने श ल व णं ते ले पि त्रे स र्पि स मा क्षि कं क पे स सार क ड क सौ डं क व द इ ध्य नो॥ ग ले ता
लु नि जि हा यां दं त मू ले षु वा धि तः॥ ते न नि रु धा ते श्चै वा स्त्वर स्ता स्य प्र सी दति॥ आ ये
का म ज ल पे यं ज म्वा प्त गु डो द नं॥ शी तानु पा नं पि त्तो ल्ये पि वे स्य र्पि र नं दि तः॥ पि य्य सी
पि य्य सी मूलं म रि चं वि षु जे ष जं॥ पि वे रू मू त्रे ण म ति मा र क फ जे श्व र सं ल यं॥ स्त्वे रो व या
ते मे दो जे क फ व दि धि रि ष्य ते॥ स य जे स र्व जे वा पि प्र त्या र म्वा या च रे र क्रियां॥ च म्वा स्त्वे त स

च. ५
७२

कहुत्रिकतिनिदीकतालीशजीरकनुगादहनैः समामैः कर्णगुप्रमृदितत्रिसुगंधिषु क्रुं वैश्व
र्यपीनसकफारविषु प्रसक्तं ॥ तैलाक्तस्वरने देवाखदिरं चारयेत्पुत्रे ॥ पञ्चाधियसिषु क्रुं
वासं युक्तां गगरेण वा ॥ अजमोडाति साधा विज्ञारवद्विं विक्षर्पे च ॥ मधुसर्पियुतं लक्ष्म
स्वरने दं व्यपोहति ॥ कलितरूपस्य सिंधु कणा कर्णं तत्रेण लीकमपहरति ॥ स्वरने दं गो
पयशापीतं भ्रामलक कर्णं च ॥ वदलीपत्रकं वा घृतं नृवं समं धवं ॥ स्वरौघघाते काशे च
लेहमेतत्प्रयो जयेत् ॥ शर्करामधुमिश्राणि भूतानि मधुरं सह ॥ विवेरपयांसि घस्यो वैव
दतोऽनिहितः स्वरः ॥ व्याघ्रीश्वरसवियं कं राजावाद्या लंगो भुरव्यो वैः ॥ सर्पिः स्वरौघघाते
हन्मानकाशं च पंचविधं ॥ मुकुटव्यमुपादाय स्वरसानामसं जवे ॥ वारिण्यष्टगुणो शाब्दग्रा
ह्यं पादावशेषितं ॥ कण्ठकारी घृतं ॥ ॥ भृंगराजोऽमृतवक्त्रो वासकदशमलकासमदर्शकः

ली १

रामः
७२

सर्पिः सपिपा लीकं सिद्धं स्वप्नेद काशजित्मधुना ॥ जगत्तत्र पतत् ॥ ॥ रतिस्वरनेद विदिः
चिकारः ॥ ॥ वक्षिं समीरणे पित्रे विरेकं वमनं कथे ॥ बुद्ध्या च यानु कूलानि हर्षितां वमनो
प्रने ॥ वां नो ववा प्रिरति ले विचिवत्पि वे मुत्ने हो लतो यमदिरा न्यत मे न कर्ण ॥ कृत्वा चित्र
गय वनस्महरे एजाती रास्ने साहिं गु ल वतो त्र मना गराणां ॥ पै ने गुडां बुम बुके वमनं प्रश
स्तं लेहः ससं च वसितामधु सर्पि रिरिचः ॥ निष्ठां बुद्धिर्दित वतः कथजे नु पानं रात इमा मधुमधु
ना सहदीप्य काद्य ॥ कर्णं यदु क्म न वानि लजे न देव सर्वे अ सर्व कृत मे व पुप क्रमे च ॥ कु
पृत्तो वर्ध लाजा जी सर्क राम रि चं द्विउं ॥ धा ओ लाप म को शीर पिपा ल्य सुंद नोत्प लं ॥ लो ध
ने नो वटी प च्या अघणं शय वा यत्र ॥ आ इ दारि म नि र्घा स म्या जा जी शर्करा पुतः ॥ सते
ल मा सि का स्ने ते च त्वारः क वड गहाः ॥ व नु रो रो व का ह्यु वा ता ये क ज स र्व ज्ञान ॥ त्व गु

च. ६
७३

पि ३

समेलापानिभुसमाजकंत्वच॥ न्नावावीचमयाभ्युपिप्यस्यसोजवत्यपि॥ यवामी
तिन्निरीकंचपंचतेमुखशोधना॥ अमीकागुडतोयंचत्तगेलामरिचान्दितं॥ अन्नकहंदरो
गेषुसत्तंकवउधारणं॥ कारव्याजीमरिवंडासावसाष्टदाडिमं॥ सौवर्चलगुडनोड
सर्वोचकनाशनं॥ त्रीणुषणानिद्रिफला रजनी फ्यवकुणी कृतानियवभूकचिमि
श्रितानि॥ सौदान्दितानिद्रितरेत्युखचाव नार्धमभ्यानितिक्तकटुकानिवनेषजानि॥
विद्वर्णमधुयुक्ता रसोदाडिमसंनव॥ असाभ्यमपिसंहन्यादरुचिवक्त्रधारितः॥ य
वानीतिन्निरीकंचनागरं चाष्टवेतसं॥ दाडिमंवदरं चाष्टं कार्षिकान्युपकल्पयेत्॥ धा
न्यसौवर्चलाजाजीवरागं चार्धकार्षिकं॥ पिप्यलीनांशतंचेकंदेशतेमरिवस्यव॥ श
र्करायाश्चचत्वारिपलान्येकत्रकुणीयेत्॥ जिह्वाविशोचनंहयंतकुणीन्नक्रोचनं॥ ह

रामः
७३

नखीरुपाभ्यमूलप्रविंधानाहनाशनं॥काशश्चासहरंग्राह्यग्रहंनशोविकारनुत्॥
यवानीपाउवः॥॥अष्टादशसिक्कफलानिदशमरिचानिविंशतिअपिपल्यः॥आइ
कपलंनुउपलंप्रत्यत्रयमालनारत्या॥एतद्धिउलवणासहितंरवजाहृतंसुरभिगंधां
व॥अंजनसहस्रपातिनेयंकलहंसकंनमः॥कलहंसः॥॥इतिअरोचकचिकित्सा
धिकारः॥॥ग्रामाशयोक्तेशन्नवाडिसर्वाह्यमितालंघनमेवतस्मान्॥आकारये
त्मारुतजांविमुञ्चासंशोधनंवाकफधित्रदारि॥रुन्यान्तीरोदकंपीतंहृदिस्थवनसंनवा
ससंधवंधिवेत्सर्पिवानहृदिनिवारणं॥मुंगालुकमयुषंवातसर्पित्कंससंधवंधव
गुंमधुमिश्रंवापंचमूलीरुतांधिवेत्॥पित्रास्मिकायामनुलोमनार्घडासाविदारीसुर
सैस्त्रिवृत्यान्॥कफासयत्तंचतिमात्रवृद्धंपित्रंहरेत्स्वादुनिरुद्धमेव॥शुद्धस्यकालेमः

च. ६
१४

पुशर्करा ज्ञां जालैश्च मद्यं यदि वा विषे यो ॥ प्रदापयेन्मुद्गरं सैनवापिशोऽथोद नं ज्ञां गसजै
रसेर्वा ॥ चंदनेनास्त्रमात्रेण संयोज्याम लकीरसं ॥ विवेन मासिक संयुक्तं हृदि स्तेन निवर्त
ते ॥ चंदनं च मणालं च वातकं नागरं वृषं ॥ सतं दुहाद कसौ ईः पीतं कृत्वा वमिंजयेत्
कषायो नृचमुद्गस्य सलाजमपुशर्करा ॥ हृद्यं तीसाररुदाहृज्वरघ्नः संप्रकाशितः ॥ ह
रीतकीनां वृणं नुलि स्यात्मासिक संयुतं ॥ अधो नागी हृते दोषे हृदि स्ति प्र निवर्तते ॥ गुडूरी
त्रिफला रिषप जैः कथितं विवेन ॥ सौंदर्यं निहन्ता मुहृदि पिता प्रसन्नता ॥ कृत्वा
वर्षाजः पीत स सौंदर्यं दिनाशनः ॥ कफालिका या वमनं प्रशस्तं स विष्य ली सव्ययः
निम्बतोयैः ॥ पिष्ट पीत कैः सैध वध्वे संप्रयुक्तै हृद्यां कफा मास य शोचनार्थं ॥ विडंग
त्रिफला विम्व चूर्णं मधु युतं जयेत् ॥ विडंग प्रव मुहीना मद्यवाग्नेष्म ज्ञां वमिं ॥ स जाम्ब

रामः
१४

चंवावदरस्य नृणां मन्त्रा युतां कर्कटकं पञ्चमी ॥ दुर्गा लक्षां वामधुसं प्रपुत्रां लिखात्क
फर्द्धि विनियुता ॥ नव्यं एतं वामधुयुतं त्रिसृणामपि नेषजं ॥ कृतं गुह्यं विचित्रं
कृत्वा यं हि मन्त्रं तितं ॥ तिसृष्वपि न वेत्तुं यथा मादिकेण समा युतं ॥ इत्यादं वोचिता
तोये प्रनये निशिसं स्थिता ॥ कदाप्योयो निरिर्था तिसृशीत समुदाहृतः ॥ अङ्गिः पल्लव
धु निर्वाहलि लाक्षीनकाण्ड्याः ॥ आशुतं नेषजपलं रसाख्यायां पल्लव्यं ॥ जम्बा
पल्लव पदे धुक जान्यसे व्यङ्गीवे स्वारी मधुना पित्तो स्य सत्यं ॥ इति प्रमाणं निप्रज्ञमत्रि
सुगं ॥ त्रिसृ लक्ष्मीलाणि हन्ति मधुनः ॥ दुर्गा लक्षां ता ॥ तार्त्तरसः कपित्थस्य पियली मरि
शक्तिः ॥ सोऽदे ए युक्तः समये ज्ञेह्ये ॥ इति मुख्यं ॥ नागीचात्रि ॥ ॥ विष्णुचात्री
संवावदरस्य नृणां मन्त्रा ॥ दत्तामधु पल्लवा वक्रकुतवं शलि लस्य च ॥ वाससागाः

निदि ॥ इति छदि विदोषनां ॥ एला लवंग गज के शर होल मज्जा लाभा प्रियंगु धन
 ॥ ॥ कोला म लरु ॥ जो नम सिका वे सिता म च ॥ स रु र्ना तंडुलो ले ह
 ॥ अशुच क ल स मुष्क दग्धा निर्दि पितं ज ले ॥ न ज लं पान मात्रेण
 ॥ य द्या रु चंदनो पे तं स म्य कृत्ती र प्र पे पितं ॥ तै ले ना लो श पात यं रु धि रु
 ॥ ला ना क पि त्या मे चु मा ग धि को स ना नां नौ श ज या त्रि क दु धा न्य क जी र का ना ॥
 ॥ प ध्या मृ ता म रि च मा न्ति क पि य ली नां ले हा त्र यः सक ल व म्य रु चि प्र शां त्यैः ॥ प म का मृ तः
 ॥ त्रि म्वा नां धा न्य चंदन योः प वे न ॥ क ल्के का चे च ह वि षः प्र ल्घं छ दि नि वार णं ॥ तृ त्ता रु चि
 ॥ प्र श म णं दा रु च्च र रु रं प रं ॥ प म का यं प तं ॥ ॥ इति छ दि वि कि र्सा धि कारः ॥ ॥ तृ त्ता
 ॥ पां प व नो त्या पां स गु रं द धि श म्भ ते ॥ र सा वं ह णाः शी ता गु दू र्वा र स स व व ॥ पं वा गि क

पंचाणायडुक्तास्तेष्वसिद्धं प्रचमेगलोवा ॥ धिवेत्सुखोऽसंमनुजोऽसमात्रं नृषोऽपरोऽधुन
न कदापि कुर्वति ॥ चित्रोऽन्वितां पितृहरेर्विपक्वंति हंति तोयं पय एव चापि ॥ काशमयं श
र्करायुक्तं चंदनोशीरयमकुं ॥ दास्तामचुकसंयुक्तं चित्रतर्षं न तं पिवेत् ॥ चित्रत्रासां न
घाघांतु पक्वोऽनुवरजोरसः ॥ नरकाचो वा हिमं स्तब्धं हारिवादिगणान्बुना ॥ स्याजीवनी यः
नृपक्षीरं घृतं वापि तज्जेतर्षं तच्च दास्ताचंदनं स्वर्जोशीरमचुयुतं तोयं ॥ स तारिवा दो
लदं च मूलेतचोम्य लादौ मधुरेण लोवा ॥ कुप्यात् कषायोश्च तद्यैव युक्तान्मक्षकपुष्पा
देहं यः ॥ विह्वारुकी धातुकिपेचको लक्ष्मं सुसिद्धं कफजांतिहंति ॥ हितं न वेरुद
नं च वा तातप्रेमनिव प्रसवोदकेन ॥ सतीरकान्यादकमृगवेरसो व र्वलायर्धजलसु
तनं यथा नेह्यानिमुगं च वंति पीतानि सद्यः शमयंति नृणां ॥ ततोऽत्रां रुचिनिवा

गच्छेत्तन्मये इत्यातामसजश्रुपानैः॥ सद्योत्थितां क्षीरजलं निहन्त्या तृप्ता सोदकं वाद्यमध
 दत्तामामामोद्भवां विल्ववचा युतानां जयेत्कषायैरनुदीपयानां॥ गुर्वन्नजासुखि
 त्वेतेन नृपादते सर्वकृतां चतुर्णां॥ लाजोदकं मधुयुतं शीतं गुडविमर्दितं॥ काशमप
 यं कृत्वा युक्तपिवेत्स्मादिन्नोत्तरां॥ अतिरुक्षुर्बलानां तर्षसमये नृणां मिहाशुप्रयः॥ क
 र्त्तव्यं घृतमधुः शीतो मधुरो रसो ह्य॥ मूर्च्छा हृदि तन्नादाहस्त्रीमश्रुश कर्षिता॥ पिवे
 तुः शीतलं तोयं रक्तपित्ते न दातव्यं॥ आमृजं बुकषायं वापिवेत्मास्तिकसंयुतं॥ हृदि स
 र्वप्रणदति तन्नां वैवाप कर्षति॥ चटुगुणासिता लोहं दाति मंभु कंभु मंभु॥ पिवेत्तः
 दुस्तोये न हृदि तन्ना निवारणं॥ गोक्षने क्षुरस क्षीरयष्टी मधुकपुत्पले॥ नियतं नः
 क्षतं पीते स्तन्ना साम्पति दारुणा॥ क्षीरे क्षुरसमाभी कक्षौ इसीधु गुडोददकैः॥ वत्सा

रामः
 १६

यो हति ॥ कुष्मांडकारसगुडः शमयति स दमाशु कोऽवजं ॥ धौतुरचंडुं शर्करं चानयो गेण ॥ ॥
 यन्मित्रज्वरदाहोक्तं दाहेत त्वमिष्यते ॥ शतधौतपताभ्यक्तं दिष्टाक्षयवशक्तुभिः ॥ कीलामसु
 कसंयुक्तैः धान्यक्षैरपि बुद्धिमान् ॥ छादयेत्तस्य सर्वगमाननाला इवात्मना ॥ लामनेनाचमुक्तेन
 च ननेनानुलेपयेत् ॥ चंदनां बुक्कणास्यं दिता लवणं तोषवीजिते ॥ स्वप्नादाहार्दितो भोजकदली
 दस्तसंकरे ॥ पारशकावगाहे बुध्यते नानां च सेवने ॥ सस्यते शिशिरतो र्यंतलादाहोपशात्रये ॥
 शीरेः शीरकषायैश्च सुशीतैश्च दनाचितैः ॥ अंतर्दाहं प्रशमयेदतैश्चाद्यैश्च शीतलैः ॥ कुशादिशा
 लैश्च मित्रजीवकाद्यैस्तथा चितं ॥ कुशाद्यैश्च लेपनं ॥ ॥ फलिनीलो बुश्यां बुहेमचत्रं कुट्टनटं ॥
 अंकरसोपेतं दाहे शतं प्रलेपनं ॥ जीवेरघमको शीरचंदनाक्षौदवारिणा ॥ संपूर्णमवगाहे
 णाहार्दितो नरः ॥ ॥ इति मदात्मयदाहविक्रिसाधिकारः ॥ ॥ उन्मादेवातिके पूर्वत्वे

॥ मंत्रिरेवमं ॥ पित्रजेकफजेवात्रिः परो वत्स्यादिकः क्रमान् ॥ यत्रोपश्यते किंचिपदस्मारचिकि
 ॥ ५ ॥ आदेनच कर्त्रं वासा मासो दोषदूष्यो ॥ वृत्ती कुष्मां गीफलपद्मं धाशंखपुष्पिकास्वरशा
 ॥ आदह तादृशः पृथगेने कुष्मपुष्पिष्ठा ॥ दशमूलानुशयतं शुक्रमांसरसेन वा ॥ सति द्वार्यकच
 ॥ एसापुसाएवैककं घृतं ॥ ३ ॥ गंधं पुराणस्यात दशवर्षं स्थितं घृतं ॥ साक्षारसनिर्मशीतं पुराणम
 ॥ उरं ॥ अतो अतो नरदिग्मूलसिद्धमुपायस ॥ गुणं वसाहितो हन्ति स वोन्मादस्तु दोषजान् ॥ ३
 ॥ आदेशमधुः घेयः शुद्धो वाता लसाख जः ॥ रसोनस्ये ॥ अंजने वस्य पतैलमिष्यते ॥ अपक्वच
 ॥ की सीरपीतो आदविनाशिनी ॥ वृद्धं स पतैला कृमुत्रानं चातयेयं सेन ॥ सिद्धार्थको हिं गु वसा
 ॥ करं जो देवदारुच ॥ मंत्रिचात्रिकला अताकत नील कडुत्रिकं ॥ समंगानि त्रियं गुश्च शिरीषोर
 ॥ नरी क्षयं ॥ वत्तपूत्रेण पिद्यो यमगदः पातमंजनं ॥ तस्य मालेपनं चैव रत्नानु कर्तं तं वा ॥ अथ स्या

रामः
 ७८

काथ
दमादिशीत॥ दशमूलारु कंशोलेनिकाव्यापादिकोभवेत्॥ अतुर्गुणैर्नात्मावकावेपयंविधिः॥
महासाधनैः॥ ॥ ग्राम्या नृपौ दकानां तृतितात्वीनिपचेनने॥ सन्निहं दशमूलस्य कषायेः
नयनपचेन॥ तीव कर्षनवत्कोटाविदारीकपिकठनि॥ वातश्रेणीवनीये अकलैर्देसीरभा
गिकं॥ तत्तिष्ठं तावनाभ्यां गातथापानानुवासनात्॥ शिरापर्वस्थिकोष्टं प्राणदत्तासुमा रु
तं॥ येत्युः प्रसीणमजानः सीणयुक्रो जगच्चये॥ वलुष्टिकरंतेषां शतत्पादमृतोपमं॥ म
श्रीतिह॥ ॥ प्रत्येस्यात्रिफलाभास्तु कुलत्पकुजवत्रयं॥ कृत्तगं वात्यगाठकोः पृथक् कर्षं च
पुनंनवेत्॥ रात्रावित्रयो देहे दशमूलपलो नितं॥ जलशोणे पचेत्यादशो वंष्ट्रो नितं दृध
कृष्टं च॥ सुरातला लदध्यस्तौ वीरकंदुषोदकं॥ को लदग्निमदशाष्टरसा नैलं पुनं वत्स
मज्जाने चययश्चे वनीवनी यं पलानिषट्॥ ककंदत्तामहाते हंसमगने न विपाचयेत्॥ शि

६ वे

समञ्जास्थिगेवातेसर्वंगिकांगरोगिषु॥वेयनाक्षिपनूलेषुतनन्युंगंप्रदापयेत्॥महाचतुर्ल
हः॥प्रशारणीशतंनृणंपचेतोयामर्माणुने॥पादशिष्टेसमंतेतैवातश्चक्ष्माभ्यांनयेत्॥अ
५६॥चिदद्यात्सकांनिकं॥दिगुणंयपयोदद्यात्कल्मानदिपल्लिकात्रया॥आसीतिनक्षत्रा
चित्रकंपिप्यलीमधुकंसेधवंवचां॥शतपुष्पादेवदारुस्रावारणपिच्यसी॥प्रशारणायम
लानिमांसीनष्टाठकानिच॥पचेद्वद्विनातेसं५ सीतिननारीत्यांरवातरोतानव्ययोहति॥
कुञ्जितमिनपुर्ल्वगुशीरत्वजकादितं॥हनुपृष्ठशिरोग्रीवास्तेनचापनिघट्टति॥कुञ्जप्रशा
रणितैलं॥॥प्रशालणायसामग्र्यगंधायादशमूलतः॥तुलांतुलीपृथग्वारिद्रोणेयादावशीवि
ते॥तैलाठकंचतुःशीरदधितुल्यंठिकांनिकं॥दिघरीत्रंघिकसारप्रशारणसर्पेधवेः॥समंनि
दाक्षिण्यस्याहैःपल्लिकेजीवनीयकैः॥शुण्ठापंचपलंदद्यात्रिशज्ज्वाठकानिच॥पचेद्वत्पादि

तानः
२६

नावातं हन्ति तं चित्तिरास्थितं ॥ प्रतोता इत्यति प्राज्ञा बलवर्णा विवृजये ॥ त्रिंशतिका प्रशारणी
नैलं ॥ ॥ सप्तपत्राभ्यां यशस्कारे प्रशारणी ॥ शतं प्राप्य स ह्यश्वत्थ शतावर्षा शतं तथा ॥ वल
स्मृत् प्राच्यां शकेतकीनां शतं शतं ॥ यद्येव नु पुं एतो ये दयस्ते लाट कं विवृज ॥ सुस्तु मां शरत्पुं
पयशाट व पाटकं ॥ दद्याधेक स मापुं कं यद्येव नु पुं एतो ये दयस्ते लाट कं विवृज ॥ सुस्तु मां शरत्पुं
पलीनिका ॥ गगरे दमनं कुचं केशरं मुक्तकं लवचं ॥ रास्नासिं ध्वपिप्य ल्यो मां सीमं निवृय चिका ॥
तथा मे दाम हामे दानी वकर्ष न को पुनः ॥ शतं पुष्पाद्या पुनत्वं पुण्डी देवा रुतं ध्ववैः ॥ काकोली नीर
का काली वचन श्राट कं तथा ॥ ये वधित्वा स माते तान् सा चनीया प्रशारणी ॥ नातिप कं न हीनं वस्ति
चं रतं निवापयेत् ॥ यत्र यत्र प्रदानव्या तमे निगदितः ॥ मृण्म ॥ कुत्राना मयपं नृणां वामनानां तथैव
चा ॥ यत्पुष्पातिर्वै का गये च न प्राप्ति संधयः ॥ वात शीणिन इष्टानां वातोपहनं चेतसां ॥ श्री मथः

मासं वंगान्तिनैः। किं सूरिदशमूलकेन कनत आमाशुगं चां वुनिः॥ कोत्रीतात्ते॥ सव्यो वैस्त्रि
फलेमहायतिपचेन संदेन पात्रेग्नितापाभाभ्यंतन वल्लिनस्यदिक्षिनातत्मा रतनाशयेन॥ स
वीर्जग गतंतथा वयवगंसं आस्थिमज्जा॥ धितां होषोत्थानविधेत्त्रिकांश्च समये ज्ञाना विचा
नामयान् चान्न रव ह्यजित्थिरं च कुरुते पुसात्र वंघी वन॥ कुरुत्यापि वलं करोति सुम हृदं
आसुगर्भप्रदं॥ वीत्वाते समिदं रनस्य पितु तं सूनैः पुना भूरुहाः सिक्का शोध मुपागता अप
लिनस्त्रिधा न वंति स्थिराः। नग्रागाः सुदृढान वंति मनुजागा वो ह्या कुजराः॥ एकदश
शरिकः महाप्रशारणी तैः॥ ॥ समुत्तदस्तु शास्त्रियाः प्राशारणाः शतत्रयं॥ शतमे कंशः
ता वज्याः शुशुगं प्राशतंतथा॥ केतकीनां शतं चैकंदशमूला कुरुतं शतं॥ शतं वाद्यान कस्यापि
शतं शह वरस्य च॥ जलदी ए शतं दत्वा शतभागा व शेचि। तं॥ ततस्तेन कषाये ए कषायदिग

च. ६
२६

लोतत्र ॥ सुखं नैतारनालेन दधि मंधा टकेन च ॥ श्रीरघु के भुनित्या शब्द गमां सरसा टके ॥ ते
लडो एतं तमायुः ६६ ॥ पात्रे निधापयेत् ॥ इत्यादि पानि पेद्यानि तानि वक्ष्याम्यतः परं ॥ अत्रा ट
कं शंभुं ठी धिष्यती त्रकं शरी ॥ वनाष्टका प्रशारणाः पिष्यत्याम्रं लमे वच ॥ देवदासता ह्यो च
सुस्मैला त्वच कालक ॥ कुकुमं गदं मं निष्कानु रक्तं नरो वरं ॥ कर्पूरं कुंदं रुनिशाल वंगं व्याम
चंदनं ॥ ककाल नलिका मुस्तं काली यो त्वलपत्रकं ॥ शरी हरे एदं सै यव्यी वास चक्र मर्दकं ॥
त्रिफला कपुरा नीरु शरलां पप्रकेशरं ॥ प्रियंगु शील नलदं जी वं कायं पुनर्नवा ॥ दशमूला मृग
धे चना गपुष्पां रतां ननं ॥ कडुकानां निष्कानां कलानि शहू की रसं ॥ भागान्त्रिंलिका नदत्वा श
नै मृदु प्रिनापचेन ॥ विः स्त्री ए सुदं यात्रे वा यो वातु प्रशारणी ॥ प्रयोगः षड्विंशत्तारो गार्ग
नां विधीयते ॥ अथंगा वगतं हनिष्याना को वृ गतं ॥ जो जना कुष्म नाटि स्थान नत्वा इध

५३

रामः
२६

गतं तया ॥ एकदा शयन गते वस्त्रि निरुहः सर्वं काशिके ॥ एतद्वि वउ वाञ्छानां किशोराणां यथा
मृतं ॥ एतदेव ननु ध्यानां कुंजराणां गवामपि ॥ अनेनैव च तेनैव ननु ध्यामाना महाद्रुमा ॥ शि
काः पुनः प्ररोहंति प्रवस्त्रि कुलशास्त्रिनः ॥ वृद्धोप्यनेन तेन पुनश्च तत्तुणा यते ॥ अथ प्रसूता च
याना रीसापि पीत्वा प्रसूयते ॥ अथ जे पुरुषो यत्पुत्रोपि पीत्वा लने मुते ॥ आशीति वात जात्रो
गारश्चोष्णिकापैत्रिकानपि ॥ सन्निपात सपुत्राय देवदारुश्च नाशयेत् ॥ एतेनाशक वृक्षा
नां हृतं पुंसवनं मरुत् ॥ कृत्वा पिष्टं बलं वापितेन मेतन प्रयोजयेत् ॥ काचेन तु लाङ्गिरात्वाया
स्त्रिहीमस्य नदीयते ॥ नत्राटका सह तेन तनूत्यानेर कचं दनं ॥ लक्ष्मणं मधुरी च व कु
वं वर्मक वौरिकां ॥ ग्रंथिकोपौ मरुत् क मन्त्रि कत्वेन दीयते ॥ कर्पूर मरुदाने च शुक्ल गंधो
दक क्रिया ॥ इत्युच्यते ॥ पाक विधिर्न विद्यते ॥ एतन्मः ॥ अथा दश शतिकां प्रसारणीते ॥ ॥

ब. ६
२७

राजत्रयं प्रशारन्माधेचयीतस हाचरात्॥ अश्वगंधावलेरं वरीरात्मा पुनर्नवा॥ केटकी
दशमूलं च पृथक् कृत्वा रिक्त इकः॥ प्रत्येकमेवात्र नुलानुला ऊर्ध्वं किलिमातया॥ नुला ऊर्ध्वं स्थिरी
षाचला क्षयापंचविंशति॥ पलानिलो धातुश्चतुर्धा सर्वमेक प्रकारमेत॥ दोष द्वयं का भ्रिकं च धृति
शतानाटकीमितं॥ तीरद्वयोपयुक्त प्रत्या दशमस्त्या ठकतया॥ इसोर साठको चैव द्वागमांसतु
लात्रये॥ जलपंचत्रयारिंशत् प्रत्या नवितुशेषयेत्॥ सप्तदशरसप्रत्या नमतिष्ठा द्वाप्यस्य
च॥ कुडवीनाटकीना नोडवैरेति तुसा चयेत्॥ सुंभुक्तित्तै लस्य दोषां प्रत्येन संयुतं॥ आद्यत
त्रिद्वैपाकाः कल्को जहाटकं कणा॥ नागरं सस्त्रिं चैव प्रत्येकं घटलोमितं॥ ज्वाटका सहस्र
तुरक्तचंदनमिष्यते॥ पथ्यात्तथा च शरत् शटका रुक्मिणी ॥ देवपुष्पी शटी मुक्तद्वयं पत्रा
चतस्रः॥ पिप्पली मूलं मिष्टानां कर्माणां पुनर्नवा॥ ज्वाटका सहस्रमुदितं चक्रमर्दिरसां जना

रामः
२७

काशापत्मारमंदाग्निहोमलांनिलाशयेत् ॥ रसीनाग्रंघृतं ॥ ॥ जलदोणेविवक्रव्याविंश
विशतिः पंचवाभयाः ॥ दद्यात्पत्नानिता वंतिवित्र कल्पनवौवच ॥ तेनाचजागशेषेणयवे
देतिसमं गुडं ॥ ताम्बानपात्रिव कृणोतेलावापिवतुः पलं ॥ पलमेकं कनाशुंघाः सिद्धे
लेह्यशीतले ॥ सोइते रसमंदघानवानुर्जयलंतया ॥ ततोलेह्यपलंलीङ्गानाधाः
चैकां हरीतकी ॥ सुखं विरिच्यतेलाधादेव ॥ नामनामयः ॥ श्रीहृत्त्वयभुगुलाशो ह
त्यांइयहृणीगदा ॥ शाम्पुत्तुकेमविषम ॥ कृष्टान्शेवकाः ॥ दंती हरीतकी ॥
वश्रीवमुरुहकंचवर्षी नूदहती इयं ॥ वित्रद ॥ जलदोणेववेत्यादावशेषितं ॥ मगधा
वित्रकं सोइं लिभजंनेनिधापयेत् ॥ मधुनः ॥ यत्पत्नानावापयया कृणोति संयुतं ॥ तुषा
वितं दशाहंतुत्रीर्णनक्तपि वेन्नरः ॥ अरिष्टोयं ज ॥ सुअपविपाकं सुदुष्टं ॥ वश्रीवाः

चरुवे
१२१

धरिष्टः॥ ॥ रौचिरस्यनुश्रुत्यस्यगर्जकात्तन्वनिःक्रमेत्तस्मिन्धस्विन्नशरीरायैदद्यात्तस्मि
न्धविरेचनं॥ शताह्वाचिरिविस्वद्वदरुजागीकणोद्भवः॥ कल्कः पीतो हरेणुत्सृजति
कायेनरक्तं॥ तिलकाद्योपुश्यापचनमागीभुज्जानवेत्॥ पातंरक्तमवेणुत्सृज्येनवेपु
ष्येचयोषितां॥ सात्तारश्रुषणंमद्यंप्रविशेदश्रुस्त्रिनी॥ पलासत्तारतोयेनसिद्धः॥ नयद्यो
सर्पिःपितेवसा॥ इलेकीनेदयेद्विज्ञोविधिंमृगरोहितः॥ नप्रतियेवंदद्याद्योनि
विशोधनं॥ सारेणपुत्रपल्लवंसुधातीरेणवापुतः॥ रुचिरेतुप्रवृत्तेतिरक्तपित्तहरीक्रि
या॥ ॥ नञ्ज्ञानकान्कल्ककषायपक्वसर्पिषिबेहर्करयाविमिश्रं॥ तद्रक्तपुष्पविनि
हतिपीतंवल्लासणंमनचुनासमेतं॥ ॥ वनूरंमूलकंमत्स्यान्पुष्पसाकानिवेउलं
नत्वादेवालुकंगुल्मीमधुनानिफलानिच॥ इतिगुल्मचिकित्साधिकारः॥ ॥ ॥

राम
१२१

पुष्पांस्तान्मरिचचित्रकैः ससुतसुतैः ॥ १० ॥ इमं नासपिखकादिगणो न च ॥ त्रिनत्रि
कफसंभूता मस्मरीक्षिप्रमे वन ॥ सागारवापुः ये वा अकषायानि पद्यांति च ॥ जो जना
निच वुर्वीत वर्गः स्मिन्कफनाशना ॥ वरुणात्रिगलः शिग्रुः तर्करीमधुसिग्रका ॥ मेघम
गी कफनाश विन्ध्यमिधुमोरता ॥ शैरीयात्रे सरोदने वरीवसुकचित्रको ॥ विल्वं चैवा
जमूं गी च वहती द्वयमे वच ॥ वरुणादिगणो लेषकफमेदोनिवारण ॥ विनिहंति निर
मलं गुल्माभ्यंतरविदधीन् ॥ वरुणादिगणः ॥ ॥ वरुणात्तकवायंनुपीतं च गुजसंयुतं ॥ अ
स्मरीपातयात्या मुवलिमूलविनाशन ॥ यवक्षारगुजे मिश्रं पिबेत्पुष्यहलाद्रिव ॥ रसं म
त्रविवंचप्रंशर्कराश्मरिनाशनं ॥ विवेहरुणात्तल्लकाचंतकल्लसंयुतं ॥ कायश्च शि
फुमूलोत्थः कटुहोस्मरिपातन ॥ नागरवरुणागोक्षुरकपाषाणनेदकपोतवक्रजः काथः ॥

अ. ६
१३५

गुह्यावश्वकमिश्रः पीतो हं त्वस्मरीमुत्रां॥ वलुनत्वकुशिलानेदमुंटीगोश्वरकैः कृतः॥ कर्ष
यः सारसं युक्तः शर्करां च मित्तपि॥ अदंष्ट्रे रंदं पत्राणि नागरं वरुणचं॥ एतत्तत्कायव
प्रातपिवेदस्मनिरेदनं॥ मूलं त्वदंष्ट्रे चुरकोरुक्कान् सीरेणपि च वृहती हयाच॥ आलोः
यदभ्यामधुरेण पेयं दिनानि सत्रास्मरि नैदनाद्यं॥ पक्वैश्च कोरसः सारसितामुक्तास्मः
शीतलः॥ पाषाणरोगपीडां सोवर्तय संयुतासुरा जयति॥ तद्वत्सुधुग्धयुतात्रिरात्रंति
लनालभूतिश्च॥ एलोपकुल्यामधुकास्मनेदकोत्री अदंष्ट्रा वृषकोरकैः॥ कायं पिवे
दस्म जतु प्रगाढं शलकुरेशास्मरि मूत्रकृते॥ हलादि॥ ॥ त्रिकंठकस्थवीजानां कूर्ण
माक्षिकसंयुतं॥ अवि सीरेण सत्रा हं पेयमस्मरि नाशनं॥ शुक्राश्मर्यानुसामान्यो वि
धिरश्मरि नाशनः॥ पाषाणनेदं वृषकोरकं शुषाणं जयायाय शटी निबुना॥ हिंशाखः

रामः
१३५

रात्वा तितमारकानां रघीरुकावत्रपुषावचीजं ॥ श्रीकुंभिकाहिं गुरुसवेतसाह्यं स्यादे
वरुणो रघुषावचाव ॥ कर्णपिबेदस्मरिनेदिपकुं सधिस्रगो मूत्रवतुर्गुणं तेः ॥ कुल
न्यसिंधुन्यविदंगसारं शसर्करं शीतलियावसूकं ॥ वीजानिकुष्माण्डकगोसुराभ्यां
एतपचेनदुरुणास्थतोये ॥ दुःसा अतर्वाश्मरिमुत्ररुद्धं मूत्राविघातं सहमूत्रवंचं ॥
एतानि सर्वाणि निहंति शीघ्रं प्ररुद्धं च तानि वचनुषातः ॥ कुलन्याद्ये एते ॥ ॥ सराः
दिपंचमूल्या वा कषाये न पचेद्युतं ॥ प्रत्यंगो नुरकं केनसिद्धमद्यात्स शर्करं ॥ अ
श्मरी मूत्ररुद्धं प्ररेतोमार्गरुजापहं ॥ सरादिपंचमूलाद्ये एतं ॥ ॥ बलुनस्यनुलां सु
र्णं जलदोले विषाचयेत् ॥ घादशेषं परिश्राव्य एतप्रत्यं विषायेत् ॥ बलुशं कदली
विल्वं नृणं पंचमूलकं ॥ अमृताचाश्मजं देयं वीजं वत्रपुषोद्वं ॥ शतपर्वीतिलसा

श. ५ वे
१३६

रं पलास चोत्तारमेव च ॥ यथा च शुभ्रानि कार्षिकानि समावपेत् ॥ अथ मात्रां वि
वेतं तु देशकालाद्यपेक्षया ॥ मीलं आस्मिन् पिबेत् पूर्वगुहं जीर्णं नु मस्तुता ॥ अश्मरीश
र्करी चैव मूत्ररूढं च ताशयेत् ॥ वरुणकं पतं ॥ ॥ बुद्ध्याधिकारे यत्रै लं सै च साद्यं प्र
कीर्तितं ॥ तत्रै लं धिगुणत्तीरं च वीचत रादिना ॥ कायेन पूर्व कल्हेन साधितं तद्वि
षयवरे ॥ एतत्रै लं वरं शुभ्रमश्मरीनाम्बिनाशनं ॥ मूत्राघातं मूत्ररूढं पिबिते मधि
तेन च ॥ तत्रै लं यथाभिप्रेतं सर्वथै व प्रशस्यते ॥ वीरन राद्यं नै लं ॥ ॥ त्रिकात्रमल
पुष्पास्य वरुणा त्रिकंठकान् ॥ कषायेन पचेत् नै लं वस्तिना ल्यापनेन च ॥ शर्कराशम
रि शूलं मूत्ररूढं विनाशनं ॥ वरुणाद्यं नै लं ॥ ॥ शाल्यविंता मशान्तिप्रत्याख्या
यसमुद्धरेत् ॥ पायुसिन्नां गलीन्यां तु शुभ्रं नै लं ॥ सेवया सद्यो धर्मं नय व

राजः
१३६

इह लक्षणं पच कं विदुः च स मां ल निदं नाना नैव न भ्या ॥ चिन्तयितुं नु विदुः
सा न लास्या ननु गृह्णा ॥ एष नारायणो नाम कृष्णो रोग गणापह ॥ ने न ज्ञातुं नैव
तो नाविमु निवा सु शो ॥ न के लो दक्षिणः प्रथो गुप्ति निव दशं शु ना ॥ आ न ज्ञातुं नैव
सा न रोगे प्रसन्नया ॥ दक्षिणं देव विदुः गो दा डि मां निर र्श सैः ॥ परि कर्त्त स द सा नैव
वु निर स सैः ॥ परि कर्त्त स द सा नैव सां निर जीर्ण के ॥ न गं द रे पां रु शे ग का शे सां स ग
ल ग्र हे ॥ रु डो गं ग्र ह णी दो षं कु षं स दान ल ग्र रे ॥ दं डो वि वि मू ल वि षे स ग रे ह वि मं वि
वे ॥ य चा हं लि भ्र को के न दे य मे न दि रे व तं ॥ ना रा य ण कृ णं ॥ ॥ व च दं ती ग वा न्ती
च शं खि नी वि ल्ब कं च ॥ गो मू त्रे ण वि वे दे न र क चं न ठ र ना श न ॥ स ती रं मा हि षः
मू त्रे नि रा हारः वि वे ज्ञ रः ॥ दं डो मू त्रे न न ठ र स प्रा ण दि ति नि ष्य सः ॥ ग वा न्ती शं खिः

च. ५

[illegible]

प्रयोगः॥ एतत्तैलं दशमूलनिघ्नं गोमूत्रं पुष्कलिफलाखरसो वा॥ त्रिहंति वा तोदरः
शोथमूलं कायः समूत्रो दशमूलजश्च॥ पुनर्न वा निमेषदोलसुंठीति क्ता मृता दा
र्यनया कवायः॥ सर्वगोशोयोदरकाशमूलस्योवाचि तं पांशुगदनिहंति॥ पुनर्न
वादा र्यनया पुष्कलिपि वेत्तसमूत्रां महिषान्नपुष्कां॥ त्वग्दोषो यो दारपांशुरोगः
स्यो प्रशोको र्धकफामयेषु॥ गोमूत्रं पुष्कलिपि यो वा स्त्रीरिंग वा वात्रिफला विनि
घ्नं॥ स्त्रीरात्र्यनु केवलमेव गव्यं मूत्रं विवेका श्रयश्च दरेषु॥ पुनर्न वा मृता दा री पाठा वि
त्त्वमदधिकं॥ दृष्ट्वा चैरज्जन्मो देपि यत्नी वित्रं कं वृषं॥ समजागानि संकुर्त्या वा
मूत्रेण नापि वेत्त॥ वेदप्रकारं श्रयश्च सर्वगात्रविशारिणं॥ दनिमूलो दरात्पयो पुणं
शोथो क्तानपि॥ पुराणमानकं धिक्कादिगुणी क्तं नंदुलं॥ साधितं स्त्रीरतो या न्याम

च. द. वे

१४२

असे पायसंनुतनं हन्ति वानोदरं शोचं ग्रहणोपां दु मपि ॥ सिद्धो निराख्यातः प्रयोगीयं
निरत्ययः ॥ दशमूलाठकरसेसज्ञा रेः पंचकोलके ॥ सिद्धं घृताजं पात्रं तु मस्तु नोदर
गु स्तुत ॥ दशमूलष घृतकं घृतं ॥ चतुर्गुण जले मूत्रे द्विगुणे चित्रकायले ॥ कल्के सि
द्धं घृतप्रस्थं सती रंज हरीषियेन ॥ चित्रकं घृतं ॥ शुर्कसीरपले घृतं तु सुही सीरपलाः
निघट् ॥ पण्याकं पिलकं शोमा शमाकं तिरिकर्तिकाः ॥ नीलिनी त्रिवृता दन्तिं शंखि
नी चित्रकं तथा ॥ एतेषां पलिकैर्जागै घृतप्रस्थं सिपात्रयेत् ॥ अद्याम्य मलिने कोष्ठे वि
दुमात्रं प्रदापयेत् ॥ आवतो रस्य विवेकं दून् ताव देगान्धिरिच्यते ॥ कुचगुल्ममुदाघर्त
म्येष पुंसन्तगंदरं ॥ शमयत्सु दश एष वै ॥ वृक्षमिंशसनिर्घया ॥ एतद्विदु घृतं नाम ये

रामः

१४२

नात्यक्तो विरिच्यते ॥ विंशत्यंतं ॥ ॥ दक्षिणं द्वादशैकं सिद्धास्तु कृत्सीरपलकल्पितात् ॥ एतः
प्रख्यातमन्त्रमात्रां ददेन चरणां तये ॥ तया सिद्धं एत प्रत्यं पयस्य स्तं गुणोपवेन ॥ सुक
त्सीरपलकल्पेन त्रिवृताय घलेन च ॥ सुकृत्सीरदंती त्रिफला विजंग सिंही त्रिष्टुत्रिक
कर्षयुक्तं ॥ एतं विषकं कुडव प्रमामं तोयेन तस्या तम चार्क कर्ष ॥ पीतो रसमं नो नुपि वेदि
रिक्ते येनारमं वादि तरेदि विज्ञेः ॥ नाराचमेत जठरमया मां पुक्तो पयुक्तं रामने प्रदि वं
॥ नाराच एतं ॥ ॥ नागरात्रिक लं प्रखं एत नैलंत घाटुकं ॥ मस्तुनः सा चयिस्त्राचपिवेन
सर्वोदरापहं ॥ कफमारुत संभूते गुले चतन प्रशस्यते ॥ नागराचमकं ॥ ॥ मूत्राण्यष्टावु
दरिणां से के पाके च योजयेत् ॥ ॥ इति उदरविद्विक्ताधिकारः ॥ ॥ यवानिका वित्रक
यावसू कषड्विदंती मा गोद्वाना ॥ श्री हानमेत किनिहंति कर्णं मुजो बुगामस्तु सुरा

व द
१४८

सर्वे वापि प्यली किं सु क नार ना वि तां सं प्र योजये त ॥ १ ॥ स्म शी हां व क्रि दी नीं श र सा य नी वि
डं गा म्य शि सिं च त्वा श क्त न र द ग्धा व वा चि ता न ॥ वि वे त सी रे ण सं क र्ण पु स्म शी हा द रा य ह ॥
ना ल पु ष्य न व सारः स गु डः शी ह ना श नः ॥ सारं वा वि ड रु ला म्यो मृ ती क ष्या म्बु नि श्रु तं ॥ शी ह
य क्त म शं त्वा यं वि वे त मा त र्थ वा व लं ॥ पा न म्बा यु क्त तः सारः सी रे णो द चि शु क्रि जः ॥ प
य सा वा प्र यो क्त व्याः पि य त्यः शी ह शं त ये ॥ न ह्यार का न या ना नी गु डे न स रु मो द कः ॥ स न
रा त्रा त्रि हं त्ये च शी हा न म पि दा र णं ॥ सौ नां ज न क नि र्ध हं सै च वा प्रि क णा चि ता ॥ व ला स सा
र यु क्तं वा य व सारं प्र योजये त ॥ ति ला स न व णा यो व द्यु तं व घ्न कं त या ॥ शी हो दि ष्ठा त्रि
यो स र्वा य क्त ता सं प्र योजये त ॥ ल घु नं पि प्य ली मू ल म न वा चे व न स ये त ॥ वि वे त गो म
त्र ग ण्द र्शं शी ह रौ ग वि मु क्त ये ॥ शी ह ति स र पुं खा याः क क्तः त क्रे ण से वि तः ॥ र स पुं खै व

रामः
१४८

संवर्च्य भगवापेया नु जायथा ॥ शो गत्या निर्युहः सखैः धवः निति गी क सं मिश्रः ॥ श्री ह व
पु र म योगः प का सुर तो च वा स म भुः ॥ रो हितं का रु द्या सो इ ना वितं म न्न मं बु धा ॥ पी तं सः
वो द र श्री ह मे हा र्शः त्रि नि गु ल्य नु र ॥ द श्री भु र्भु व तो वा स वा रु म ये शिरां नि व रु ॥ वि धो त
श्री ह ना सा य य रु ना सा य द क्षि णे ॥ श्री ह नं म र्द ये झा रुं दु घृ र रु प्र व न ये ॥ मा न मार्गी म
ता वा सा स्थिरा वि त्र क संध वं ॥ ना ग रं ता ल ल ए च प्र त्ये कं त्रि का र्थि कं ॥ वि उ तो व र्च ल
सार पि प्य ल्य म्वा पि का र्थि का ॥ ए त रु णी कृतं स र्व गो म न्न त्या र के प च न ॥ सां डी न तं गु
हं कु र्या त दत्ता वि प ल मा क्षि कं ॥ य न श्री हो द र ह रं गु म्वा र्शो प्र ह णी ह रः ॥ योगः घ रिक
रो ना म्ना अग्नि सं दी प नः घ रः ॥ मा ण का यं गु टि का ॥ ॥ पि प्य ली ना ग रं दं ती स मां सं क्षि
गु णा ज या ॥ दू र्णं पी तं वि उ लां गु ल्य प्रं को ल वारि णा ॥ क्र म दृ ष्या द शा हा नि द श पि

वदये
१४२

पलिकानि च ॥ वरुयेत्तपयसासाहुं नये वापनये त्युनः ॥ जीर्णे जीर्णे च मुंजी तपकि कं
लीरसर्पिषा ॥ पिप्यलीनां प्रमोगो यत्त ह्यस्य रसायनः ॥ दशपिप्यलिकः श्रेष्ठो मध्यम
षट्प्रकीर्तितः ॥ यत्त्रिपिप्यलिपय्यतः प्रयोगः सो वरस्तुतः ॥ बृंहणं दीर्घमायुष्यं श्री
होदरविनाशनं ॥ वयसः स्थानं मेध्यं पिप्यलीनां रसायणं ॥ पिप्याच वलिभिः घेषा कृ
ता मध्योचलैर्नरेः ॥ शीती कृता हृत्त्वव लैर्देहदोषा मया म्रति ॥ पिप्यली वरुमानानि ॥
॥ पिप्यली चित्रकामूलं पिप्यासर्पिर्विपाचयेत् ॥ एताच्च नुर्गुणं सीरं यकृतं श्रीहोद
राय हं ॥ चित्रकपिप्यली एतं ॥ ॥ पिप्यली कल्कसंयुक्तं एतं सीरं च नुर्गुणं ॥ यवेत्त श्री
हादियकृद्गो गह्वरं प हं ॥ पिप्यली एतं ॥ ॥ चित्रकस्य तुलाकाये एतं ग्रंथं विपाचये
येत् ॥ आलनां तु द्विगुणं दधि मंदं च नुर्गुणं ॥ पंचकोलकतालीशसारे लवणसंयुतैः ॥

रामः
१४२

रो ३

दिजीरकनिशायुमैसरिवंतत्रदापयेत् ॥ श्रीहनुमोदरात्रातपांडुरोगाहविज्वरान् ॥
वस्तिहृत्पार्श्वकधुरमूलोदावर्त्तपीनसान् ॥ हन्यात्पीतंतदर्शप्रंशोषप्रवद्रिदीपनं ॥
वरवर्णकरंवापिभस्मकंचनियच्छति ॥ तत्रांतरसम्पादानलक्षणेनपाकः ॥ चित्रकः
पुतः ॥ रोहीतकस्तत्रश्लेष्माः प्लानांपंचविंशति ॥ कोलद्विप्रस्थसंयुक्तंकषायमुपक-
ल्पयेत् ॥ पलिकैः पंचकोलेभ्यस्तैः सर्वेभ्यः पितुल्यया ॥ रोहीतकस्तत्रवापिष्वैः पुतप्रस्थं
विपाचयेत् ॥ श्रीहानिद्विद्विशमयेदेतदाशुप्रयोजितं ॥ तत्रागुलमज्वरश्चासक्रिमिपांडु-
लकामलाः ॥ रोहीतकपुतः ॥ ॥ रोहीतकाप्यलशतं सोदयेद्वदराठकं ॥ साधयित्वाज-
लक्षणेचतुर्जागवशेषितं ॥ पुतप्रस्थं समावाप्य छागद्वारं चतुर्गुणं ॥ तस्मिंदद्या-
दिमानककान्सर्वस्नानसंस्मितान् ॥ अथफलत्रिकंहिंगुपमानीतुं पुरविडं ॥ अथ

अ. ६
१५०

जीरुल्लल वणंदादिमंदे नदार्च ॥ पुनर्नवाविशासो नयव न्नारं स यौ चरं ॥ विडंगं
वित्रकं च बहुपुष्पां च विको वचां ॥ एते र्धतं विष कंतु त्वापये ज्ञानने मुने ॥ पायये
त्रिपलां मावां व्याधिं व लव मे स्य च ॥ रसके नाय मवेण पयसा वा पित्रो नयेत् ॥ उप
पुले एते तस्मिं व्याधिं हन्यादि मान व हून ॥ यस्तु श्रीहोदर वै व श्रीहृन्मूलं यस्तु
या ॥ कुसिमूलं बहुमूलं पाश्चिमूलं मरोचकं ॥ विवधमूलं शमयेत् पांडुरोगं सका
मलं ॥ कर्पूरी तीसार समनं तं डीजर विनाशनं ॥ महारोहीतकं नाम श्रीहृन्मूलं विशेष
तः ॥ महारोहीतकं पतं ॥ ॥ रति श्रीहृन्मूलं विक्रि साधिकारः ॥ ॥ शुद्धी पुनर्नः
वैरण्यं च मूलं नलं ॥ वातिके मय यौ शस्तं पानाहार परिग्रहे ॥ दशमूलं सर्वथा
वशस्तं वाते विशेषतः ॥ तीराशनः पित्तकृते वशो वे त्रिदुग्धं त्रिफला कषायं ॥

रामः
१५०

पिवेद्वा मूत्रविमिश्रितं वा फलत्रिका कूर्णमवाप्तमात्रं ॥ अनवादा रसचुकनिका
दंती स विषयी ॥ पटोत्तं वंदनं दात्री त्रायसा एन्दु वाहणी ॥ एषा छात्रः ससर्पिस्त
मपचुत्तरदाहृष्ट ॥ विसर्प्य तस्मात्संतापसन्निपातविषापहः ॥ शीतवीर्यहिमजले
रभ्यंगादीन्मुक्तस्येत् ॥ पुनर्नवा विमिश्रितं द्रुवीसंघाकपण्या मरदारकल्लं ॥ शोच
कपोत्थमहिवास्तमुक्तं मूत्रं पिवेद्वा शलिलं नैवेद्यं ॥ कपेनु कलासिकटापुलाणपि
एषा कशिप्रत्तुमा प्रलेपः ॥ कुलं ठमुंठी मलमूत्रसंकेतं गगुलुनामनुलेपनं च ॥ मजा
जिघायापनपं चकोल व्याप्रीरजसुस्वतो ययीता ॥ शोचंति दोषं विरजं प्रदहंति प्र
तिभ्रनिम्बमहोषधेन ॥ पुनर्नवानि वपटोत्तमुंठी तिकामनादा र्थनया कषायः ॥ स
र्वांगशोथोदरकाशमूलमाशा चित्तं पांडुगदंति हंति ॥ आ इ क स्यं पीतः पुलाणगु उ मिः
रस

च ६
१५१

धितः॥ अजा सीरा शिनांशी प्रसर्व शोच हरो जवेत् ॥ अनर्नवादा रुमुंठी काचे मूत्रेः च केव
ले ॥ दशमूली रसे वा पिपुलुः शोचनाशन ॥ विल्वपत्र रसं पातुं शोषणं म्रियौ त्रिजे
विष्टं तैश्चैव दुर्नाम्नि विद आत्मानं लात्वधि ॥ गुरु पिप्यलि मुंठीनां कूर्णं त्वय धुमाशः
नं ॥ अजीर्णं प्रशमनं मूलं प्रवृत्तिशोधनं ॥ उरं मूत्रेण संसे व्यं पिप्यली वापयोन्विता ॥
गुडेन वा जया तुल्या विम्वं वा शोच रोगिनां ॥ गुडाइकं वा गुडनागरं वा गुडानयां वा गुडपि
प्यली वा ॥ कर्षां प्रिव आत्रिपल प्रमाणं रवादे चरः पक्षमद्या पिमासं ॥ शोच प्रतिस्थाप्य
गलात्परो गान्ध्यास काशारुचिपीनसादीन ॥ जीर्णं ज्वराशोय हृणी विकारानह न्या
नयान्माक कवात रोगान् ॥ त्वलपप्रमयं कं कं कंपय सा लोप पाययेत् ॥ ह्रीहामः
यमय हरं वै वसवीं गैकां ग सीच जित् ॥ दारुगुगुले मुंठीनां क कौ मूत्रेण शोच जित् ॥

रामः
१५१

वर्षाभ्रमंगवेराभ्यां कल्के वा सर्वसोद्यजित् ॥ सिंहास्यामृतमं जाकिं काचं कृत्वा समा
प्तिकं ॥ धीत्वा सोचं जये जेतुः काशं चासं ज्वरं वषी ॥ नृनिं व विष्ट कल्के तमृधा पीतः पुनर्न
वा काचः ॥ अथ हरति निश्चयतमा शुभ्रयुं सर्वगमनं ॥ शोच हन्त को कित्वा स्य स्य अ
मृमृत्रेण ज्ञानसा ॥ सीरं शोच हन्त दारुवर्चा नृना गरै मृतं ॥ येयं वा वित्रकयोषत्रिवदा
रुप्रसाधितं ॥ पुनर्न वामल कपि स्य दारु छिन्नोद्वा वित्रकमूलसिद्धा ॥ रसायनार्ग्य
यया तसि मृषाः शोचोपदेया दशमूलगर्भा ॥ सारद्वयं स्यात्पुत्रा निवेच अघोरजो वा
षकलत्रिके च ॥ सपिप्यली मूल विउंग सार पुत्ता ज मोदान लदा रविचं ॥ कलिगर्कश्चि
त्रकमूलपाठा यथा ह्यं साति विषं पलांसं ॥ सहिंशु कर्षवत्त यत्तु स्य कर्णोद्गोणं तवाम
लकमुष्ण कार्ता ॥ स्याद्भस्मन तत्तु लिले तसा च मा लो यथा वत्त च तम प्रदामं ॥ स्या नंत

च. ६
१५२

नः को लसमां नमात्रां कृत्वा सपुष्पां विधिना प्रयुज्यात् ॥ श्री होदरं चित्रहस्ती मकार्शपा
एवमयोरो न केशोष शोधान ॥ विस्मृति का गुल्मशराश्च स म्मास काशात् प्रशमेत् सकुप
न ॥ सौवर्चलं सै च वंच विदमौ द्विदमेव च ॥ अनुच वणमत्र स्यात् नलमवृत्तं नवेन
सारगुटिका ॥ ॥ पुनर्नवा वित्र कदेव दा रूपं चोष्ण सारहीत कीनां ॥ कल्केन प
दशमूल तोये घृतोत्तमं शोष निश्चदने च ॥ पुनर्नवा यं घृतं ॥ ॥ पुनर्नवा कायकः
कंसि कं शोच हरं घृतं ॥ रसे विपा च ये सपिः पंचकोल कुलत्वा योः ॥ पुनर्नवा कल्के
न घृतं सोच विनाशनं ॥ पंचकोला यं घृतं ॥ ॥ विष्णोष च स्य गर्जन दशमूल नले स्मृतं
सर्पि निहया कृय भुप्र हणी पांडुता मयं ॥ मुंही घृतं ॥ ॥ वित्रका चाय यसा निपा
सदी प्यक श्रवण वेत सा ह्याः ॥ विल्वारु पलं गादि मया वश्रु कं सपि यती मूल मथा

रामः
१५२

पिवद्यं॥ पिष्टानुमात्राणि तलाटकेन पक्ता प्रथम बोधयोग्यं॥ शुशी शिगु स्यं मय
 पुं च हस्तं निहति वरुणं ते च वदि॥ चित्रक पतं॥ मानक कृष्णक कृष्णो पत प्रथ
 विद्या च येन॥ एकजं हं हं जं शोचं त्रिदोषं च यो हनि॥ मानक पतं॥ स्थल य प्र प
 ला न्य लो अषणस्य चतुः पतं॥ पत प्रथं प चे दे मिः क्षीरं दत्ता चतुर्गुणं॥ पंचकाशान
 हरे ह्रीं प्रं शोचं वे वसुधुत्तरं॥ स्थल य प्र पतं॥ शैलेय कुष्ठा गुरु दारु कौ शी न्नाय प्र
 के लां पु पलास पुत्ते॥ प्रियंगु दौ लोय क हे म मां सीता ली स पत्र पत्र धान्यैः॥ श्री
 वेष्ट क आम क पि पली निः पृष्ठान र्वे चा पि य बो प ला नं॥ चाता दि ते अंगा मुत्वं ति ते
 लं सिद्धं सु पिष्टै रपि व प्र दे हं॥ शैलेया यं पतं॥ शुक्ल मूल क वर्ष्म मूदा रूरा त्ना म हे
 प चैः॥ पक्क म भोजन नात्रै लं स मूलं मय पुं न येन॥ शुक्ल मूल यं ते लं॥ पुनर्न वा मू

२६
१५३

नादाहृदशमूलरसाधके ॥ आइकस्थरसप्रत्यगुत्स्यनुतुलांपवेत् ॥ तिरसिद्धं व्योष
पत्रं लातकचयैः कर्षिकैः पृथक् ॥ कृणी कृतैः सिपे तीनेम भुनः कुतवलिहेत ॥
लेहः पौनर्बोनामशोचषू लनिसूदम ॥ आशकाशरुविहरोवेलवर्णमिष्वर्धन
॥ पुनर्बोनालेहं ॥ ॥ दशमूलकषायस्यकंसेय आशतंपवेत् ॥ तुलांगुजायनेदद्यात्तयो
पसारं सनुपलं ॥ त्रिसुगंधसुवर्णांशप्रत्यार्धं मधुनोहिमे ॥ दशमूलहरीतकीः शो
थो न हृद्युषु दुर्जयान् ॥ ज्वरारोचकगुलाशीमे हृषांडुदरामयान् ॥ आसकाशाम
वाताश्रपित्तं वक्रैश्च मेदतां ॥ दशमूलहरीतकी ॥ ॥ प्रत्येकमेव कर्षीशां त्रिसुगंधि
मितो जवेत् ॥ कंशहरीतकीसेवाचरकेप आतेयया ॥ एतत्तमानेचनु स्येवतेन तत्रा
पि वर्णिते ॥ किंपंचमूलस्यपवेत् कषायकंसे नयानां च शतंगुजात् ॥ लेह्युसिद्धे

रामः

१५३

वविनीयचूर्णं शोचं त्रिलोकं अमुपास्थिते च ॥ प्रत्यार्द्धमात्रं मधुन सुशीते किंचिच्च
चूर्णं दधिमावस्तुकात् ॥ एकानयं प्राशयततश्चले हातुमुक्लिंति हन्ती श्रयपुं प्रवृद्धं ॥
आसज्जरा रोचकमेहगुल्मान् झीरु त्रिदोषोदरपादुते गान् ॥ काश्यामवातावस्तुगाम्
पित्रं वैवर्ण्यमूत्रानिलमुक्लदोषान् ॥ अत्र व्याख्यातारं मोक्षं व्याख्यातारं वैवर्ण्यं च ॥ कंस
हरीतकी ॥ ॥ लघोरुकरशोचं निहन्ति निलदुग्धमधुन वनीतैः ॥ तत्र रुच्यं लघुद्विद्वि
शालदलेर्वपिनचिरेण ॥ शोचो विषणिमित्रे नु विषोक्ता सस्थिते क्रिया ॥ ॥ ग्राम्यावा
नूपं पिशितं लवणं शुष्कशार्कं नवात्रंगौ उं पिष्टौ च दधि शकशरं विन संमधमं च ॥ पा
नावल्लं सप्तशतमं योगुर्वशात्म्यं विदाहि त्वप्रं चोरात्रोत्थं युगदवान्वर्जं मन्त्रं
धुनं च ॥ ॥ इति शोचविद्विक्ताधिकारः ॥ ॥ गुग्गुलुं रुच्यं तैलं वा गोमूत्रेण पिबेन्नरः ॥

ब. ६
१५४

मानद्विनिहंत्यामुचिरकारानुबन्धिनी॥ सचीरंवापिवेतैलंसासनेरंजसंजव॥ पुनर्नवा
यात्तैलंवातेलंनारायणंतया॥ पानैवस्तौरुवोस्तैलंवेद्यंवापशकांनसा॥ चंदनंमधु
कंपममुशीलंमीलमुत्पलं॥ सीरपिष्टैः प्रदेहत्यादाहशोथरुजापहः॥ पंचवक्त्र
कल्केनसद्यतेनप्रलेपनं॥ सर्वविघ्नहरंकार्यैरक्तेरक्तेमोक्षणं॥ क्षेष्मद्विनिहं
र्यमूत्रपिष्टैः प्रलेपयेत्॥ पीतदारुकषायंचपिवेत्तगामूत्रसंयुतं॥ स्तिन्नमेदःसमुत्त
थंनुलेपयेत्सुरसादिना॥ शिलैर्विरेककल्केनसद्यतेनप्रलेपनं॥ स्वेच्छामूत्रप्रमवा
वस्त्रधूनेनवेष्टयेत्॥ सीवम्बाः पार्श्वतोश्चस्तादिद्योद्बुद्भिमुखेनवे॥ शंखोपरिचक्रः
एतैस्त्यक्तासीवनिमादरात्॥ व्यासासाक्षात्तिरायिभ्यस्तुष्टिस्तदंतद्विनिनिवर्तये
अंगुष्ठमध्यतुल्यंक्षित्वादहेदंगविपर्ययेत्॥ रात्नाथदेवमेरुवासागोमुरसाक्षितः॥

रामः
१५४

काथा च वदितुं नाना मुखात् नैवेन मिश्रितः ॥ तैलमेरुं जं पीत्वा च त्रासिद्धं पयो न्वितं ॥ आ
भ्यान् भू लोपविता मंत्र वदितुं नये चरः ॥ हरीतकी मंत्र सिद्धां स तैलात् वणा न्विता ॥ प्रा
तः प्रातश्च सैवेन कफवाता मया पहां ॥ गोमूत्र सिद्धां रुबुतैल नृणां हरीतकी सैधव च
एषु क्तां ॥ रत्नादे चरः को सज्ज ला नुषा नां निहंति वदितुं विरजो प्रवृद्धां ॥ त्रिफला काथ गो
मूत्रां पिबेत् प्रातरत दिनः ॥ कफवातो हंति च यत्तुं वृषणा न्वितं ॥ सरला उरु कुष्ठाः
निदेवदारु महीष च ॥ मूत्रवृत्ता लसं पिष्टं शीघ्रं प्रकफवान्ति जित् ॥ नृणां रुबु कतैलेन क
क्तः घण्टासमुद्र व ॥ हस्तासौ च वसं युक्तो वदितुं गहरः परः ॥ गणधृतं सैधव च एषु
क्तं संवक्तुं नै निहंति प्रयत्नान् ॥ सप्ताहमादि त्यक्ते विष क्ते निहंति कूरं उमति प्रवृद्धं ॥
हेदी मूलन वं कर्ण रुबुतैलेन मर्दितं ॥ ग्रहाणां कोपयसा पीतं सर्व वदितुं निवारणं ॥

इति राममूलविद्याकरग्रन्थवर्णनावज्ञा ॥ वद्विः शमयति शीघ्रं विरजापिन संशयः ॥
 निविष्टमानसाले नरूपिका मूलवत्कलं ॥ लेयो वद्वामय हंति वद्वमूलमपि ॥ वः
 बालवर्षक क्लेन प्रलेपो वद्विमानसः ॥ लज्जागधुमला ज्ञां च लेपो वद्विहरः परः ॥ म
 लं विल्वकपित्ययोररलुकस्याग्ने बहयो हयोः श्यामापूतिकरने शिपूकतरो विमोघ
 रुक्मरं ॥ रुक्माग्रं चिकचव्यापं वशलवणं सारा तमोदाचिंतं पीतं कांजिक कोलनोय
 मयितैश्चली वतं बुध्मजिन ॥ अवितीरेण गोधूमकलं कुंदुरुकस्थया ॥ प्रलेपनं सु
 रवास्त्या दुध्ममूलहरं परं ॥ मृतमात्रे नुवैका के विशतनु प्रलेपयेत् ॥ उध्मं मुद्रुनं
 मेधावीन न तलादो रुजं न चेत् ॥ अजाती ह्युघा रुक्मागो धूमवदराणि च ॥ कांजि
 के मम मयि धूमवर्णं प्रलेपनं ॥ संधयं न दनं रुक्मा शताहो निचुलं वयां ॥ ह्रीवेरं

रामः
 १५५

म पु कं जागी दे वदा रु स जागरं ॥ क रु फलं पो क्षर मे दा च विकं वि ब्र कं शरं ॥ वि डं गा वि
ति धे श्या मा रे ए का नी ल नी स्ति रां ॥ वि ल्वा ज मो दे रु सां च दं ती रा स्तां प्र पि ष्य च ॥ सा
ध्या मे रं उ जं तै लं तै लं वा क फ वा त नु त् ॥ वृ षो दा व र्त्त गु ल्मा शः श्री ह मे हा द्य मा रु ता
न ॥ आ ना रु स श्म री श्चै व ह न्या त द नु वा स ना त् ॥ व रु त् सै च वा घं तै लं ॥ ॥ पृ तं शो
रे श्च रं यो ज्यं वृ षा द डि नि व त्र ये ॥ ॥ इ ति वे ष्म वृ षा वि कि म्मा वि कारः ॥ ॥ य व मु
रु प टो ला नि क रु रु क्षं न जो ज न ॥ छ दि श र क्त मु क्ति व ग ल गं उ प्र यो ज ये त् ॥ ग ल गं श य
क मः ॥ ॥ तं डु लो र क पि षे न मू ले न प लि खे मि तः ॥ इ ति क र्ण प ला त स्य ग र गं उः प्र
शां म्य ति ॥ स र्च पा न शि व् वी जा नि श ए वी जा नि सी य वा न् ॥ मू ल क स्य च वी जा नि
न त्रे एा ह्ये न पे ष ये त् ॥ ग एा नि ग्रं थ य श्चा पि गं उ मा लाः सु दा रु णा ॥ प्र ले पा नै न श

२६
१५६

म्यंति विनयं यंति वा विद्वान् ॥ श्रीर्ण कर्कसकरसंविदुर्मेव वसंयुतं ॥ न स्येन हं नितरु
हं गलगं उं न संशयः ॥ न लकुं श्री कर्कसं न स्मप कंगो मूवगालितं ॥ विवेत कोइ वत का
शी गलगं उं प्रशानये ॥ लुप्या व र्त्त र सो ना न्योग लगं जो वना हने ॥ स्फोटयार्थैः समं या वि
ग लगं जो न संशय ॥ तिका लां बु फ ले प के स प्रा ह सु खितं ज सं ॥ म यं वा ग लग ए प्र पाना
न यो न सं वि नः ॥ क र फ ल क र्ण कुं उ स य ग लगं उ म प ह र ति ॥ ए त मि प्र पी त मि वा म्ने
न मि रि क र्ण का म्ने लं ॥ म हि र्षी मू त्र वि मि प्रं ली ह म लं सं खितं य टे मा सं ॥ अंतर्भूत विद
न म्ने लि या त म धु न ग लगं उ ॥ जि ह्वा या पा म्ने मो र ध ता ति रा द्वा द श कि र्ति ता ॥ ना सां
न यो वि र्त्त र सो ना न्योग लगं उ ॥ जि ह्वा या पा म्ने मो र ध ता ति रा द्वा द श कि र्ति ता ॥ ना सां
न यो वि र्त्त र सो ना न्योग लगं उ ॥ जि ह्वा या पा म्ने मो र ध ता ति रा द्वा द श कि र्ति ता ॥ ना सां
न यो वि र्त्त र सो ना न्योग लगं उ ॥ जि ह्वा या पा म्ने मो र ध ता ति रा द्वा द श कि र्ति ता ॥ ना सां

रामः
१५६

पुग्मवहिः संधिमन्मन्मासेस्थितं वयेत् ॥ उपर्युपरित किं घातगलगं उजिरात्रयं ॥ वि
रंगस्तारतिं पुगारात्मा शिबोषदास्त्रिः ॥ कहुतुं वीफलरसे कहुतैले विद्यावितं ॥ विरो
त्तमपिनस्ये नगलगं उं विनाशयेत् ॥ तुं वीतैलं ॥ ॥ तैलं विवेचामृतवसिनिष्ठहिंसा
कृयावत्स कपिप्यलीभिः ॥ सिद्धं वत्ताभ्यां सह देवेदास्त्रितायनित्यंगलगं उं होगी ॥ अमृता
यं तैलं ॥ ॥ मासिकाद्याः सरुतपीनः काद्योवरणमूलजः ॥ गंडुमात्मा हरत्मा सुवि
कारानुवंधिनी ॥ विष्णुजैष्टां बुनायेया कांचना रत्नवः शुभाः ॥ विष्णुनेष जसं युक्ताः
गंडुमात्माः पहापरा ॥ आरग्वधशियासि प्रविष्णुतं तुलवारिणा ॥ समग्रस्य प्रले
पाभ्यां गंडुमात्मां स मुद्धरेत् ॥ गंडुमात्मा मया नानां नस्य कर्मणि योजयेत् ॥ निर्धुं घात
शिकां समग्रवारिणा परिधेयिता ॥ कोषातकीनां स्वरसे न नस्यं नुं व्यास्तु वापिप्यसि

सं-६
१५७

संभुतेनः॥ नैलेनवारिवृत्तवेनकुर्याद्व्यापकुल्येसहसासिकेण॥ हत्वावागिरिक
एषामामूलंगीमत्रयोगतः॥ गंडुमालाहरेत्पीतंविरेकालोत्थितामपि॥ अलंबव
दरोद्गतास्वरसादेषलेपिवेन॥ अथप्यागंडुमालायाः कामलायाश्चमाशनं॥ ग
लगंडुगंडुमालाकुरुतेऽप्योपशास्यति॥ पिष्टंजेष्टांबुनालेपानमूलंवास्त्रणयवि
जे॥ अथंगानाशयेनृणांगंडुमालासुदारुणां॥ छुहृंदर्प्याविषकंतनक्षणातैल
वरंभुवं॥ छुहृन्दरीतैलं॥ ॥ गंडुमालापहंतैलंसिद्धंसारवाटकत्ववाविष्यभुमा
रनिर्गुडीसाधितंवापिनाववं॥ सारवाटविवाद्यंतैलं॥ ॥ निर्गुडीभूरसेवाद्यं
गलीमूलकक्लितं॥ सौजाजनंददेवदारुकांजिकेतनुपेधितं॥ तैलेनस्थानिहंस्याभुः
गंडुमालासुदारुणां॥ निर्गुडीतैलं॥ ॥ वनकम्पासिका मूलंतंडुलैः सहघोजितं॥ प

तमः
१५७

पश्चात्पुनरुक्तिकाद्यादेदपचीनाशनायच॥सौभाग्यजनंदेवदारुकांनिकेननुषेधितं॥को
संप्रलेपनोहन्त्यादपचीमतिदुष्टं॥सर्वपारिवृत्तप्राणिदग्धान्जाटकेःसह॥छाग
मूत्रेणसंपिष्टमपचीसंप्रलेपनं॥अथकाष्ठंनिचुलावांदंतददारुयेत्॥वराह
मजसंयुक्तंनस्मरुत्पचीवृणान्॥पालिप्रतिष्ठादशचांगुलानिमिषेइवस्तिपरिव
र्ज्यसम्पक्व॥विशर्ग्यमत्स्यामुनिजानिवैद्योनिःकृष्यालान्योनानलविदध्यात्॥मनिव
धौपरिष्ठावाकृष्यादिवात्रयंत्रिषक्॥अंगुलांतरितंसम्पक्वअपचीनांप्रशान्तये॥दंडो
त्पलाजवंमूलंमूत्रं पुष्यःपचीजयेत्॥अथामागस्यवाह्निंयात्निह्नातलग्नेशिरे॥
योषविदंगमधुकंसेचवंदेवदारुव॥तैलमेनिःशृतंनस्यात्कुरुमप्यपचीजयेत्॥यो
षाद्यतैलं॥चंदनंसाजयासारण्याववाकडुकरोहिणी॥एतैस्तैलंशृतंपीतंसम्प

च. द
१५८

लामपविजयेत॥ चंदनाद्यं नैलं॥ ॥ गुं जाह्या रिया मार्कसुर्घपे र्मत्रसा चितं॥ तैलं तु
दशवापश्चात् कणात्तव एपंचकं॥ महिदैदारितैर्युक्तं सर्वावस्था सुयोजयेत्॥ अमो
गादपचीनाडीव स्त्रीकाद्योदवृणान्॥ गुं जायते लं॥ ॥ अं चिद्धामि पुकुवीत निव
शोचप्रतिप्रिया॥ पक्षमापाद्य संशो अरोपये हृणनेष जे॥ हि द्या सरोहिण्यमृताधभा
मी क्षाना कविल्लागु रुकुष्टगं धाः॥ गोवित्र पिष्टाः सहनात्प आग्रं यो विधेयो र निव
ने प्रलेपः॥ जलायुका वित्र हने हिता स्तुती रोदका म्यो परिषेवनं च॥ सितेषु दोषेषु यः
धानु पूर्या॥ काकोलिवर्गस्य तु शीतलानि पिबेत् कषायाणि शो हि कं राणि॥ दासारसे
रसेने सुरसे नवापि कृणो पिबेत् हापि हरीत कीनां॥ मधुक जं म्बुर्जुन वेत सानो लुम्भिः प्र
देहानवचारये च॥ सनेषु दोषेषु यधानु पूर्या प्र यो निव ~~क~~ कृष्णसमुत्थितेनु॥ स्ति

रामः
१५८

स्त्रिनेत्रविष्णोपनमेव बुद्ध्या दंशु वृत्तातीत्यदीस्तु ॥ वि कंकटा रत्न भका कने तीका कादनी
 तापसवत्समस्तै ॥ आलेपयेदेनमलां बुजागी करंज कालामदने अविधान् ॥ दती चित्र
 कमलत कुसौ धार्क पयसी गुड ॥ नञ्जा टका स्थिका शीसं लेपो भिद्या क्लिप्तमपि ॥ गं
 थ्य बुद्ध्यादिप्रिलेपो मान राह की टजः ॥ त्वर्जिकाम र कसारः शरव चूर्ण स मन्त्रितः ॥
 प्रलेपो विहितं ती-लो हति प्रथम बुद्ध्यादि कान् ॥ गन्धी नमस्त्र प्रनवानपुष्पा बुद्ध्या
 भिन्विदधी न वैद्य ॥ सीरेण चैतान् प्रतिवारयेतु संलिरव्य संलिरव्य य बोध देश ॥ गुः
 थ्य बुद्ध्यानां न्यय तोवि शेषः प्रदेश हेत्वा कृति दोष दूष्ये ॥ ततश्चिद्विस्तारिष्य ग बुद्ध्या
 निविधान विप्रवि विविक्षितेन ॥ वाता बुद्ध्यापुपनो निस्ति चैश्च मोक्षैरव वेश तारे
 खेदं विदधातु लसेस्तु नाथा मृगे नरकं वडु शो हरे च ॥ स्वेदोपनाहामृदवस्तु पथ्या

हना

च ६
१५२

पिना बुद्धे काय विरेचनं च ॥ विषयवो दुर्वर शाकगो जीपत्रैर्न संसौ इदुतं प्रसिंये
न ॥ ह्यसौ हतैः सञ्चर सप्रियं गुपनं गलौ धातु नय विहा ह्यैः ॥ लेपनं शंख चूर्णैः
हमूत्रं कनस्मना ॥ कफा बुद्धापहं कुर्यात्तु ग्रन्थादिषु विशेषतः ॥ निव्यावपि न्याक
कुलत्वं कर्कशं सप्रगाढं दक्षिणदिने ॥ लेपं विदध्यात् क्रिमयो यवात्र मुचं न्यपत्वा
न्यचमत्तिका च ॥ अस्या वसिष्ठं क्रिमिनिः प्रजग्धं लिखेत्ततो ग्रिं विदती तपश्चान्
यदस्य मूलं पुत्रा प्रसीसे सर्वे चापत्रैश्च वासयैवी ॥ साराग्रिशस्त्रा न्यवचार
ये च मुहुर्मुहुः प्राणमये स्यमानः ॥ यदहं यात्रो पगदा निपाकं पाकक्रमेणो पच
रेयं वावत् ॥ उवोदिता रसात्कास्तत्पत्रपरि वेष्टिताः ॥ प्रणाल्यं त्यगिरान्तां विउ
का बुद्धजायतः ॥ उवोडिकांजिकतक्रपिष्टा तयो पना होत्सवणो न मिश्रः ॥ उवो बुद्ध

रामः
१५२

दानां प्रशमाय केचिन्दिनेदिने रात्रिषु मर्मजानां ॥ लेपोर्बुद जिह्वं नामोच कनस्य
नृषां शंखचूर्णकृतः ॥ सरस्वतिराईगंधकयवनविदग्गनागरैर्वीच ॥ सुहागंडीरक
स्वेदोनाशयेद्वुदा निच ॥ शीषकैलाचलवणेः पिण्डारकपरेण च ॥ हरिद्राली
धुपत्रंगगृहभूमभतः शिलाः ॥ मधुप्रगाढो लेपोऽयं मेदोर्बुद हरः परः ॥ एवामेव
क्रियां कुर्यादशेषां शर्करावुदे ॥ ॥ इति गलगणुमात्रापचीग्रंथः ॥ बुदसिक्तिसा
धिकारः ॥ ॥ लंघनालेपनस्वेदरेचनैः रक्तसेचनैः ॥ प्रायः श्लेष्महरैरुलैः प्रीपद
समुपाचरेत् ॥ पुत्ररैरणुनिर्गुणीवर्षाभूतिप्रशर्षयैः ॥ प्रलेपप्रीपदं हंति विरो
धमपिदारुणं ॥ निषिष्टमारणा लेनरुपि कामूलवल्कलं ॥ प्रलेपोऽपि पदं हंति व
धमूलमपि दृढं ॥ पिण्डारकतरुसंज्ञं ववदाकशिफानयनिसर्पिषापीता ॥ श्रीपदनु

च. ६
१६०

गुंनियुतं वच्चा मन्त्रेण जया ॥ हित आलेपनं नित्यं चित्रकोपेन दातुं वा ॥ सिद्धार्थशिः
गुं कल्को वा सुषोमो मन्त्रपेविता ॥ स्नेहस्ते दोषनाहंश्च श्रीपदे निरुजे निषक्त ॥ हस्त
गुं लोपरिशिरां विष्णु नुचनुरंगुले ॥ गुं स्याधः शिरां विष्णु न श्रीपदे पित्र संनवे ॥
पित्र श्रीचक्रियां कुर्व्यात् श्रीपदे पित्र संनवे ॥ पित्र श्रीचक्रियां कुर्व्यात् पित्रा व
दविमर्षे वत् ॥ मन्त्रिष्ठाम् बुक्तात्मा मद्दिष्टा स पुनर्नदा ॥ विष्णु न नारैर्लेपो यं पित्र
श्रीपदज्ञानये ॥ शिरां सुविदितां विष्णु नुचनुरंगुले श्रीपदे ॥ मधुसुक्तातिजातीया
कषाया निषिद्धे चरः ॥ पित्रे न सर्वपतैरेन श्रीपदानां निवृत्तये ॥ मूर्ती करं जहदः
नैरसंवापि यथा वत् ॥ अनेनैव विज्ञानेन पुत्रं नीवक्तुं संपरजनी गुं संयुक्तांगो
मन्त्रेण विवेचरः ॥ वक्ता न्य श्रीपदं हंति ददुक्तां विशेषतः ॥ गंधर्वतैर्लभ्यतां ह

रामः
१६०

रीतकी गोत्र लेनयः पि वति ॥ श्रीपद वंचन मुक्तो न व न्यसौ सप्त रात्रेण ॥ धाम्यसू
नैल संशुक्तं कफ वात विनाशनं ॥ दीपनं चाप दोष क्षमेत ह्रीपद नाशनं ॥ गोत्राव
नीमूल शुक्लां खादे मास्ते ए रीतरः ॥ न पे ह्रीपद वातो ह्येत्तरं सद्यो न संशयः ॥
श्रीपद प्रार सोऽभीता पुष्ट्या सौ लसं पुतः ॥ त्रिक दुत्रि फला व व्यंदा वी वरुणा गो
त्रं ॥ अलं वृत्तां पुष्टी च स म ना गानि कर्णयेत् ॥ सर्वेषां च र्णमा ह्यव दृष्ट दार स्यत
न समं ॥ कांजिके न ततः पेय मस्त मात्र प्रमाणतः ॥ जीर्णं चापरि हा र स्यात् गोत्र नं सर्व
सर्व कर्मिकं ॥ नाशये ह्रीपदं ह्यो म्मां ग वातं च दाहणं ॥ कुचुष्टु सार विहरं वात शू
ष्म च राप हं ॥ दृष्ट दारैक सम चर्णं ॥ ॥ पिप्पली त्रिक रं दाहना ग रं श पुन र्वचं ॥ अग्नि
दि पालि कैरे षां त समं दृष्ट दार को ॥ कांजिके न विवेत चर्णं कर्ष मात्र प्रमाणतः ॥ जीर्णं

व. ६
१६१

नापरिहारं स्याद्भोजनं सार्वकामिकं ॥ श्लेषदं वात रोगाश्च हन्यात् श्लीहानमेव च ॥ अ
ग्निश्च कुरुते घोरं जस्म कंचनियरुति ॥ पिप्पल्याश्च कर्णं ॥ ॥ हृत्साश्चित्रकदंतीनां क
र्षमर्द्धय लंपलं ॥ मधुना मोदकं त्वेदेत श्लेषदं हंति दुष्टं ॥ हृत्सा मोदकः ॥
सुरसा देवकाश्च त्रिकटुत्रिफलेतया ॥ लवणान्यथ सर्वाणि विदुर्गान्यथ वित्रकं
च विकापिप्लीमूलं गुग्गुलुं हृष्टं वा वचां ॥ यवाग्नेजं च पाठां च शटला वज्रद्वारकं
कल्केश्च कार्ष्णिकै रग्निः पृतनप्रत्यं विपावयेत् ॥ दशमूली कषायेन धान्यं हृदयसं
युतं ॥ दधि मंत्रं समायुक्तं प्रत्यं प्रत्यं पृथक् पृथक् ॥ पक्वं स्यादुद्धृतं कल्पात् पिबेत्
वर्जयं हविः ॥ श्लेषदं कफवातोत्थं मांसं रक्ताग्निं च यत् ॥ मेदश्चित्तं च वातोत्थं ह

रामः
१६१

अदेवं न संशयः ॥ अपर्वात्तगंगानि श्रुत्वा कश्चिन्तया चरुदं ॥ माशयेद्गुह्यणीदोषं श्रुय पुंगु रता
निच ॥ परममिंकरं रूपं कोष्ठ क्रिमि विनाशनं ॥ घृतं सौरे श्वरं नाम श्लीपदं हन्ति सेवितं
जीवकेन हृतं सेन रोगानीक विनाशनं ॥ सौरे श्वर घृतं ॥ ॥ विरुंगम रिवाक पुनाग
रे त्रिभुकेतवा ॥ नडदावर्त लकारव्य च सर्वेषु लवणेषु च ॥ तैलं यक्ष्म पि वेदापि श्लीपदानं
निवृत्तये ॥ विरुंगा घृतं तैलं ॥ ॥ इति श्लीपद विद्विक्ताः ॥ ॥ जलोपत नंश शं सर्वस्मि
व विद्विधौ ॥ वान प्रसू ल कक्षैः सुवसानैः लघु तपुतैः ॥ सुखोत्तो व हलोत्तेयः प्रयोऽगो वाः
न विद्विधौ ॥ स्वेदोपनाहाः कर्त्रव्याः शिशू मूल समन्विता ॥ यवगो धूम मूर्ध्नि श्लिष्ट पिच
प्रलेपयेत् ॥ विलीयते स तैलं वज्रपृष्ठं चैव विद्विधौ ॥ पुनर्न वादा रवि श्व दश मूर्त्ता नः
यां नता ॥ उगुलं वृत्तं तैलं वापि वेत्त मारुत विद्विधौ ॥ पेशिकं शर्करा ताम्र मधु कैशालि

व. ६
१५२

वायुतैः॥ प्रदिन्यात सीरपिष्टैर्वापयत्योशीरबंदनैः॥ पिवेद्वात्रिफलाकाशं त्रिवृत्कृतं
तसंयुतं॥ पंचवृत्तलवलेन घृतमिश्रितं लेपनं॥ यथा ह्याशरिवाद् वनि तमूलैः सव
न्दनैः॥ सीरपिष्टैः प्रलेपस्तपित्तविद्विषां तये॥ इष्टिकासिकता लोहगोसक्तनुचपा
शुभिः॥ मूत्रैरुल्लेख्य शततैस्त्वेदयेद्दुष्मा विद्विषिं॥ दशमूलिकषायेन सस्नेहेन रसेन वा
शोचं वृणो वाको लेन स मूलं परिषेचयेत्॥ त्रिफलावरुणशिग्रुदशमूलं जलापिवेत्
गुगुलुं मूत्रयुक्तं वा विद्विषो कफसंज्ञवे॥ पित्तविद्विषिवरसर्वा क्रियां निरवसेषतः॥ वि
विद्विषो कुशलः कुर्यादन्नागंतुनिमित्तयोः॥ सो ज्ञां जनकनिर्द्धो हिंशुर्मे च वसंयुतः
शिग्रुमूलं जले चो तंदलपिष्टं प्रगालयेत्॥ तद्वसं मचुना पीत्वा हंत्यं तविद्विषिं नरः॥
मेतव घातुवो मूलं मूलं वरुण कल्पयेत्॥ जलेन कथितं पीतमघ कं विद्विषिं जयेत्॥ वरु

रामः
१५२

एणादिगणाकाशमपकेरभ्यंतरोत्थिते॥उघकादिप्रतीचापंपि वेरसंसमनायवे॥शम
यतिपाठामूलंस्तौदधुतंतदुत्तांतसापीतं॥अंतर्गतंविदधिमुछतमोश्चेवमनुजस्य॥
अपकेचेतदुदिष्टंपकेनुवृणावत्क्रिया॥अन्तेपूज्यमधश्चेवसोवीराश्चसुराशवेः॥पेया
वरुणाकादिस्तुमधुशिगूरसोचवा॥प्रियंगुधानकीलोधुंकफलंतिनिसत्वरं॥एते
स्तैलंविषक्तंविदधौरोपतंपरं॥प्रियंग्वादिनैलं॥इतिविदधिविकित्साधिकारः॥
॥आदौविज्ञापनंकुर्व्याद्वितीयमवसेचनं॥तृतीयेयमुनाहंतुचतुर्थीप्याटक
क्रियां॥पंचमंशोधनंषष्ठंशुद्धीचनमिष्यते॥एतेक्रमावृणोत्याकाःसप्तमंवेकः
तापहं॥मानुरंगाग्निमंथौचदेवदारुमहौघचं॥अहिंसाचैवराक्षसाचप्रलेपोवा
चतशोचहा॥कल्ककांजिकसंपिष्टलिग्धंसाधोदकत्वन॥सुपर्णैरवनागानांवातसो

व. ६
१६३

यविनासनः॥ हृदी च नलमूलं च मधुकंदं च दंतं च॥ शीतलाश्च गणाः सर्वप्रलेपः पि
त्रसो वहा॥ न्यग्रो श्री दुम्बराश्च स्याज्जसवेन सवत्सु लैः॥ सप्तपिष्टैः प्रलेपं स्याद्धोष
निर्वाप एतत्तः॥ आगं मौ शोणितोत्प्लवकं वलव विधीयते॥ अजगं चास्वगं चावः
का ला शरलया सह॥ एकै शिकानमृगी च प्रलेपः श्लेष्म शोचहा॥ पुनर्नवादाहः
शिगुदशमूलमहोषधैः॥ कफवानकृते शोचलेपः कोला विधीयते॥ नरात्रो लेप
नंदघोदं च वपति तंतया॥ नवसूर्यधितं सुष्यमानं नैवा विधीयते॥ मानं नैवा वधी
रयेत्॥ सुष्यमाना मुपेत्तेतप्रदेहं पिंडं प्रति॥ नवाविषुष्यमात्रिष्ये नते न दोषः प्रशि
यते॥ स्थिरा न्मदरुजः शोचानस्ते हेवीत कफापहे॥ अन्यं जस्ते दधित्वानुवेण नाया
ततः शनैः॥ विस्त्राय ना र्धं मृदीया तैस्तेनां पुष्ट केन वा॥ रक्तावशेन च कुप्यो न चादावे

रामः
१६३

वदिवन्तः ॥ शोचोमहति संलभे वेदना वति वावुणे ॥ योनयातिसमं लेपात् श्वेद
शोकापतर्पणे ॥ योनयातिसमं लेपात् श्वेदशोकापतर्पणे ॥ सोचिनाशं व्रजत्याशु
शोचं शोणितमोक्ष एतत् ॥ एकश्चक्रि-यासर्वीरकमोक्ष एतमेकतः ॥ एकहिम्यस्तनाया
तितश्च न्यस्तित्वातिरुक् ॥ स वेदेव मुपक्रान्तः शोचो न प्रशमं बुजेत् ॥ तस्योपनाहः प
क्षस्य पाचनं हितमुच्यते ॥ तैलेन सर्पिषा वा पिताम्ना वा शकुपिंरिकाः ॥ सुखो ह्ये शोच
पाकार्यमुपनाहः प्रशस्यते ॥ सति लाजातशी वीजामभ्यस्याशकुपिणिका ॥ सकि
एव कुष्ठलवणशक्तास्मादुपनाहने ॥ कालवृद्धा सहसी एनीरणा यो पितामपि ॥ सः
मोपरिव्रजाते तु पक्षशोचे च दारणं ॥ गवादंतं जले घृष्टं विदुमात्रं प्रलेपनात् ॥ अथ
र्थक्यिने वापि शोचपाचननेदनं ॥ कहुतैलाच्चितैर्लेपात् सर्पनिर्मोक्षेन समितिः ॥ च

च-द
१६४

यः शास्त्रनिर्गन्तस्य प्रकोपस्युत्तिङ्गते ॥ चिरवित्त्वयिर्कोदन्ती वित्रको ह्यसारकः ॥ कः
पोटककगृध्रानां पुरीषानि च दारणं ॥ सारद्व्याणि वायाणि सारो वा दारणं परं ॥ इत्या
णोपि हिलानां तु त्वम्बुलानि प्रपीडनं ॥ ततः प्रज्ञात्वनं कायः पटोले निम्बपत्रेन ॥ अवि
शुद्धे विषुद्धे तु न्यग्रोधादिस्तु वः ॥ पंचमूल द्रव्ये वा ते न्यग्रोधादिश्च पत्रैर्निर्धे ॥ सार
न्वचादिको योऽप्यः कफजे सर्वकर्मसु ॥ तिलकः सलवली द्वे हरिद्वे विवृणुतां ॥ म
धुकं निम्बपत्राणि लेपः स्याद्गुणशोचनः ॥ तिलाष्टकः ॥ निम्बपत्रं तिलादन्ती
त्रिवृत्सैधवमाश्चिकं ॥ दुष्टवृणुप्रशमणो लेपशोचनकेशरी ॥ रुक्मं वा सातिवाम्
लंसर्ववृणुविशोचनं ॥ पटोली निम्बयव्याकृत्रिवृदन्ती निशाद्यं ॥ निम्बपत्राणि
वा लेपः सपदुष्टवृणुशोचनः ॥ त्रिफलाखदिरोदावीन्यग्रोधातिवला कुशाः ॥ निम्ब

कल्पा

तम
१६४

कलकपत्राणि कषायः शोधने हि न ॥ अपेक्षयुति मां सानां मां सख्या नाम रोहतां ॥ कलकसं
 रोपनः कार्यः निलानां मधुकाचितः ॥ निम्बपत्रमधुम्यानुयुक्तः संशोधनः स्मृतः ॥ पूर्वोः
 म्यां सर्पिषा वापि युक्तं चाप्युपरोपण ॥ निम्बपत्रतिलैः कलकोमधुना ततः शोधनः ॥ रोप
 नः सर्पिषा युक्तो मधुकलैः स्य विधिः ॥ निम्बपत्रघृतसोददा वानि युक्तसंयुतः ॥ वनि
 तिलानां कलको वा शोधयेद्दोषघ्नं दुणान् ॥ सप्तदशगुणैः कलैः समयति दुष्टवृणो प्रः
 लेपने ॥ मधुयुक्ता शरपुंखा सर्ववृणो रोपणी कथिता ॥ मानुषशिरकपालंतदस्त्रिवा
 लेपनं नुमूत्रेण रोपनमिदं वृणानां योगशते रव्यसाध्यानां ॥ वृणानि शोधयेद्व्या
 सृज्या स्यात्संधिमर्मणान् ॥ अथ नया विवृता दंती लांगली मधुसंवेष्टे ॥ सुखवीपत्र
 पत्रकणी पीटकुठेरकाः ॥ पृथगे ते प्रलेपे नगं श्रीरवृणो रोपण ॥ पंचवक्त्रकलकरो

शिषर

च. ६
१६५

व्यसुक्तिरुत्तरे समाप्नुतेः॥ ध्यानकीर्तनलोभैर्वर्तितवारोहंति ते वृणा ॥ सदा हावेदना
वंतो ये वृणा मारुतो नरा ॥ तेषां नित्यानुमाश्रुवभूषा न पथसि निर्दितो ॥ ते नैव पथ
सा विष्ठा दद्यादालेपनं त्रिषक् ॥ वाताग्निभूतानसाश्चावान्क्षुपयेदुगुवेदनान् ॥
यवापभूर्जमदनश्रीवेष्टकसुराहूयैः ॥ श्रीवासगुह्यसुगुह्यसालनिर्घासद्विपिता ॥
कश्चिन्तं वृणायां तिनस्यं न्याश्रुववेदनाः ॥ निम्बपत्रवचादिगुसर्पिन्वृणासर्पिः ॥
क्षुपनं कृमिरक्षाप्रं वृणा कंदूरजापहं ॥ तिलाः पथः सिताः सोडनैलं समुच्चंदनं
लेपेन सोचरुदाहरं निर्वीपयेदुणां ॥ पित्रविद्विषीसर्पिशमेनं लेपनादिकं
अग्निदग्धवृणासम्यक्प्रयुं जीतचिकित्सकः ॥ महाराष्ट्रिजालेपोदग्धपुष्पावेष्ट
र्णनं ॥ जीर्णगेहृणा कर्णोदग्धवृणाहरं मतं ॥ जीरकपक्वं पश्चात्तसिक्तसर्जरसः

रामः
१६५

मिथितं हरति ॥ एतमन्यंगात्वावकदग्धेदुःखं स एण्डेन ॥ अंतर्दग्धजठारकोदहन
नं लेपा निहंति बुणं अश्वत्थस्य यशुष्कवल्कलकृतं चूर्णं तथा उनात् ॥ अन्यंगादि
निहंति तैलमखिलं गंडूयदैसाधितं विष्काशात्मनि नलकेर्जलगता ज्वेपानयावालुः
का ॥ ॥ सद्यः सते बुणं वैद्यः सत्सुखं परिचयेत् ॥ यद्यपीमभुक् युक्तेन किंचिदुसैन
सर्पिषा ॥ बुद्धावणात्तं वैद्यो एतत्सोऽसमं चितं ॥ शीतां क्रियां प्रयुं जीतपित्ररक्तवि
नासिनी ॥ कान्तक्रामकमेकं सुशुभं गव्यसर्पिषा पिष्टं ॥ समयति लेपात्रिभूतं बुणं
मागंतु न संदेह ॥ अद्यामार्गस्य संक्षिप्तं पत्रोत्थेन रसेन च ॥ सद्यो बुणं पुरं कृतं प्रवृत्तं
परितिष्ठति ॥ कर्पूरपूरितं वटं स एतं स प्ररोहति ॥ सद्यः शस्त्रसतं पुंसां यथाया कवि
वर्जितं ॥ शरपुं वा काकं संचाप्रयममहिषी तु तस्य च ॥ मत्स्यं तु ज्ञास्य सतं बुणं पुंः

च. ६
१६५

एवमेव नु॥ मुनीनिहा कृत चूर्णः सद्यः सतविरोहणः॥ लिंगासी मूल लेपा चागवा सी
म कृतै लं सते च दे रो पनं परमं मतं॥ य व क्षारं न सयित्वा पिंडं दत्त्वा वृणो परि॥ तृणा
लको विमू लेन नष्टं शल्यं विनिस्मरेत्॥ लिंगासी मूल लेपा चागवा सी मूल तक्षया ॥
क्षणा व्याणा नि प्र सार्धं तत्का लं विस्तृतं च॥ कषायाः शीतम धुताः स्निग्धा लेपा द
योहिता॥ आमाशयस्य रुधिरं व म नं प थ्य मु अ मु अ ने॥ पक्षाशयस्य देयं व विरेच
नमर्हं सयं॥ कायो वंश त्वग रं उ श्रु द द्वा त्म प्रिदा कृतः॥ सहिगु से च वः पीतः कीटः
स्यं आ व ये द स वृ॥ य व को ल कु ल त्या नां नि स्ने हे न र से न वा॥ भुंजी ता त्रं य वा गूं वा
पि वे सै च व सं यु तां॥ अत्य र्धं म द्रं द्र व ति प्रा य शो य त्र वि द्य ते॥ त तो र क्त स पा चाः
का यो कु पि ते ति रु जा करे॥ स्ने ह पा नं प ती धे कं स्ने ह ले पो प ना ह नं॥ स्ने ह व स्नि च कु री

तमः

१६६

नवानशौषधसाधितं॥ इति सप्ताहिकप्रोक्तः सशोषणहिनोविधिः॥ सप्ताहारपरत
कुत्थरतकुत्थानशाशिरवृणवत्क्रियां॥ ॥ करंजारिष्टनिर्गुंजीरसोहत्यादुणकिमीन॥
कलायविदरीपत्रंकोषाश्रास्थिप्रसूरणात्॥ सुरसादिरसैः सेकालेपनत्तरसेनवा॥
निम्बसंस्थाकनाम्यकसप्रघर्णीश्चमारकः॥ किमिद्रामूत्रसंशुक्तासेकालेपनधीव
नैः॥ प्रच्छाद्यमांसपेस्यावाकिमीनपहरेदुणान्॥ लघुनेनाथवादद्यालेपनकिमिनाश
नं॥ यक्ष्मेदपाकश्रुतिबंधवन्नोवृणामहानः सरुजः सशोषा॥ प्रयानितेउन्मुलुमिधि
तेनशान्तिंत्रिफलारेसेन॥ त्रिफलागुग्गुलुः॥ ॥ त्रिफलाकर्णसंशुक्तागुग्गुलुचूटकीक
नः॥ निचंत्रिणोविवंधप्रोवृणशोचनरोषणः॥ वटिकागुग्गुलुः॥ ॥ श्रमतागुग्गुलु
शक्ताहितंतेलंचवज्रकं॥ श्रमतागुग्गुलुः॥ ॥ विडंगत्रिफलाव्याघ्रकर्णगुग्गुलुनास

प्रघोएरी कंझीवेरं न इमुस्तं स चंदनं ॥ ज्ञाती निम्ब पटो लंब करं जं कदुरोहिणी ॥ मच
स्तिष्ठं मधु कंचमहा मेदांतये वच ॥ पंचवक्त्र लता येन यत्त प्रत्यं विपाचयेत् ॥ ए
ष गौरी महावीर्य सर्ववृणा विशोचनः ॥ आगंतु सहजा ये व सुधिरौ त्या श्रये वणा
विषमामपि नाजी नु शोचये शी प्रमे वच ॥ गौरी पंजातिका घृतै लमे वं प्रसाध्य
ते ॥ तै लं बुक्कानने दुष्ट बुलोगं मीर ह वच ॥ गौरा घं घृतं ॥ ॥ नक्तमालस्य पत्राणि
नरुणा नि फलानि च ॥ सुमणाया श्रपत्राणि पटो लारि वृथी लघा ॥ द्वे हरिद्रमः
भूसिर्नृचं मधु कंति करोहिणी ॥ मंजिष्ठा चंदनोशीरमुत्पलं शारि वा त्रिवृतं ॥ ए
तेषां कार्षिके जागः घृतं प्रत्यं विपाचयेत् ॥ दुष्ट बुल प्रशमनं तद्यानाजी विशोच
नं ॥ सद्यः कृत्रं वृणानां च करं जाघ मिदं मुनं ॥ करं जाघ घृतं ॥ तैलं ॥ ॥ प्रघोएरी क

व. ६
१६८

मंजिष्ठा मधुकोशी रयधकैः॥ सह रश्मिस्तं सध्विः सती रं वृणरोपनं॥ प्रपौं उरी का शं
पुतं॥ ॥ तिकासि क्य निशाय की म क्क क ल प व वैः॥ पटो ल सा ल ती नि न प त्रे वृण
पुतं स्पुतं॥ तिका शं पुतं॥ ॥ सिं ह र हं गुरे सो न चि व वा णां पि ला म लि क क ल क वि
प क्तै लं॥ आ सा द मं व पु न हं क्त न ल न के नः कि न वृ णो प्र श म तो वि प ली म वः॥ र वः
जा मि घा त पु र गं ड म हो व दं श ना री वृ ण वृ ण वि च र्चि क कु वृ पा माः॥ ए त चि हं नि वि प
री त क म ल ना म तै लं य चे वृ श य मा श न भो ज न स्यः॥ वि प ली त म ल तै लं॥ ॥ कु ठार का
न्य ल श तं क्का च ये न ल व णे त सि॥ त तः पा दा व शे व ण तै ल प्र स्थ मि पा च ये त॥ क क्तैः क
या र वा मा ग पो ष्टि का म ति का सु चः॥ ए त वं गा ल क्तै लं वृ ण शो च न रो प नं॥ ना री वृ प
र मो भ्यं गो नि जा स्वा गं तु की पु च॥ मं गार तै लं॥ ॥ प्र पौं उरी कं म धु कं का को लो द्वि श चः

ॐ

१

धप १

राम
१६८

॥ सिद्धमेतैः समेतैस्तैस्तत्परं वृणोरोपणं ॥ प्रयोजनीकरितं ॥ ॥ इवीमृरसैसिद्धं वा
तैलं कपित्थकैश्च वा ॥ दावीसुवचकैश्च न प्रथमं वृणोरोपणं ॥ येनैव विचित्रानैलं यतै
तैर्नैव साधयेत् ॥ रक्तपित्रोन्नरं ज्ञात्वा सर्पिरेवावचारेयेत् ॥ इवीतैलं ॥ ॥ मंजिष्ठाचंदनं
इवीपिष्टुसर्पिविषाचयेत् ॥ सर्वेषामग्निदग्धानामेतदोपनमिष्यते ॥ मंजिष्ठाचंद
नं तैलं ॥ ॥ सिद्धं कल्ककषायान्वापाट्याः कटुतैलकं ॥ दग्धवृणोरोपणं रक्षाघातदाहवि
स्फोटनाशनं ॥ पाटलीतैलं ॥ ॥ मातुष्यदालककलासरसेन च निःसिंहगुणसुविषा
इकसि क्यकानि ॥ मूलसुहार्ककुशजं करवीरयोश्च गुंजाजटासहफलेरलांगलीच ॥
एतैर्निरामयकरैर्वृणोनां वृणोषु तैलं प्रचक्षुः ॥ दुमहावृणोनासनाय ॥ अथ गतो जयति
तदुच्यते प्रमेय प्रयत्नतर्हितपुजासहजाचनाडी ॥ केशतैलं ॥ ॥ चंदनं वटशुगं च मंजि

सं १०९

च. ५
१५२

कामधु कंतया॥ प्रयो एरी कंदू कीच पत्र गं चान कीतया॥ ए त्रते तं विप कथं सर्पि सीर स
माश्रुतं॥ अग्नि दग्धे वृणो अष्टम स एणो पन परं॥ चंदनाय यम कं॥ ॥ मनः शिलाः समं
निष्कासर सार जनी दयं॥ प्रलेपः सघृतः सौ इत्थं विमुक्ति कर परः॥ अयो रनः सकाशीः
शं त्रिफल कुसुमा मित्रा॥ प्रलेपः कुरुते काश्यं सद्य ए वन वत्त वि॥ काशीय कलना प्रावि
हेम कासार सौ त्रमेः॥ लेपः सगोमय रसः सवर्ण करणः परः॥ चतुः पदां पित्त क्लो म
खुर मृगां स्थि तस्मना॥ तैला कृत्वा नू मि त्र वेदी स वती पुनः॥ वृण प्रं चि प्रं चि व
जघे न सारे ए वा मिष क॥ ॥ इति वृण सद्यो वि कित्ताधिकारः॥ ॥ नाडी नांग ति मः
विष्य शस्त्रेणा वा घ कर्म विद्॥ सर्व वृण कर्म कु र्या न शो च तं रो पना दिकं॥ नाडी वा
न कृता ता धु पा रितो लेप ये न निष क॥ अथ क्यु र्या फल यु तै तै लेः पिष्टैः प्रलेप ये न

रामः
१५२

पैत्रि कीतिलमंति चानागदंतीनिशा दयेः॥ श्रेष्ठी कीतिलयद्या हनि कुंनारिष्टसै च
वेः॥ सत्यजोति तम धा ज्ये ले प ये छिन्न सो छिन्नो॥ मारव धे निशा कोला चूर्णा ज्ये शी
इसंयुता॥ सूत्र व त्रि वृणे यो ज्या शो धे नी गति ना शनी॥ घोणाय लख्य दनात्क लानि
पूगस्य च लवणं च मुरब्धं॥ सुहार्क दुग्धेन स तैल क कोवत्री कृता हं त्य विरे ण नाडी॥
वत्री कृतां मा त्तिक संप्रमु कं ना डी प्रमु कं ल व नो न्न मो वा॥ दुष्ट वृणे यदि हितं च तै लं त तै
व्य मानं गति मा सुहंति॥ जात्य कं स म्या क करं न दंती सिं धु सो वर्च स या व त्त केः॥ व त्रि क
ता हं त्य विरे ण ना डी सु कृती र पि ष्ठा ल ह नि व्र के ण॥ मा हि षं द छि को इ वा न्न मि छि तं द
ति चि र वि रु दं च॥ भु क्तं कं तु ल का मूल चूर्णं म ति दा रु णं ना डी॥ कृष्ण र्द्व ल नी र णां
ना डी म म्मी छि ना च या॥ सार सूत्रे ण नां छि या त न ना स्त्रे ण क दा च न॥ एष णा गति म

च. ५
१७०

५१

चिष्य सारसूत्रानुसारिणी ॥ सूचीविदध्या इत्यंते चोन्नम्या भुवि निर्हरेत् ॥ सूत्रस्याने
समानीय गाढं च संसमाचरेत् ॥ ततः सारवलं वीक्ष्य सूत्रमभ्यस्य प्रवेशयेत् ॥ सारोक्तं
निमान् वै यो यावन्न हि यत्ते गतिः ॥ न गंदरेष्वेव विप्रिकायेति येन जानता ॥ अर्बुदादि
षु चोत्तिष्ठिष्य मूले सूत्रं निधापयेत् ॥ सूचीनियवक्त्रातिराविंशं वा समंततः ॥ मूले
त्रेण वध्नीयान् रुद्धिं चोपाचरेद्दण्डात् ॥ गुग्गुलुत्रिफलाद्यो धैः समांगैराज्ययोजितः ॥
नाडी दुष्टवृणामूले न गंदरविनाशनः ॥ सप्तांगानुलुः ॥ ॥ स्वर्जिकासिं बुद्धयपि हृषी
कानलनीलिका ॥ स्वरसंजरिवीजेषु तैलंगामूत्रपाचितं ॥ दुष्टवृणप्रशमणं कफनाडीवृ
णापहं ॥ स्वर्जिकासं तैलं ॥ ॥ कुलीकरवर्जं कपिलविस्त्रव न स्यतीनां नुशलातुवर्गैः ॥
हृत्वा कषायं विपचेनु तैलं आवाप्य मुक्ताशरत् प्रियंगुः ॥ सौगंधिकामो वरसाहिषुष्यं

रामः
१७०

फलारससंयुक्तं विजात्यास्थिप्रलेपने ॥ नगंदरं निहंत्यामुदुष्टवृणहरं परं ॥ त्रिफला
पुररुहानां त्रिपंचकांगयोतितां गुटिका ॥ कुष्ठशोथगुल्माशोभनगंदरहिताकचिता
पत्रवर्कविकोपुष्पलुः ॥ ॥ त्रिकुटु त्रिफला मुस्तं विडंगा मृतविन्नकं ॥ शोथोत्पिष्य
लीमूलं हृष्टवासासुरदोहच ॥ तं बुरुषु चरुं च विशाखा रजनी द्वयं ॥ विडुसो वचसस्तार
संघवां जपिष्यती ॥ यावन्मैतानि कृणानि तावद्विगुणगुणमुः ॥ कोऽनप्रमाणगुहः
कां पाययेन्न पुनास ह ॥ कासं स्वासं तं शोचं मसौ सिचनगंदरं ॥ रुद्धं लंपार्थं मूलं च
कुत्तिवस्तिगुडेरुजं ॥ श्रुस्मरी मूत्ररुद्धं च श्रुतं च दितं चाक्रिमीनं ॥ विरेज्जरोपसृष्टानां
क्षयोपहतचेतसां ॥ आ आनं च तं चोन्मादं कुष्ठानि रोदरानि च ॥ नाडीदुष्टवृणान् स
र्वान् प्रमेहं श्रीपदं तं च ॥ सप्तविंशतिको लेख सर्वरोगनिमृदनः ॥ सप्तविंशतिगुणमुः ॥

च. ६
१७२

जं क क मां सं न स ये न प्र कारै र्बं ज ना दि त्ति ॥ अ जी र्ण व जी षा से न मु च्य ते तु न गं द रा न् ॥ प
च ति कृ ष तं श स्तं पं च ति कृ ष पु पु लु ॥ न्य ग्रो धा दि ग णो य स्तु हि त शो ध न रौ य ण ॥ तै लं
प तं वा त न्य कृ ष गं द र वि ना श नं ॥ वि त्र का को त्रि व न्या धा म ल य ह य मार को ॥ सु धा व
शं ला ग ल की ह लि ता लं सु व र्चि कां ॥ ज्यो तिष्म त्ती च संह त्य तै लं ची रो वि षा च ये त् ॥
ए त दि ष्म द नं ना म तै लं द या द्वां द रे ॥ शो ध नं रौ य नं चै व स व र्णं क र णं त चा ॥ वि ष्य
द न तै लं ॥ ॥ क र वी र मि शा दं ती ला ग ली ल व णा ग्रि त्रि ॥ मा नु लुं गा क र व त्सा ह्यैः प चे
तै लं गं द रे ॥ क र वी रा यं तै लं ॥ ॥ नि शा की ती र सिं धु मि मु रां च द न व त्स कैः ॥ सिं
म ज्जं ज ने तै लं गं द र वि ना श नं ॥ नि शा यं तै लं ॥ ॥ व्या या मं मे पु नं शु रं पृ ष्ठ या नं
पु रु ति च ॥ स म्ब त्स रं प रि ह रे दु य रु ड व णो न रः ॥ ॥ इ ति गं द र वि दि क्ति सा धि का रः ॥ ॥

रामः
१७२

स्निग्धस्त्रिशरीरस्य धनमभ्यसिराव्ययः ॥ जलो कषातनं शक्तमर्द्धाधः शोचनं
 नद्या ॥ याकोरत्तः प्रयत्नेन शिशुस्तय करोद्दिसः ॥ पठोत्तन्निष्ठत्रियलोगुद्वीकाय
 पितृव्यादि रासनाभ्यां ॥ सगुणुत्तुवात्रियलामुतवा सर्वोपदेशः ॥ घहरः प्रयोगः ॥
 प्रयोऽरीकमधुक रात्ताकुष्ठ पुनर्नर्तावाः ॥ शरत्तागुरुजडाह वातिके लेपसेवने प
 मेरिकां जनी जकामधुको शीरपधके ॥ सचरन्तोत्पलेस्निग्धैः चैत्रिकं संप्रलेपयेत् ॥
 निवर्तुनामृत्य कदंबसार संवृवतो दुम्बर वेतसेषु ॥ प्रन्तातना लेपयन्तानि कुय्या
 चूर्णं च पित्रा प्रनवापदेशः ॥ त्रिकलायां कषायेन भृंगराजरसेन वा ॥ गुणप्रज्ञा ल
 नं कुय्या दुपदेशः प्रशान्तये ॥ दहेत् कण्डाह त्रिकलां शामशीमधुसंयुतां ॥ उपदेशः प्रले
 पोयं सशरीरपथतिबुणान् ॥ रसांजनं शिरीषेण पथ्या वा समं चित् ॥ सप्तोदं वा प्र

वद.
193

क

लेपेन सर्व युगदायकं ॥ वेकल दलकृणो न दाडिमत्वा भवेन वा ॥ पुंउ नं ग्रंथि चूर्णेन उ
पदं शहरं परं ॥ लेपः पूगफलेनाम्बुमालामूलेन वा तथा ॥ लेवेनित्यं यवात्रं च यानी
यं कौपमेव वा ॥ नयाजात्याम्बुमाला कंशम्याकानां दलैश्च चक्र ॥ हतं प्रज्ञा सने काचमे
दुषा केनियोजयेत् ॥ ॥ भूनिम्बत्रिफलापटोलकरं न जानीत्वदिशतनाम् ॥ सतो
यकैः पतमासुयकं सर्वोदंशोपहरं प्रदिष्टं ॥ भूनिंवाद्यं च तं ॥ ॥ करं जनिंवाजु
नशा लं नं बुवटादिनिकृत्वा यस्मिं ॥ सविनिहत्या दुपदंश दोषं सदा हपाकं
प्रतिरागमुक्तं ॥ करं नाद्यं च तं ॥ ॥ आगारधूमोरजनीसुराकी एवं च ते त्विनिः ॥ न
गोनरैः पवेनैलं कंशोचक्रु जायहं ॥ शोचने रोपनं चैव सवर्णं करणं तथा ॥ चा
गारधूमाद्यं ते लं ॥ ॥ अश्लोकि नृदधानां क्रियाकार्योपदंशवन ॥ ॥ इति उप

रामः
193

पदं शत्रिकित्साधिकारः॥ ॥ हितं न सर्विषयानं पच्यं चैव विरेचनं ॥ हितं शोणित
मोक्षं च यथापि लघु मोक्षनं ॥ सर्वपांतिष्यतां सस्त्रैः कषायै रवक्षणीयेन ॥ तैरेवा
भ्यजनं तैलं साधयेषुणरोपनं ॥ क्रियेयमवमं चेपि रक्तं आर्यं तपो नयो ॥ अक्षीः
सायां हते रक्ते श्वेत्तं चि वद चरेत् ॥ कुंजी कायां हरे इ रूप काया शोचि ते वृत्ते ॥
तिंदुकत्रिकला लोभे लेपले संचरोपनं ॥ अत्युत्तं हते रक्ताया मय मेव क्रिया क्र
मः ॥ स्वेदये प्रचितं स्निग्धं त्राडी स्वेदेन बुद्धिमान् ॥ सुखो नैरुपनाहं शुभुस्तिः
गर्धै रूपनादहेत् ॥ उन्नमाख्यां नुपिडकां संछेद्य वरिष्ठो धृता ॥ क्लृप्ते चूर्णेः कषा
पाणां लोइपु र्के स्या चरेत् ॥ क्रमः पित्तवि सर्पार्कः पुष्करी मरु घोहितः ॥ लवका के
स्य शिहानां च स्वेदये नृदिनं पुनः ॥ वलानैले नकोलेन म चुरे शोपना हयेत् ॥ रस

वद
१७४

क्रियाविधातव्या लेखितेशतयो न के ॥ यद्य कृपण्यदिसिद्धं च तैलं देयमनेतरं ॥
रक्तविद्रुचिवद्वापि क्रियाशोणितजे रवुदे ॥ कषायकल्कस्यैव लेखितं कर्णरस
क्रिया ॥ शोधने रोपने च वरीक्ष वीक्ष्या वचारयेत् ॥ अर्बुदं मांसया कंच विद्रुचि
निलकालकं ॥ प्रत्याख्याय प्रकुर्वीत निषक्तेषां प्रतिक्रिया ॥ ॥ इति श्रूक दोषः
चिकित्साचिकारः ॥ ॥ आदौ जगं विदित्वा नुसे च ये ज्ञीतलो बुना ॥ पंकेना लेपने
कार्यं वंचनं च कुशान्वितं ॥ सुश्रुतोक्तं नु जगेषु वीक्ष्य चोदिमाचरेत् ॥ अवनानि
तमुन्नयेत् उन्नतं चावनानमयेत् ॥ अहोदतिक्षिप्तमचोगतं चोपरिवर्त्तयेत् ॥ आलेप
पनार्थं मंजिष्ठा मधुकं चाप्यपेक्षितं ॥ शतघ्नोत्तुष्टोन्मिष्टं शालिदं धिं च लेपनं
सप्ररात्रात्सप्ररात्रात्सोम्येति शुभेनान्ता ॥ कर्त्रेण स्यान्निरात्राचतद्यायेषु जान

रामः
१७४

ता॥ काले च समसीतो ह्येवं चरात्रादि मोक्षयेत्॥ न्यग्रोधादि कषायं तु सुशीतं परि-
षेचने॥ घृतं मूली विषं कुन्दी रं दद्यात् स वेदने॥ सुषारं तु ह्यमवका व्यम्बा च कृतं
संविज्ञानता॥ मांसं मांस रसः सर्पिः शीरं यक्षः सती न जः॥ बंहणं चान्न पानं यदेयं
जग्राय ज्ञानता॥ गृहिन्ती रं स सर्पिः मधुरौ च च साधितं॥ शीतलं लाक्ष्या युक्तं
प्रातर्नमः पिबेत् नरः॥ स घृतेनास्थि संहारं लाक्षा गोक्षू ममर्जुनं॥ संधिपु क्तं स्थि न-
त्रे च पिबेत् शीरेण मानव॥ रत्नो नमधुला ह्याज्यसिता कल्कं स मश्नुता॥ छिन्न त्रिन्न
युता स्थी मांसं चान्नमचिराद्भवेत्॥ पीतं रा रातिका कूर्णं छिन्नुजां या त्रिगुं जकं॥ अथ
कुन्दी रपीतं स्या दस्थि जग्न प्रलोहने॥ शीरं सला सा मधु कं स सर्पिः स्या जीवनी यं
च सुखा व हं च॥ नमः पिबेत् स जंचय य सार्जुन स्य गोक्षू म कूर्णे न घृते न वा च॥ लाक्षा

च. ५
१७५

स्थिसंस्कृताभ्युपगच्छा चरणी कृतानागवत्या पुरश्चा संतप्रमुक्ता स्थिरजं निरुद्धा
दंगा निरुद्धा निरुद्धा शो पसानि ॥ अत्रान्यत्रोदिष्टत्वा न वतु ल्युक्तो न गुनुतुः ॥ ॥
सा सा गुनुतुः ॥ ॥ अत्राफलत्रिकषोषैः सर्वैरिभिः समी कृतैः ॥ तु ल्यो गुनुतु लुरा यो ज्यो
न न संधि प्रसाध कः ॥ अत्रा गुनुतुः ॥ ॥ स वृणस्पतुत्तप्रस्य वृणं स धिस सुत्तरेः ॥
प्रति सार्य कषायैश्च शेषं जप्रवदा चरेत् ॥ जप्रं न तियद्या पाकं प्रयत्नेन न वा निषकः
वातव्याधि विनिर्दिष्टा नृत्तै लान्यत्रापि मो जयेत् ॥ रात्रौ रात्रौ ति लान् रुक्मान वा स ये दक्षि
रे ज ह्ये ॥ दिवा दिवैव सं शोष्य क्षी रेण परिजा वयेत् ॥ तृतीये स मरा त्रनु भा वयेत् न भुकां
वुना ॥ ततः क्षी रं पुनः पीतान् ॥ पुषु स्या श्रुण्यै दिष्व ॥ काको ल्या दिष्टं दंष्ट्रा गमं जिह्वा
शारि वांस्तथा ॥ कुष्ठं सर्ज रसं मांसी सुरदा रस च दनं ॥ शत पुष्पा च सं कर्णं ति लुक्तं नयेत्

रामः
१७५

नयेत॥ पीडनात्पर्यकर्तव्यं सर्वगंधैः शृतं पयसा च तुर्युणो न पयसा तत्रैलं विद्यते पुनः
एतामंगुमतीं पत्रं जीवकं तरुं तया॥ लोभं प्रपौ उरी कंच तया कालानुसारिवा॥ शैले
यकं तीरशुक्रा मनेतां समभूलिका॥ विष्णुाष्टांगकं चैव प्राणकानोषधानि च॥ एतन्नि
त्तद्विषये तैलं शास्त्रविमृदनाग्निना॥ एतत्तैलं सदा पच्यं नानां सर्वकर्मसु॥ आसौ प
के पक्षपाते तासु शोषे तया दिति॥ ममास्ते जेशिरोरोगो कर्णो मूले हनुग्रहे॥ व्याधिर्धृतिः
मिरे चैव ये च त्वीषु स्यंगता॥ पच्यं पाने तया न्यंगेन स्ये वश्यं क्षिपु योजयेत्॥ ग्रीवा
स्वं धोरसांश्च द्विराणैर्नैवोपजायते॥ मुखं च पक्षप्रतिमं सर्वगंधी समीरणं॥ गंधतैल
मिदं नामा सर्ववातविकारनुत्॥ राजमात्रे सानकर्तव्यं शतमिव विचक्षणैः॥ विलक
र्णसमं त्वत्र मिलितं कर्णमिष्यते॥ गंधतैलं॥ ॥ लवणं कडुकं सारमस्तु मेधुनमानये॥

च ६
१७६

व्यापामंवनसेवेतनगोहस्तान्नमेवञ्च ॥ ॥ इति नम्रचिकित्ताचिकारः ॥ ॥ वातोन्न
रेषुसर्पित्वमनेष्टेकोन्नरेषुकुष्ठेषु ॥ विन्नोन्नरेषुमोक्षोरकस्यविरेचनंवाग्म्य ॥ प्रहृच
मस्यकुष्ठमहतिनशस्तंशिराव्यवन्नं ॥ वरुदोषःसंशोधाःकुष्टीवरुसोनुरसतायाणा
म् ॥ देवावासापरोलानांनिवस्यफलतीक्ष्णः ॥ कषायोमधुनापीतोवातिहृन्मदनान्वि
तः ॥ पंचकषायः ॥ ॥ विरेचनंप्रयोक्तव्यंत्रिवृदंतीफलत्रिकैः ॥ प्रयोज्यतेकुष्ठानांयु
ज्यंतेनिहृताप्रदोषाणां ॥ संशोधिताशयाणांसद्यःसिद्धिर्भवतितेषां ॥ मनःशिलास
मरिचानितैलंमार्कपयःकुष्ठहरःप्रदेहः ॥ करंजवीजैरुगजैसकुष्ठंगोमूत्रपिष्टश्चपरः
प्रदेहः ॥ पणपिष्टाश्चनुरंगुलस्यतक्रैणपण्यन्यवाकाकमाभ्या ॥ तैलाक्रगात्रत्यन
स्यकुष्ठानुद्वर्तयेदम्बुदनकुष्ठम् ॥ आरब्धःसेदगजःकरंजोवासीउद्वर्त्तयामदनंहरिदे ॥

रामः
१७६

पलाशवस्तप्यप्रधामूलं हित्वा तदधुः कुमं त्यापयित्वा उपरि वस्तु दायाधस्व रसो गच्छः
ति श्रम्येत पलाशो क्षारो दकेन ॥ निर्वैविशंगं करवीरकश्च ग्रंथिश्च नो जेतु मुनसिरीषः ॥
सालोलको गुग्गुलु कृष्णगंधे फनिर्ज्यको यत्सक सप्तपर्ण ॥ पीलुनि कुष्ठमुनप्रवासाः
स्थो हः सुरा हः रवेदिरो च वम्ब ॥ ववाहरेण त्रिवृतानि कुंभो जज्ञात कंगैरि क मंजनं च ॥
मनसि लाले ग्धम एता काशी सलो धार्जुन मुस्त सतीः ॥ इत्येहैर्यै विहिता घडेते गोपि
त्रयीताः पुनरेव यिष्टा ॥ सिद्धा परं शर्वघते तस्युक्ता शूर्णा प्रदेहा निघना प्रमोज्याः ॥ कु
ष्ठानि कृष्णानि वनं किंवा शंसुरे इत्युक्तं किटि मं सुदृढं ॥ जगं दराशां त्य पवीं सयामां ह न्युः
प्रशुक्ता त्रिविरा त्रराणां ॥ मूतः शित्वा कुटजां सवुचां सलोम ससै उगनः करंजः ॥ ग्रंथिश्च
नो कः करवीर मूलं कृष्णानि सा ध्यानि तुषोद केन ॥ पलाश निर्दोह रसेन वापि कर्षो

बद
१२७

इतान्याठकसमितेन॥ दार्ढ्यप्रलेपप्रवदन्तिलेपमेतत्परं कुष्ठविनाशनाय॥ कुष्ठं हरिदेसु
रसं परोलं निम्बास्तगंधैः सरदारशिग्रु॥ ससर्पपंतुपुरुषान्यवस्थीं न्यं चण्डोच कर्णनिः
समानिकुर्यात्॥ तैस्तक्रयुक्तैः प्रयमंशरीरं तैलाक्तमुद्धर्तयतु यतेतः॥ अथास्यकंदपिउ
काः सकोथाः कुदानिकोष्ठास्यसमं बुजंति॥ आत्रासुपण्याक्रिमिशनुवद्भिन्नज्ञातकाव
लगुजलोहमृगैः॥ जागानिबुद्धैस्तिलते लभिष्टैः तदीति कुष्ठानि निरुतिलेप॥ विडुंगः
सैधवशिलाशशिरैवा स र्पपकरंजरजनीनिः गोजलपिष्टो लेपः कुष्ठं हरोदिवसनाय स
मः॥ विडुंगै उवजा कुष्ठनिशासिं चुत्य स र्पपै॥ धान्यस्य पिष्टो लेपो यंदद कुष्ठविनाशन
॥ दुर्वा जम्बा सैधवचक्रमर्दकुष्ठेरकाः कान्तिकतक्रपिष्टः॥ त्रिभिः प्रलेपैरपि वरु न
लादद्व्यकंदं च निवारयंती॥ तुल्योरसः सालतरोस्तु घेन स चक्रमर्दोप्यनया विमिश्र

रामः
१२७

पानीयनक्तेनतदुपिष्टोः लेपकृतोदङ्गनेइसिंह॥प्रपुनादस्य वीजानिघात्रीसर्जरः
सत्पुहा॥सौवीरपिष्टंदङ्गणामेतदुद्धर्तयेत्॥चक्रमर्दकवीजानिजीरकंचसमोसिकं॥
लोकसुदर्शनामूलंदङ्गुवृत्तिनाशनं॥लेपनादङ्गणैकतणकंदङ्गनाशनं॥यूथीपर्ण
गमूलंचलेपातकाश्लिकपेषितं॥दङ्गकिटिमकुष्ठानितयेदेतत्प्रलेपनात्॥शिरस्वरीर
सेनसुपिष्टमूलकवीजंप्रलेपत्॥क्षारेणवाकदस्यारजनीमिश्रणनाशयति॥गंधापाषा
णकुर्णनयवक्षारेणलेपितं॥सिंघनासंबुजत्याशुकुडुतैलमुतेनतु॥काशनर्दकवीजा
निमूलकानांतचेवच॥गंधपाषाणमिश्राणिसिंघाणापरमोषधं॥घात्रीरसःसर्जरसः
सपाकःसौवीरपिष्टंचश्वेतदाश्वेतम्॥नीलकुर्यात्॥नवंतिसिंघानिययानभूयत्
येदमुद्धर्तनकं करोति॥कुष्ठमूलकवीजंप्रियंगवःसर्वपंथवारजनी॥एतत्केशरवृ

च. ६
१७८

निहंति बहुवार्षिकं सिद्धम् ॥ नीलकुसुमकयत्रस्वरसेनालिप्यगात्रमतिवदुःशः ॥ लिपे
नमूलकवीजैः पिष्टैस्तैः कृणुष्विच्छन्नासाय ॥ चक्राह्वयं सुहीप्ती रना वित्तं मूत्रसंयुतं ॥
रवितप्रसक्तिं च लेपनं किं हि मायहं ॥ आरम्भस्तथापि आत्मना तेन पेषयेत् ॥ त
इकिरित्तुष्टानि हंति सिद्धम् ॥ वीजानी वामूलकसर्वपाणां साक्षात्तनन्या
प्रपुनाजवीजं ॥ श्रीवेषक बोधविजंगकुष्टपिष्टाचमूत्रेण तु लेपनं स्यात् ॥ दइणिसि
आकिरिमानि पाप्मां कपालकुष्टं विषमं च हन्यात् ॥ ए उग नकुष्टसैधवसौवीर ककष
पैः क्रिमिघ्नैश्च क्रिमिभिः अदहन एतलकुष्ठानां नासना लेपः ॥ सुकृकाण्डे मध्यगर्भे
त्वा पिष्टस्तेन सर्वपेगर्भं पूर्य सुकांडा नरेण छिद्य कुशेन बद्धो नृदालिप्य गोमया
प्रिनादहेत् ॥ सुकृकाण्डे सर्वपातकलकुक्षु कलामालया चित्तलेषादि वर्चिकां हंति रागवे

रामः
१७८

स्तुकांते सुखिरे दाधा गह्वर मससे अंत च मते लयुक्तं ले पाहंति विचरिष्यं ॥ एउ गता
तिल सषप कुबं माग धिका लव एत्रय मस्तु ॥ प्रतिदुत दि वसत्रय मेत कंति विचरि
कद्रु स कुबं ॥ ससै च वंसर्जर संक दुतै लं वकां जिकं ॥ जंवी रर स सं यु कं आदित्य पा
क ले पने ॥ वि पादिका विना सा ये स घट्ट व प्र योजितः ॥ इम त्र कस्य बीजे न मा ए क
स्तार वारिणा ॥ क दुतै लं विप क्र यं शी पुं ह्या दि पादिकां सि प्तं सि क्य कमे त त प
कं पादो ॥ च त्तर तै लं ॥ ॥ नातिके सो द के न्य त्त त ए द लः प्रतितां शतः ॥ ले पादि पा
दिकां हंति चिल का ला नु वं चिनी ॥ स र्जर स सिं पु सं जे व गु ३ म पु म हि वा ध्य गै रिकं
स प्तं सि क्य कमे त त ॥ प कं पा द ल्यु ट्वा प हं सि डं ॥ अ व ल्यु जं का श म दं च क्र म दं
नि शा यु तं ॥ मा णि मं धे न तु ल्यां शं म स्तु कां जि क पे वितं ॥ क रुं कं डे न य त्यु ग्रां सि ड

च. ६
१७२

एष प्रयोगरात्र ॥ कोमलसिंहास्यदलंसनिर्गन्धसुरभीतलेन विष्टं दिवसत्रयेण नियतं
क्षपयति कुरुविलेपनतः ॥ हरिद्राकल्कसंयुक्तं गोमूत्रस्य पत्रद्वये ॥ पिवेन्नरः कामव
रीककुपामाविनाशने ॥ शोथपाण्डुमयहरीगुल्ममेहकपापहा ॥ ककुपामाहरीचैव श
प्यानिवतिसाधिता ॥ पिवतिसकटैस्तैलं च पाषाणचूर्णैर्विकरणासुतप्रयमाना
यः पलाहं त्रिदिनतदनुसिक्तं रजो जीवशीघ्रं च वतिकनकदीप्याकोमयुक्तो मनु
ष्यः ॥ निशाशुचारावधकाकमावीपत्रैः सदावीथपुनः प्रवीजे ॥ तत्रैणपिष्टैः कुरु
तैलमिष्टेपासादिप्रमुहर्नमेतदिष्टं ॥ तिदूरमरिचचूर्णं मरिचीनवनीतसंयुतं
वहुशः ॥ लेपातिहंतिपासां तैलं करवीरसिद्धं वापसां सीचदनसम्पाककरं जारिष्ट
सर्वपं ॥ यद्यीकुरुजदाप्यादं हंति कुष्ठमयंगणः ॥ जज्ञाकडीपिसुधा कर्मलं गुंजा

राम
१७२

फलत्रयपणशंखचणनिस्त्यं सकुष्टं लवणानि पंच ॥ तारा द्वयं सांगलिकां वपत्का ॥
सुसर्क दुग्धं घृतमायसत्वं शलाक्या तद्विदितं तुल्यं ॥ कुष्ठं किलासे तिलका त्रके
च यशेष दुग्धं मसु यन्मकीले ॥ विष वरुण हरिद्रा चित्रका गारक्ष्म ममन लमरिच दु
र्वाक्षीर मर्कत्सु हाभ्यां ॥ दहति पति तमात्रा त्रकुष्ठ जातीरशेषा कुलिश मि वसरोषा छ
कहलादि मुक्तं ॥ स सां कं लेखा स विउंग सारा स पि प्याली का स द्रुता श मूला ॥ साधो मः
सा साम लकाश तैला स वीसि कुष्ठानि निहंति लीला ॥ तिबुण कुष्ठं न परीत दे होयः तो
मराजी नियमेन खादेत ॥ स म्ब न सरं कृत्न ति ले द्वितीयं स शो मराजी व पुष्पा निशीषे
ते ॥ यमे से वीरु दु ले न वारिणा वा गुजी पि वेत् ॥ लीर नो जी त्रिस प्राहा त्रकुष्ठ रोणा
दि मुच्यते ॥ एक ति लस्य जा गो दौ सो मरा न्या लव व ॥ न स मान मिदं प्रातर्नृज्य दक्षि

वृद्ध
१८०

नाशनं॥ अदभुता दीज कर्षपीत्वा कोलेन वारिणा नौजनं सर्पिषा कार्यं सर्वकुष्ठवि-
नाशनं॥ अदभुता वीज कर्षपीत्वा रुहेन वारिणा॥ नौजनं सर्पिषा कार्यं सर्वकुष्ठवि-
नाशनं॥ त्रिफलापटोतरजनीमंजिष्ठा रोहिणी वचानिमैः॥ एकैकं घायोऽभ्यस्तो निरु-
ति कफपित्तजं कुष्ठं॥ नवकषायः॥ ॥ फलत्रिकारिष्टपटोतकुष्ठगायत्रिवासानंतरा-
जदभ्या॥ मंजिष्ठा पाठोप्रविजंगनिक्तातिशाद्यं चंदनदारपूर्वीः॥ सुद्राकलिंगाश्च प-
नां वृत्त्यामहाकषायो जगति प्रतिष्ठः सर्वेषु कुष्ठेषु वृणोषु योज्यं॥ सवातरं केचिनिह-
निसं॥ सत्यमहाकषायः॥ ॥ मुंठीनिम्बकिराटतिक्लककणायाठाहरिद्राद्यं त्रा-
यं तीत्रिफलामृतासकडुकावासावचावाउजी॥ मंजिष्ठातिविषादुरासुनसमानिं वा-
प्रिषड्द्रुचिका व्याधिहं गजचिर्नटांसकुटना जागीस मुस्ताय वा॥ मूर्च्छावेव पटोतसप

शानः
१८०

पत्रसहितारम्भतया चंदनं. क्षामापर्यटशारि क्रिमिहरा गायत्रिका संयुताः। गोमूत्रेण
महा कषायमरुणो दूतोपि वैद्यः प्रमान्॥ तस्या बृहदशयांतिनासमसिरान्नुष्टान्यथा
वारिणा॥ वरुतमहा कषायः॥ ॥ छिन्नायाः स्वरसो वापि सेव्यमानो यथा वलै॥ जीर्णे
एतेन पुं जीतमुद्भययो दनेन तु॥ अतिप्रतिशरीरोपि दिग्गुरुपीनवेन्नरः॥ पट्टे लखरि
रिष्टत्रिफला कलवेन्न कं॥ तिक्तासनः पिबेत्कृष्णकुक्षी कुष्ठं व्यथो हति॥ तिस्राज्यत्रि
फला सौंदव्यो यन्न चाटशर्करा॥ दध्यं सप्तसमो मेघ कुष्ठहा कामवारिणा॥ विडंगत्रि
फला कला चणी लीठं समान्ति कं॥ हंति कुष्ठं क्रिमीन्मेहान्नाडी वृणान्गंदहान्॥ इडा
सनं समादाय प्रशाले रहनिषीदतं॥ तच्चूर्णं मधुसार्प्याभ्यां पिबेत्सीरपताशनः॥ ह
हत्वा च सर्वकुष्ठानि जीवेद्वर्षशतं दय॥ यः स्वादेदन्नया रिष्टमलिना मलतानि वा॥

च. ८
१८१

समये तसर्व कुषानि मासादूर्ध्वन संशयः ॥ दसमानच्युतः कुंभे मूलशेषे दिरादसः ॥
साज्यधाम्नी रससो दोह्यात् कुक्षरसायणं ॥ वायस्येदगी जा कुंभं हस्ताभिगुटिका क
ना ॥ वस्तुमूलेन संविद्या प्रलेपादि चित्रनाशनं ॥ पूत्यर्कसुपुन वसुमाणां पूत्रेः पिष्टापन्नं
नाश्व ॥ लेपादित्रप्रतिदशुवणां श्व ॥ गजविश्रव्यापुवर्म्मसमीनं लेविलेपनात् ॥ श्वि
त्रं नाशं बुजेदाशुपूटीकीटविलेपनात् ॥ श्वित्रं नाशं बुजेदाशुपूटीकीटविलेपनात् ॥
कुडवावसु नवीजाहसिता श्वचनुर्यजागसमिश्रः ॥ मूत्रेण गवापिष्टः सवर्णदरणा
श्वित्रे ॥ धात्रीरुदिरयोः काचपीत्वा वलुजसंयुतं ॥ सरेवेदुचवलं श्वित्रं पूर्णं हतिन
शंसयः ॥ सारे सुदग्धे गजगंजने च ॥ गजस्य मूत्रेण वहुश्रुते च ॥ दोहप्रमाणां देशभाग
शुक्रंदत्वापचेहीजमव लुजस्य ॥ रुतघदाचिक्र एतामुपैति न दाशुति छांशुति काश

रामः
१८१

कुर्यात् ॥ अत्र विहितं यदयनेन सृष्टं तदा वृजं त्याग्य भवति भावागिरि कर्णसिनायाश्च
मूलेन परिहृयता ॥ अतः जयंति मूलं पिष्टं पीतं च गव्यपयसैव ॥ अत्र तिष्ठति नियतं रः
विचारे वेद्यनाथात् ॥ पुष्यकाले तेषु व्याप्तिफलकाले फलनिच ॥ संकल्पे पवित्रमर्चः
स्यत्तदं मूलानि दत्तानि च ॥ दिशानि समाहृत्य नागिकातिप्रकल्पयेत् ॥ त्रिफलत्रय
एवं वृक्षीश्वरं दद्यात् रुद्ररात्रिका ॥ विजंगसारवाराही लोहचूर्णमृतासमा ॥ निशादया
वत्पुत्रकव्याघ्रिनां घाताशसर्करा ॥ कुष्ठे इयवपाठाश्च रुक्ताचूर्णसुसंयुता ॥ खदिरा
शनं ~~क~~ निम्बानां घृतं कृद्येन जावयेत् ॥ सप्रधापच निम्बं तु माकं वत्सरसेन च ॥
स्निग्धस्त्रिन्नतनुहीमान् योजयेत् शुभे दिने ॥ मधुना तिक्तं हविषा खदिराशनवारिणा
लेपमुष्णान्धुनां वापि कालवृद्ध्यापलं विवेत् ॥ जीर्णं च नोजनं कार्यं स्निग्धं लघुहितं च

व. द
१८२

यत् ॥ विचरि कोटु म्बर पुणरी क कपाल द इ किटि माल सादि ॥ शतारु विस्पो ८ विस्पर्ष म्
सां क क प्र कोपं त्रिवि चं किलो मं ॥ न गेद र श्री पद वातर कं जातां च नाडी वृण शीर्ष रोगान
सर्व प्रमे हान प्रदरा श्व स वी न दंष्ट्रा विषं मूल विषं नि हंति ॥ स्थूलोदरः तिं ह ह्रस्वोदरश्च
सुष्टि चृजा नु मधु नोपयोगान् ॥ समोपयोगादपि ये घलति सर्षाद यो योति विनाशः
शमा मु ॥ जीवे विरं व्याधि जरा विमुक्त मुने न त चंद्र समान कांति ॥ पंच निम्ब ॥ ॥ वित्र कं
त्रिपला व्याघ्र मजा जी कार वी च च ॥ सै च वाति विषे कुष्ठं च बेल आया व शूक जं ॥ विडंगा
न्यज मादा च पुस्तान्य मरदारु च ॥ या च त्पेतानि सर्वा निता वत्मात्रं तु गुणु लं ॥ सं बुध स
पिषा साई गुटिकाः कारये द्विष क ॥ प्रातर्भोजन काले वा भक्षये च यथा वलं ॥ हं त्येष्टा
दश कुष्ठानि किमिंदुष्ट वृणानि च ॥ ग्रहण शौचिका ~~स~~ रांश्च मुखाम मगल ग्रहान् ॥ गृध्र

रामः
१८२

चुसीमद्यनग्रं च गुल्लं च विनिय कृति ॥ व्याधीन कोष्ठातां चान्यान नये हि सुरिवासु
रान ॥ एकविंश को गुल्लुः ॥ ॥ पंचन ज्ञात कान् कृत्वा साधये छिद्वि वज्र ले ॥ कषायं त
पि वै छीतं पतेना क्रौञ्च तालुकः ॥ पंच वृद्धा पितेशा वत सप्रतिं ह्रासयेत नः ॥ जीर्ण रथादो
दनं ससंघुत सीरोपसंहिता ॥ एतदुसाय एते भवं वली पलित नाशनं ॥ कुच्छा शीः क्रि
मि दोषघ्नं दुष्ट सुक विशाधनं ॥ तैलं न ज्ञात कानां च पितृ न मासं यथा वलं ॥ सर्वो
पताप निर्मुक्ते ॥ जीवेच्छ र्घशतं दृढं ॥ प्रलेपो छर्जन त्मानवान नो जन कर्मणा ॥ शी रि
तं रवादि रं वा रिसर्व त्वग्नेष नाशनं ॥ निवेपयेत्तं दावी दुशालनांति क्रोहिणी त्रिप
लां ॥ कुच्छां दर्शयत्तं शान पर्वट कं त्राय माणां च ॥ शालि त्वा रुक सिद्धा नारसे वृत्ता ग
स्थिते सिपे नूते ॥ चदन किरातति क्रक मागधि काना य माणां च ॥ मुत्तं वत्स कवी जं

चंद
१८३

कल्पी कृतमर्द्धकार्षिकान्नागान्॥ नवसर्पिषश्च धलमेतत्सिद्धं घृतं पेयं॥ कु
चत्वरगुल्माशोप्रहणीपाण्डुमयश्चयश्च नृहति॥ वासाविसर्पिषिउकाकंदूमदगंड
नुत्सिद्धं॥ तिरुवद्यनकघृतं॥ ॥ त्रिपुण्ड्रसंख्याश्रीचगुडूचीवासकंतथा॥ कुर्क्याद
शपलान्नागान् एकैकस्य सुकुहितान्॥ जलशोणविपक्वव्यावतयादावशेषितं॥ घृ
तप्रस्थं पचेत्तेन त्रिकलागर्भसंयुतं॥ पंचतिरुमिदं दद्यात्तं सर्पिषु घृविनाशनं॥ असी
तिवान्नागान् चत्वारिंशच्चयैत्रिकान्॥ विंशतिस्त्रेष्मिकाश्चैत्रयानादेवापकर्ष
ति॥ दुष्टवृणत्रिमीनशः पंचकासाश्च नाशयेत्॥ पंचतिरुकंघृतं॥ ॥ विशालाक्षिनि
शावासापायापघ्नकूलकार्॥ त्रायंतीकडुकानिन्वान्प्रत्येकं द्विपलान्मितान्॥ द्वा
धयित्वा जलशोणे पादशेषेण तेन नु॥ घृतप्रस्थं पचद्यसौ पिथ्यतीत्यनचंदनैः॥ त्रा

रामः
१८३

यंतीशक्रनृनिमैतत्पीतंतिक्तकंदतं॥ हंति कुबुंजराख्यं शांतिमयं पुं प्रहृणी गदं॥ पांडु
रोगं वि सव्यं च क्रीवानामपि सस्यते॥ तिक्तकंदतं॥ ॥ सप्तपदं प्रतिविषां सस्य कः
तिक्तरोहिणी पाठां॥ मुस्तमुशीरं त्रिफलां पटोलं चिबुमर्दपथ्यं टकं॥ धनं यवा सं च
दनमुप कुल्यां पप्रकं च रज्जु च॥ षड्दुषां सविशां शतावरीं शारिरेवो ते॥ वस
कवीजं वासां मूवीममृतां किराततिक्तं च॥ कक्का न कुष्मां न्मतिमान् यस्या हृन्नुत्रा
यमातां च॥ कल्कस्तु चतुर्जीमो जलमवृण्णं रतोऽमृतपलातं॥ द्विगुणो घृताश्च
देयः तत्र सव्यः पाययेत्तसि क्कं॥ कुष्ठा निरक्तपित्तं प्रवृत्तान् शांतिरक्तवाहिनी वि
सर्पममृपित्तं च वातासृक्पांडुरोगं च॥ विस्फोटका स्यामा नुन्मादकामलां ह
रं कंहं॥ रुद्रोगं गुल्मपित्तकामस्तद्वत्तगंडमा लां च॥ हन्याते सद्यः पीतं का लेय पा वलं

च द
१८४

सर्षिः॥ योगशतैरुप्यजितान् महाविकारांति क्रकं॥ महाति क्रकं च मे॥ ॥ एवदिरस्य
तुलापंचशिशपास्तुनयोस्तुले॥ तुला र्जाः सर्वे एवेते करं जारिष्टवेनसाः॥ पर्वतः कुटज
श्रेवदघक्रिमिहरस्तथा॥ हरिदेहस्तमास्तं शुगुरुवी॥ त्रिफलात्रिवृतासप्तपर्णाश्चसं
कूर्णादशदोणेनुवारिणा॥ सुशुभागावसेषंनुकषायमवतारयेत्॥ आत्रीरसंचतु
स्याशंसर्षीषश्चाटुकंपलेत्॥ ॥ महाति क्रकं चैष्टययोक्तैः पलसर्पिर्निर्मेः॥ निहंति क
सर्वकुषानिपानाभ्यंगनिषेवनान्॥ महात्वादिरमित्येतत्परं कुष्टविनाशनं॥ महात्वा
दिरं दत्तं॥ ॥ निष्तामृतावधपदोन्नतिदिग्धिकानां जागान् पृथग्दशपलाचिषचेतः
घरेपां॥ अष्टांगशेवितरसेन सुनिश्चितेन प्रत्येकजस्य विषचेतपि कुत्ता गकृत्कैः॥ या
थाविजंगलुरदारगजोपकुल्यादि सारनागरनिशानिशिखयकुष्ठैः॥ तेजोवतीमरिच

रामः
१८४

वसकदीप्यकान्तिरोहिण्यरुक्मिरवचाकणमूलयुक्तेः॥मंजिष्यातिविषयायवाभ्यासंभु
दगुम्भुलुपत्तेरपिपंचसंख्येः॥तनसेचितंविधमतीप्रवत्समीरंसध्यस्तिमनगतमप्य
धकुष्टमीदृक्॥मार्जीवणवुदतगंदरगंदमालांजत्रुर्द्धसर्वगउगुस्तगुडोत्थमेहान्॥यः
स्मारुचिस्त्वसनपीनसकाशशोचहत्यादुरोगगलविद्वधितानरक्तं॥गुगुलुपंचतिः
क्तकंचनं॥॥वासागुह्वीविषलापदोलंकरंजनिष्वासनद्वलवेत्रं॥तन्काचकक्तेः
नष्टतंविषक्तंनष्टकुंकुष्टदरंप्रदिष्टं॥विशीर्णकणोर्गुलिहस्तपादःक्रिम्यदितोनि
त्रगलोपिमर्त्यः॥पौतणिकाकात्रिमवाप्यजीवेदद्याहतावर्षसंतसकुष्टी॥वज्रकंच
नं॥आरग्वधत्तचकुष्टहरितालमनःशिला॥रजनीहयसमुक्तंयचेनैलंविधानविन॥
एतेनाभ्यंजयेद्वित्रीतिप्रश्निव्रविनश्यति॥आरग्वधायनैलं॥॥मंजिष्योरुप्रिशाचक्र

च. ६
१८५

मदीर ग्वध पत्र वैः ॥ नृणां कस्यार सेसि कंते लंकुष्ट हरं परं ॥ नृणां कते लं ॥ ॥ हरिदात्रिपुलाः
दारुह्यमारक विव्र कं ॥ सप्र कृदंति मन्त्र कृकरं जीवा लंक नत्वी ॥ बुध मे दगजा वी जं
लांगली गणिकारिका ॥ जाती पत्रं जदा वी च हलिता लं म न शिला ॥ कलिताति सपत्रं
च अर्क ती रं गुरु गुरुः ॥ गुड ल क मरि चोरां कुं कुं मागु हि पण कं ॥ स न पण स त्व दिरं
विडं गं पि प्यली वचा ॥ पण रे एव मृता य पी केशरं आ म कं विषं ॥ विष क त्य लं मं निषा
वी लं तु वी क लं त चा ॥ सु ही संपा क यो पत्रं वा कुची जी व मां सि के ॥ ए ला न्यो व्यती मूलः
शिरीषा गो स कृद सः ॥ चंदने कुष्ठ निर्गुजी विशा ला म श्रिका द्य ॥ वासा एव क लो वृ ली च
आ ह्ना च म्य क कु म लं ॥ एते क लैः पत्रे ते लं नृणां कसुर स ड वं ॥ सर्व ल योग ह एं न ह नृणा
क मं जितं ॥ म ह न क ते लं ॥ ॥ स प्र कर्ण करं जा क मा लनी कर वी र कं ॥ मूल सु हा शिरीषा

रामः
१८५

म्यांवित्रकास्फोटयोरपि॥करंनवीनंविषलांत्रिकदुरंननीद्वयं॥सिद्धार्थकंविउंगंन॥
 प्रपनादंनसंहरं॥मूत्रविषेपयेतैलंमेत्रिकुषुविनाशनं॥अभ्यंगादनुकंतामनाजी
 कुषुवणापहं॥वज्रकतैलं॥॥मरिचात्तशिलाकार्कपयोश्चारित्तटात्रिवृत॥शकड
 सविशालाहृदिशापुगदाहृददनेः॥कदुतैलंनवेतप्रलंब्यसैदिषपलान्तिनैः॥सगो
 मूत्रैस्तदभ्यंगादकृच्छित्रविनाशनं॥सर्वेष्वपिचकुषुषुतैलमेतन्नप्रशस्यते॥मरिचाद्यं
 तैलं॥॥मरिचत्रिवृतादंतीक्षीरमाकंसकडसः॥देवदारुहरिद्रैदमासीकुषुंसचंदनं
 विशालाकरवीरवीरचहरितालंमनशिला॥वित्रकोलांगलाख्याचविउंगंनक्रमदकं
 शिरीषंकुट्जोनिम्बःसप्रपर्णसुहामृताः॥संपाकौनक्रमालादः॥यदिदंविष्यसीवशा
 नोतिष्मतीचपलिकाविषल्यंछिपलंनवेत॥आठकंकदुतैलंनल्लगोमूत्रंनुचतुर्गुणं॥

व०६

१८६

मृत्या त्रे लो रुपा त्रे वा शने मृ दग्निना पचेत् ॥ पश्चात्तै ल ~~स्वर्ग~~ त्वरं ह्येतत्प्र सवेत्त को
षिकान् बुणान् ॥ पामा विचर्विका द इकं दे विस्फोट कानि च ॥ वलय पलितं छाया नीलि
व्यंगं न खे वच ॥ अश्वंगे न प्रशस्यंति सौख्य माभ्यं च जायते ॥ प्रचमेव मसि स्त्री णां या
सां नस्यं तु दीयते ॥ परा मपि जरां प्राप्य मत्तना यांति विक्रियां ॥ वली व ऊर्ध्व रंगो वा ग
जो वा या छि पाति नः ॥ त्रिभिरभ्यं जनै र्वा हं न वेत्त मारुत विक्रमः ॥ बहु स्मरि वा यंते च
॥ नक्त मा लं हरि इदं अर्कं तगर मे वच ॥ करवीरं च वाकु ष्ठ मास्फोटारक्त चंदनं ॥ माल
ती स प्रप णं अमं जि कु सिं धु वारि का ॥ रुचाम ऊर्ध्व रं भागा न विष स्या पि पलं न वेत्त
चतुर्गु ण ग वां मू त्र तै ल प्रत्यं विघा चयेत् ॥ अत्र विस्फोट कि टिम की टल ता विच
र्विका ॥ कंदू क फु विकारा अये बु णा विष दूषिता ॥ विष तै ल मि दं नाम्ना सर्व बु ण वि

रात

१८६

विशोचने॥विषते॥ ॥श्वेतकरवीररसोगामूत्रंवित्रकोविर्जगं वकुषेपुर्तेलयोग
सिद्धायंसंमनोजिषजा॥करवीरायंते॥ ॥श्वेतकरवीरमूलंविषागसंसाधितं
वांमूत्रे॥चर्मदलसिद्धायामाविश्ये॥यज्जते॥ ॥श्वेतकरवीरायंते॥ ॥सिद्धराई
पलंपिष्टाजीरकस्यपलंतया॥कडुनेलास्यवेनानीसद्यःपामाहरापरी॥सिद्धरायंते
॥ ॥श्रीवासकुंसर्जुरसंलोभं कपिलुदंतया॥मनःसिलायमानीवगंधपाषाणमेव
च॥पलिकेचुणितैरेतेद्युनयस्यप्रयोजितं॥सूर्यसंपकमन्यगारघोरकरुण्यपोहति
॥श्रीवासदिद्युते॥ ॥सिद्धरंचन्दनंसांसिद्धिर्जगंरजनीद्यं॥प्रियंगुपृथक्कुष्ठंमजिष्ठा
रवदिराववां॥जात्याकंविक्लान्निम्बकरंजविषमेवच॥रुसवेत्रकलोभं वषषुनादं
चसंहरेत्॥श्लेष्मापिष्टानिसर्वांनियोजयेत्तन्मात्रया॥अभ्यंगेनप्रयुजीतसर्वकुष्ठ

च. ६
१८७

विनासना॥ पापानि विविक्तका कुरुवी स र्वादि विनाशने॥ रक्तपित्तो विनाशने॥ रक्तपित्तो विनाशने॥ रक्तपित्तो विनाशने॥
वन्ति धानवदुन॥ महासिद्धरायें तैलं॥ ॥ मंजिष्ठा त्रिफला लासा निशा शिला लेगं चक्रेः
वृत्ति तैलं तैलमादित्य पाकं पापाना हरं परं॥ आदित्य पाकं तैलं॥ ॥ स्वरसेन नुदुर्वीयाः
पचने तैलं चतुर्गुणं॥ कदु विविचि विविक्तपापामात्रांगा देवना सयेत॥ दुर्वी तैलं॥ ॥
शुक्लं शकुष्ठं करवीरमूलं भृंगं प्रवालं लवणोत्तमं च॥ निरुं डिभागेन समानि कुर्व्याः
तैलं पचयेन्मसु चतुर्गुणं॥ दंडु च घोरं पित्तिकां सति वा विचि विविक्तपापामात्रांगा देवना सयेत॥ दुर्वी तैलं॥ ॥
सुतर्गता येन न विविचि विविक्तपापामात्रांगा देवना सयेत॥ दुर्वी तैलं॥ ॥ अर्कप
त्ररसे पक्वं कदु तैलं निशा युतं॥ मनः शिला युतं वापि पापाना कदु विनाशने॥ अर्क
तैलं॥ ॥ गंशीरिका चित्रक मार्क वाक्कं कुष्ठं मेतुलं सवर्णैः समूत्रैः॥ तैलं पचयेन्मसु चतुर्गुणं॥

रामः
१८७

कुम्भद्वन्द्ववृणारुकिटिमापहारि॥गण्डीरकाद्यन्तैलं॥॥चित्रकथायनिर्गुणोद्ग
ममालस्यमूलतः॥नाडीचवीजादिषतःकाजिपिष्टं पलपलं॥करंजतैलाष्टपलका
जिकस्यपलपुनः॥मिश्रितं सूर्यसंपक्वं तैलं कुम्भवृणारुसजित॥॥तुनमोरुद्वयः
सर्वव्याधिविहितसकायं तु तद्यथा इति मिति चिरिचिरिचण्डालीत्याह॥अनेन मं
त्रेण तैलं तदग्निमंशुप्रयोक्तव्यं॥पृथ्वीसारतैलं॥॥पसात्यस्तादामनायभ्युपेया
मासात्मासाकुंशतंचायावस्तात॥अुहाअुहात्रततश्चावपीडात्मासेष्वसामोत्तये
नघस्त्वस्त्वस्त्व॥योषित्मांससुरात्यागःशालिमुद्गयवादयः॥पुष्टाणास्तिक्तसाकं
जांगलं कुक्षिनां हितं॥॥इति कुम्भविकित्साधिकारः॥॥अभ्यंगकदुतैलेन सेक
तोसां बुद्धिस्ततः॥उददेवमनंकार्यं पटोरारिष्टवारिणा॥त्रिफलापररुसाभि

च. ६
१८८

रे कस्यात्र सस्यते ॥ त्रिफलां नौदसहितां पिवे दानवकार्षिकं ॥ विसर्पोक्तममृतादि
निषगत्रापियोजयेत् ॥ सितां मधुकसंपुक्तां गुडसानकैः सह ॥ सगुडं दीप्य कंय
सुरवादेत्यध्यात्र भुग्नैः ॥ तस्य नस्यति सप्तात उदरः सर्वदेहजः ॥ सिद्धार्थकं रजः
नीकलैः प्रपुनरुति लैः सह ॥ कटुतैलेन संमिश्रमेत इह र्जनं हितं ॥ इतीति शास्त्रे
वालेपः कुर्यात्माविनाशनः ॥ क्रिमिदुहुरश्चेव शीतपित्तापहः स्मृतः ॥ अग्निमंथ
प्रवं मूलपीतं पितृवसर्पिषा ॥ शीतपित्तोदरं कोचां सप्ताहं देवनाशयेत् ॥ कुष्ठोक्तं च
क्रमं कुर्यात् नम्रपित्तप्रमेतव ॥ उदरं क्रांतिं क्रियां चापि कौठरो गेसमा सतः ॥ सर्पिः
पीत्वा महानिक्तं कार्यं शोणितमोक्षणं ॥ निम्बस्य पत्राणि सदा दृतेन चात्री विमिश्रा
न्यद्यद्योपयुज्यात् ॥ वित्कोटकोष्ठं सतसी तपित्तकं इत्यपि त्रैरकसां च ज्ञेयम् ॥ सारः

रामः
१८८

सिंहल्यते लघुगात्राभ्यां प्रयोजयेत् ॥ गं नारिकाफलं पक्वं शुक्लमुत्सादितं पुनः ॥ स्त्री
रेण शीतपित्तघ्नं रूपादितं पच्यसेविना ॥ तैलोद्धर्तनयोगेन योज्ये रूपादिको गणः ॥
शुष्कमूलकयष्टेण कौल्येन रसेन वा ॥ नोजनं सर्वदा कार्यं लावति तिरिजेन वा ॥
शीतलाभ्यन्नपानानि कुच्छादीषगतिं निषेधः ॥ उष्णानि वा यथाकालं शीतपित्ते प्रयो
जयेत् ॥ ॥ इति उद्धर्तकोऽशीतपित्तचिकित्साधिकारः ॥ ॥ अथ पित्ते प्रयोक्तव्यः क
पपित्तहरो विधिः ॥ गुडकुष्माण्डकश्चेव तथा खंजा मूलकयष्टि ॥ गुडं तीक्ष्णकणसिद्धं
सर्विरेत्रापि योजयेत् ॥ रक्तपित्ते तु यक्ष्मा कंथश्च भ्रूलं नुपैत्रिके ॥ तत्सर्वं कारयेत्
मानस्यपित्ते विशेषतः ॥ ॥ वातिकृत्वा स्यपित्ते तु विरेकं मृदुकारयेत् ॥ सम्यक्तां त
विरिक्तस्य सुस्निग्धस्यानुवासेन ॥ आस्थापनं विरोद्धं ते देयं दायाद्यधेहया ॥ क्रिया

बद
१८२

मुहुःस्यसमती अनुबंधवैतया ॥ दोषसंसर्गजाकार्यानिनेधजाहारकत्यना ॥ ३६
गवमनेदीमानधोगरेचनेहरेत ॥ तिरुभयिषुताहारपातंचापिप्रकल्पयेत ॥ यवगो
धूमकृतीस्त्रीत्तासंस्कारवर्जिता ॥ यथात्तलानशक्तैरवासितामधुयुतात्रपिवे
न ॥ निस्तुषयवदधधत्रीकाद्यस्त्रिषुगंधिपुतःपीत ॥ अपनयतिवाह्यपिन्नयदिभु
क्तेमुद्रयवेण ॥ कफपित्तवमीकंडूज्वरवित्कोदाहहा ॥ पाचनोदीपनःकाद्यस्त्रिषुगंधि
मधुयुतःपीतः ॥ अपनयतिवाह्यपिन्नयदिभुक्तेमुद्रयवेणः ॥ कफपित्तवमीकंडूज्व
रवित्कोदाहहा ॥ पाचनोदीपनकाद्यमृगवेरपटोलयो ॥ पटोलनागरचान्यकाद्ययि
त्तानलपिवेन ॥ कंडूपामार्तिमूलमं कफपित्ताग्निमांयजित ॥ पटोलविश्वामृतरोहिणी
हृत्तंजलपिवेयित्तकफोदुयेतुवा ॥ मूलत्रमाशेचकवक्रिमायदाहज्वराहृदिनिवारण

रामः
१८२

हितत॥ यवकुसुमपटोलनां कायसौदयुतं विवेत॥ नाशयेदस्य पित्तं च अरुचिं च वमिं च वा॥
वासां तापार्थं कनिष्ठं भूमिचिनिष्ठं मार्कटैः॥ त्रिकलाकुलकैः कायसौदयस्य स्युक्तिरुह
॥ दशांगः॥ ॥ फलत्रिकं पटोलं च तिरुकायः सितायुतः पीताक्षीति मधुयुक्तो ज्वरहृत्
स्वपित्तजित॥ पथ्याभंगरजसुर्णयुक्तं नीर्णुते नतु॥ न च दह्ययुतं पित्तं हृदि सत्रविदा
हजां॥ वासानिष्ठं पटोलं त्रिकलानलयाश्रयाजितो जयति॥ अक्षिकुसुमस्य पित्तं प्रयोजि
तो गुगुलुः कमशः॥ वासादिगुगुलुः॥ ॥ हित्राखदिरयस्या हृदार्वाजो वामधुइव॥ स
शामनयो वादेत्सौदं सगुडं वचां॥ कडुकासिताचले सापटोलविश्वं च सौदं स
क्तं॥ रक्तशुतो वयुक्ताखण्डकुम्भां कंच श्लेष्मं॥ पटोलत्रिकलारिवृत्तं नमधुयुतं पि
वेत॥ पित्तं हृदं ज्वरहृदि दाहभूलापशान्तये॥ सिंहास्यामनं नद्याकी काययित्तासमाभि

च. ६
१२०

कां॥ अमुपि त्रंजये जंतु कासं म्हासं ज्वरं वमी॥ वासा घृतं तिक्तं तं पिप्यली घृतं मे वच॥
अमुपि त्रंजये जंतु कासं म्हासं ज्वरं वमी॥ वासा घृतं तिक्तं तं पिप्यली घृतं मे वच॥
पिप्यली मधुसंयुक्ता अमुपि त्रंजये जंतु कासं म्हासं ज्वरं वमी॥ वासा घृतं तिक्तं तं पिप्यली घृतं मे वच॥
उपिप्यली मधुसंयुक्ता अमुपि त्रंजये जंतु कासं म्हासं ज्वरं वमी॥ वासा घृतं तिक्तं तं पिप्यली घृतं मे वच॥
येन॥ उपशयोक्तोदकः॥ ॥ स्निग्धं च कटुकं फलं निचविचालं घृतं च पुटं दधं॥ शामयति
तदमुपि त्रंजये जंतु कासं म्हासं ज्वरं वमी॥ वासा घृतं तिक्तं तं पिप्यली घृतं मे वच॥
सित्ता सोदसमायुक्तं कफपित्तहरः स्मृतः॥ स्निग्धं च कटुकं फलं निचविचालं घृतं च पुटं दधं॥ शामयति
रूदं शृणो देयः शर्करा मधुरीकृतः॥ शीतेन वा रिणायीतं मृतं पित्र कफोन्धितं॥ निः
हंति कर्णसोदमं अमुपि त्रंजये जंतु कासं म्हासं ज्वरं वमी॥ वासा घृतं तिक्तं तं पिप्यली घृतं मे वच॥

रामः
१२०

मन्त्रकंतत्रसंस्थितं ॥ कंदमानास्थिसंहारखंडकर्णरसेन च ॥ तं हुत्वा यकलासि च का
णवारिषजेन च ॥ वृषी वृषहती भृंगलक्षणा केशराजनेः ॥ पेषणं भावनं कुर्यात्तु
द्वेजाने कशोनिषक ॥ यावन्निशुद्धिकन्मत्स्यातस्तु विरे वविहायस ॥ सुवर्णमासिक
शालिश्च आतं निर्वोपितं जले ॥ त्रिफले च विचूर्ण्यो बलो हंकांतादिकं पुनः ॥ वटघत्रः
कालिकंतु त्रिफला वृद्धदारकैः ॥ मातकंदास्थिसंहारमृग वैरत्न वैरसे ॥ दशमूली मु
ष्टितिकाता लमूली समुद्र वैः ॥ पुटितं साधु यत्नं त्रिनशुद्धिमेव मयो बुजेत् ॥ वसि
रंश्च न वाद्या लं स चूर्णं मयूरकं ॥ तं हुत्वा यं च यर्षी नूदत्ता च आर्द्धमेव च ॥ पाकः
सुजीर्णमंडू लंगो मूत्रेण दिनत्रयं ॥ अनुर्वीष्य मदाभुं च तद्याख्याप्यं दिनत्रयं ॥ विच
र्णिते शुद्धि रियं लो रुकि हस्य दर्शिता ॥ जयंत्या वृद्धमानस्य आइकस्थरसेन च ॥ वा

व. ६

१२१

मं ४

म. ५

यस्याश्चानुपूर्वेवमर्दनंरसशोचनं॥गंधकंनवनीतारव्यंमृद्वितंतोहभाजने॥त्रिधा
चंडापतेभुक्कंभंगराजारसासुतं॥ततोवद्रिड्वीनूतंतत्वलितंवरेणगालितं॥यत्राङ्गारसे
सिप्रं पुनः शुक्लं विमुद्यति॥गगणाद्विपलंचूर्णं लोहस्यपलमात्रकं॥लोहकीदृ प
लाङ्कचसर्वमेकत्रसंस्थितं॥कण्टकपर्णीवशिखं लनालमूलीरसे पुनः॥वरीभ
गकेशराजकासंसाशीषजेरचः॥त्रिफलात्रदमुस्तोमिःस्थालीपाकादिकुण्ठितं॥
रसगंधकयोः कर्षं प्रत्येकं प्रासमेकतः॥तन्मर्दितशिलारवलेयत्नेतकज्जलीकृतं
वचाचव्ययमानीचनीरकेशतपुष्पिका॥व्योषं मुक्तविडुंगंचग्रं चिकंरवरमंजरी
त्रिवृतावित्रकोदंतीसूर्यावर्तः सितसंघा॥भृंगमानककंदशुखण्डकर्णकरव
च॥दण्ठोत्पलाकेशराजकालावकडकोपिच॥एषामसर्जप्रासंपट्टपुसुकर्ण

रामः

१२१

नां प्रत्येकं त्रिफलायाश्च पला ऊ पलमेव च ॥ एतत् सर्वं समा लोड्य लोहपात्रे नुभा
वयेत् ॥ आतपे दण्ड संघृष्ट माई कस्य रसे स्त्रिधा ॥ तद्दसेन शिरापिष्टं गुडिकां कार
येद्दिघक ॥ वदरास्थिमितां शुक्लां सुगुप्तं तु विधापयेत् ॥ तत्प्रातः भोजनादी नुसे वि
तं गुडिकां त्रयं ॥ अत्रोदकानुधाने च हितं मधुरं वर्जितं ॥ दुग्धं च नारिकेलं च वज्र
नीयं विशेषतः ॥ जोष्यं यद्येष्टं मिष्टं च वारिभक्ताश्च कांजिकं ॥ अथ च पित्रं विवि
धं मूलं च परिणामजं ॥ पांडुरोगं च सर्वं च शोषोदं रगुडा मयान् ॥ यत्क्याणं च
काशोश्च मंदोऽग्निश्च मरोचकं ॥ श्रीहानंश्चासमाना हृत्तामवातं च रामयं ॥ गुडी च
धावती सद्यं विख्याता रोगनाशनी ॥ ह्रुधावती गुडिका ॥ ॥ पिष्ट्वा ज्ञाजी सधान्या
कां पतप्रत्यं विधापयेत् ॥ कफपित्ता रुचि हरं मंदानं च वमीनयेत् ॥ जीरकाद्यं च

व. ६
१२२

तां ॥ पठेत्तु मण्डोः कल्काभ्यां केवलं कुलकेन वा ॥ पुनः प्रत्येकं विपक्रुव्यं कफ
पित्रं हरं परं ॥ पठेत्तु मण्डोः पुनः ॥ ॥ विष्यलीकाद्यकल्केन पुनः सिद्धं मधुसूतं ॥ वि
वेत्तु मण्डोः हस्त्याय मधुसूतं निवृत्तये ॥ विष्यलीकाद्यकल्केन पुनः ॥ ॥ इति नाम्नां शास्त्रे पठेत्तु
पत्रैः सौशीर्यात्री घनं च दत्तं च ॥ त्रायं तिका पद्यं किराटं धार्यैः कल्केः घवेत्तु सार्धं
रूपे तमेभिः ॥ युंजीत मात्रां सह नो जनेन सर्वं तु पानेन त्रिष्विदद्यात् ॥ वलास
पित्रं ग्रहणी प्रवृत्तां काशाग्रिसादज्वरमसूत्रं ॥ सर्वं निहन्त्या न पुनः मेतदा पु
सम्यक्पुष्टं समुत्तमं पदं च ॥ इति नाम्नां पुनः ॥ ॥ शतावरी मूलकल्केन पुनः प्र
त्येकं पद्यः समः ॥ पद्ये त्महन्निमासम्यक् क्षीरं दत्त्वा चतुर्गुणं ॥ नाशयेदसूत्रं त्र्य
वातपित्रो इवान्गताम् ॥ क्षीरप्रत्येकं यैसाभ्यां लेही भूते ॥ रक्तपित्रं तृणाम्बुः

रामः
१६२

॥ आसं संतापमेव च ॥ शतावरी घृतं ॥ ॥ विष्य ल्याः कुडवा नृणां सर्पिषः कुडव
यं ॥ पलषोडशकं खण्डातरसो वज्याः पलायं ॥ पलषोडशकं चैव शिवायाः स्त
रसस्य च ॥ स्त्रीरप्रस्य ह्येसाध्या लही भूते ततः क्षिपेत् ॥ त्रिजातका नया जा जी धाः
न्य कं मुस्त कं तथा ॥ शिवायाः कर्षिकं चूर्णं सारखादिरमेव च ॥ कर्षी कं जी र क
कुष्ठं नागं नागर कं तथा ॥ ज्ञाती फलं समरि चं मधुनो पिपलत्रयं ॥ उपयुं जी त तो
धीमानश्च पित्र निवृत्तये ॥ हृत्वा सारो च कछिदि म्मास का शसया वह ॥ अग्नि संदी
पनं हृद्यं खण्डा पिप्य लि संतु कं ॥ खण्डा पिप्य स्त्री ॥ ॥ ये निरुष द्यु तं सर्पिषं च
निरु मया पित्रा ॥ गुग्गुलो तिक्त कं वा पि मुस्त पित्रे प्रयो जयेत् ॥ वैद्य वृत्त स्य
॥ ॥ कणा चूर्णं स्य कुडवं च हृद्यं हृदि वत्तया ॥ शतावरी रसस्याधो पलायं च प्र

च. ६
१२३

दापयेत्परव ए प्रस्थं समादाय श्रीर प्रस्थ द्वये पचेत् ॥ त्रिजातमुष्णान्याकं मुंठी वा
सीद्धिं श्रीरक्तं ॥ अतया नलकं चैव वृणोता दशमासिकं ॥ तदध्वं मरिचं त्रिंशत् सारं च
द्विरमेव च ॥ मधुनस्त्रिपलं चैव प्रक्षिप्या सुप्रयोजयेत् ॥ हृन्नासारो वक रुद्धितः
स्मादा होह्यपि ननुत् ॥ अग्नि संदीप्य मोक्षे पखण्डे पिप्या त्रिको मत्तः ॥ खंडं उ पिप्या श्री
॥ ॥ मुंठी वृणोत्पकुडं वखण्ड प्रस्थं समाचयेत् ॥ तत्र द्वि कुडं वं सपिः श्रीर प्रस्थ
त्रये पचेत् ॥ लेहं वतारि ते दद्यात् श्री आन्याकमुत्तकं ॥ अजा जी पिप्या श्री वां सी त्रि
जातं कारवी शिवा ॥ त्रिशालं मरिचं नागं घन्नासका नृप च कृष्ट च कृ ॥ पलत्रयं च
मधुनः शीती भूते प्रदापयेत् ॥ ततो मात्रा प्रयुंजीत अह्न पित्र निवृत्तये ॥ खण्ड मुंठी
॥ ॥ इति पित्र विद्विक्ताधिकारः ॥ ॥ विरेक वमना लेप सेवना दन्ति मोक्षो क्षणं

अज्ञ

रागः
१२३

॥ उपान्तरे यथा दोषं विस्मयं न विदधाहि निः ॥ पटो लपि तु मर्दा न्यापि प्यह्याम दने न च
विस्मये वमनं शरत्तन चैवेन्द्रय वेसह ॥ त्रिक शार स संयुक्तं सर्पिस्त्रि वृतया सहः ॥ प्रयो
क्तं विरेका र्थं विस्मये च रशानये ॥ रसमा म लुका नां वा घृत मिश्रं प्रदाय येन ॥ त एव
ज्यं प्रयोक्तुं पंचमूल चतुष्टयं ॥ प्रदेह शो क सर्पिस्त्रि विस्मये वा तसं न वेत ॥ कुष्ठ शता
कालुर दारु मुक्ता वारा हि कुष्ठं बुद्ध रुक्म गं वा ॥ वाते कर्तव्यं शार्त्तग लाभ्यो न्यासे केषु सेषे
षु तेषां पृथगे ॥ प्रपौडरी कमेजि काष प्रकोशी रचंदनेः ॥ स यच्चीन्दी वरैः पित्रैः सीरः
पिष्टैः प्रलेपनं ॥ कसे रुग्णान कप प्रगुंडाः स शी वलाः सौम्य ल कर्दमाश्च ॥ यत्प्रांत रा
पि त्र रुते विस्मये लेपा विधेयाः सपृताः सुशीता ॥ प्रदेहाः परिषेकाश्च शस्यन्ने पंचवत्क
लैः ॥ पप्रकोशी रमधुक चंदनैर्वा प्रशस्यते ॥ पित्रे तु पद्मिनी पंकपिष्टं वा संली वत् ॥ गुंडा

चद
१२४

मूलं नुमुक्तिर्वीरि कं वापता नितं ॥ न्यग्रो चपादागुं डा न कदली गर्ज ए व न्न ॥ विशगं
धिः प्रलेपस्या हत धोत घुता नुता ॥ हरेण वो स मुरा च मुद्रा च वे स शो ल य ॥ ए च कृष्ट
च कृष्ट देहास्यः सर्वे र्वा स र्पिषा सह ॥ डा सार ग्व च का श्म र्प त्रि फ ला मं उ पी लु धिः ॥ मि
व रु री त को ति च वि स र्पे शो ध नं हि तं ॥ गा य ती स प्र प णी च वा सार ग्व च दो रु धिः ॥ उ
ट्न टै र्ज वे ले यो वि स र्पे श्वे षा शं न व ॥ अना श्च गं धा स ल ला च का ला से के शि का वा ष
च वा ज मृं गी ॥ गो मू त्र पि चो वि हि तः प्र दे हो ह न्या हि स र्पे क य जं सु री प्र ॥ म द नं स धु
कं नि स्तं व त्स क स्य फ ला नि च ॥ व म नं च वि धा तं यं वि स र्पे क य सं न वे ॥ त्रि फ ला प म
को शी र स मं गारं कं वी र कं ॥ न ल मू ल म नं ता च ले पः श्वे षा वि स र्पे हा ॥ आ र ग्व च त्प
प त्रा णि व चः श्वे षा त को ड वा ॥ शि री च प्र व्यं का क मा ची हि ता ले पा व र्क क र्ण मे ॥

रामः
१२४

मुत्तारिष पटोलानां का कविषर्प्यनुत्त॥ धात्रीमुद्गपटोलानां मधवा पतसंयुतं॥
शुभतवधपटोलं निम्बवल्कैरुपेतं त्रिफलत्वं दिव्यसारं व्याधिघातं च नृत्यं॥ कृषि
तमिदमशेषं गुग्गुलीगणुक् नयति विषसर्प्यां कुष्ठममृतादशाख्यं॥ शुभतवधप
टोलं मुष्णकं सप्रपणं त्वदिरमसितवे त्रिनिम्बपत्रं हरिद्रं॥ विषिधविषविषर्प्यां कुष्ठ
वित्थोदकं नयनयेति मत्स्यरिशीतपित्रं च॥ पटोलामृतभूनिम्बवासकारिष्वप
यिटे॥ त्वदिराद्युतैः कायो वित्थोदार्तिज्वरापहः॥ पटोलत्रिफलारिष्वगुग्गुलीमुत्त
चंदनैः॥ समुत्तीरोहिणीवाछारजनीशकुलात्मजा॥ कषायपाययेदेतत्स्येवमपि
त्रिज्वरापहः॥ कंदूत्तपटोलविषोदविषवैसर्प्यनाशनं॥ भूनिम्बवासाकदुकापटो
लफलत्रिकाचंदननिम्बसिद्धः॥ विषर्प्यदाहज्वरवक्त्रशोषवित्थोदतृणावसिनुत्

च.द
१२५

कषायः॥ सकरेपिन्नयुक्तेतुत्रिकलायोजयेत्यहं॥ इरात्रांसर्प्यटकं पठेत्तं कडु
कांतया॥ सोमं पुनुरुसं युक्तं पितृवहावदिरावृक्तं॥ ॥ वातपित्तप्रसमनं अग्निवी
सर्प्यणेहितं॥ कफपित्तप्रशमनं प्रायः कर्दमसंज्ञितं॥ वातश्लेष्महरं कर्माप्रदिवी
सर्प्यनेहितं॥ वैद्यवृद्धः॥ ॥ मसूरीस्योऽटकुष्ठप्रीक्रियायोज्याविसर्प्यणां॥ सः
वैश्वपक्वान्मुविमुक्ताधीमान्बुणक्रमेणोपचरेद्यथोक्तं॥ यश्चसर्प्यमहातिक्तं
पित्तकुष्ठनिवर्हणं॥ निर्दिष्टं तदपि प्राप्नोदद्यादीसर्प्यशांतये॥ ॥ कुष्ठेषु यानि
सर्प्यविषुणेषु विविधेषु च॥ विसर्प्येषु प्रयोज्यानि सर्वे कालेषु न भोजनं॥ वैद्यवृ
द्धः॥ ॥ कुंडलीविमर्दं बुरखदिरेदयवांबुवाविस्फोटनाशयत्याबुवाधुर्जलधरा
निश्चा॥ चंदनं तागपुष्पं च तंदुलीयकजातिवा॥ शिरीषकल्कं जालीलेपः स्याद्दाह

३

रामः
१२५

माशनः॥ भुक्ततरुणतमोसीरजनीपघानितुल्यानि॥ पिष्टानि शीततोयेन लेपः स्या
सर्वविस्फोटः॥ शिरीषमूलमंजिकाचयासेलकचिकाः॥ सज्जानीपलुवासोडाः
विस्फोटकवडग्रहाः॥ शिरीषोदुम्बरौ जंबुः सेका लेपनयोर्हिताः॥ श्लेष्मातकत्वचोः
वापि प्रलेपा शोत्रनेहिताः॥ शिरीषघघ्नीततचंदनं तामांसी हरिद्रा छेद्य कुष्ठचालैः
लेपो दशांगः स घृतं प्रदिष्टो विषर्षकं रज्ज्वरशोषहारी॥ शिरीषो शीरनागा कूहिआ
त्रिह्वेपनाद्रुतं॥ विषर्षविषविस्फोटाः प्रशाम्यंति नशंसयः॥ चतुःसप्तः॥ लेपः॥
वृत्तवदिरपटोलपत्रनिचलमृता मत्तुकी कषायकलैः॥ घृतमभित वमेत दाशु
पक्वं नयति विषर्षमदाश्रुकुष्ठउल्लान् कषायघृतं॥ ॥ पटोलसप्रहृदनिस्तवासा
फलत्रिकटिन्नरुहा विपक्वं॥ तस्यंच तिक्तं घृतमाशुहंति त्रिदोषविस्फोटविषर्षकं

ब. ५

१२६

पंचतिक्तं च तं ॥ ॥ पञ्चकं मधुकं लोभं नागपुष्पस्य केशरं ॥ देहुरिदेविदंगानि स्तुतं सैः
 लानागरं तयो ॥ कुष्ठलाक्षापत्रकं त्रिसिकं च तथैव च ॥ तोयनालोयनं सर्वं च तं य
 स्थं विपाचयेत् ॥ मांशुरीगानि हन्यादेतां त्रिवेदमहापुत्रं ॥ सूर्यकीटश्च दंष्ट्रेषु लुताः
 मूत्ररुतेषु च ॥ विस्फोटेषु तथा दुष्टविस्फेषु ॥ नाडीषु तं दमा लासु मन्त्रिना सुविशेष
 तः ॥ आगस्त्यविहितं धन्यं पञ्चकं तु महापुत्रं ॥ महापञ्चकं च तं ॥ ॥ रोगक्षत्वा सुकारण
 यक्रिया तत्र विसर्पवत् ॥ गन्धं सर्वं त्रिहृषीत्वा निर्गुणीत्वरसं ग्रहं ॥ विवेतस्नायु
 मनुग्रहं न्यवस्य न संशयः ॥ सौभाग्यं पुलदलेः कोनिकः पिष्टः सलवणैर्लेपः ॥ हन्ति स्ना
 युरोगं यद्वा मोचत्वचो लेपः ॥ ॥ इति विसर्पविस्फोटस्नायु कश्चि किंसाधि कारः ॥
 ॥ ॥ सर्वासां वसनं पथ्यं पदोत्तारिष्टवासकैः ॥ कषायश्च त्वचावत्सयद्याद्गुणकः ॥

रामः

१२६

तुकि ते ॥ ससौ इपायये दुलीर संवा हेनमौ चकं ॥ वांत स्यरे वने देयं समने चावले नरे ॥ सु
खवी पत्र निर्यां संहरिडा वूर्ण संयुते ॥ रोसां तीज्वर विष्यो रमसूरी शो नये विवेत ॥ उमा
भ्यां हत दोष स्य विमुच्यति मसूरिका ॥ निर्विकारा स्य स्या स्य पच्ये त्रेचा स्य वेद नो ॥ क
एक कुचो दुमूलं कोचन विधि हतं हिं गुमाधै कयु कं पीतं वीतं नया याः सप्रेत मुचि तवा
पीतं संसिक द्याः स प्या मूलं शिफा ते ॥ तान्मुचि योगा नित्या ह्मुचि योगा यरा य एणा ॥ उषु
कंठक मूलं वाग्रनंता मूलं मेव वा ॥ विचित्र हीतं ज्यष्ठां बुपी तं हंति मसूरिकाः ॥ तद्वृक्षा
गाल कंठो क मूलं व व्युचितां नसा ॥ मसूरि मुक्तिं तो इति गंधका र्द्ध सुपादरः ॥ निशाचिं चा
छदेशीत वारि पीते त चैव न ॥ या वत्सं रया मसूर्यं गेता वद्विः शेलु जैदलेः ॥ हिं नैरा न
नरा घानु गुली येति न व द्धते ॥ व्युचितं वारि ससौ इपीतं दाह पुगी हरं ॥ शेलु त्वक् कृत्त शी

व. ६
१२७

सांनः शोकाय शोषण ॥ एता संवंशनीलिंग वरुष कर्षस कीक संवृत्ती ॥ स्वर समयुत
लेक माता धपोरो मा निका दिहरः ॥ तप्यतां वा न जायां प्रा रुता ल कर्ण स श कर्तः ॥
भोजनेति क्रयध्व प्रनुदानां र सेन वा ॥ धिपे व मूली रा स्ना न दा र्क शी रं दुरा ल भा ॥ साम
तं धान्य कं भुक्तं न वेदा त स मु नितां ॥ गुडू वी म धु क रा स्ना प व म लि क नि म्ब कं ॥ वं दने का
स्मर्य फ ल व ला म् नं वि कं ट कं ॥ पा क का ले म स र्ग्य तु पा त ना यो प्र यो ज ये त् ॥ दा सा का
शम र्ग्य त्व र्ज र प ठे सा रि वृ वा स कं ॥ सा ना म ल क डुः स्य र्ग्य ॥ सि ता यु क्तै सु ॥ पै त्रि के ॥ शि
रीषो दुं व रा म्भ त्थ शी लु न्य गो ध व ल्क ले ॥ प्र ले पः स घ तः शी पुं वृ ण वी स र्ग्य दा ह हा ॥ दु
रा ल नां व र्ग्य ट कं भू ति म्बं क डुरा दि णी ॥ श्रे ष्ठी व र्ग्य पि न्ना या न्वा पा ने निः का ष्य दा प
ये त् ॥ ति म्ब प र्ग्य ट कं ~~का~~ पा हा प ठे लं क डुरा दि णी ॥ वा सा दुरा ल ना धा त्री सु सी रं च

रामः
१२७

नदनं छयं ॥ एष निंबादिकः ख्यातः सितया च समन्वितः ॥ इति त्रिदोषमसूरिं ज्वरविसर्प
संनवां ॥ इति ता प्रविशेया नुषनस्ता वा सतो नयेत् ॥ निम्बादि ॥ ॥ पटोल कुंडली
तद्वध च नयवा सकेः ॥ नूनिम्ब निव कटुका पथ्यं च मृतं जलं ॥ मसूरिं समये दामा
पक्षांश्चैव विशेषयेत् ॥ मातः परतरं किंचिद्विस्कोटज्वरशान्तं ॥ पटोल मूला रूपा तदुत्ती
य कंचिद्वेद रिडा मलक लक्ष्म संयुतं ॥ मसू विस्कोट विदा रुशां तयेत देवरा मात्रि वमिः
ज्वरापहं ॥ पटोल मूला रूपा तदुत्ती य कंतयै व धात्री त्वदिरेण संयुतं ॥ पित्त जल सु कः
चित्तं सु शीतलं मसूरि कारा ग विनाशनं परं ॥ त्वदि रत्रि फलारि वृषटोला मृत वा सकेः ॥
कायो ल कार्या जयेति रोमांति कमसूरिकाः ॥ कुष्ठ विसर्प विस्कोट कटु उती न पि पा
ननः ॥ त्वदि राष्ट्रकः ॥ ॥ श्वमृतादिकषाय मुजयेत्पित्त क हात्मिका ॥ सो वी रेणानु सं

च. ६
१२८

ल

पिष्टं मातुर्गन्धकेशरं॥ प्रलेपात्पात्रयत्नाशु दाहं वा अनियच्छति॥ पाददाहं प्रकुर्वते
पित्तकायादसंनवा॥ तत्र सेकं प्रशंसति बद्धशक्तं दुःखावना॥ पाककाले तु सर्वास्त्रावि
शोषयति मारुतं॥ तस्मान् बहूणां कार्यं न तु पथ्यं विशोषणं॥ गुडं च मधुकं शस्यमा
रुदादिर्मे सह॥ पाककाले तु दातव्यं जेष जैरुज संयुतं॥ तेन पोक्तं ब्रजेत्यामुत्र वायु प्र
कुप्यति॥ लिह्ये वा वादरं च एषा च नार्थं गुडेन च॥ अनेनाशु विषयं ते वा तपि त्रक कृ
त्तिका॥ शूलान्मानपरीतस्य कं पमानस्य वायुना॥ धनुर्मांसरसाः शलाइव त्सै
धवसंयुताः॥ दाडिमामरसैर्घृत्ता यथाः स्युररुचो हिता॥ विवेदं न स्त प्रशीतं नावित
स्वदिराशनेः॥ शोच्ये वा रिप्रघुजीत गायत्री बद्धवारजा॥ ज्ञाती पत्रं समं जिष्णुं दीवी
पूगकं लंशमी॥ चात्री कलं समं भुक्तं कचि तं मधु संयुतं॥ मुखरोगं कं च रोगं गंडू र्वा

रामः
१२८

चं प्रशस्यते ॥ अन्तो ॥ सेकं प्रसंति शं ॥ गवे धुमधुनां वुना ॥ मधुकं विफला मूर्वीदवी
त्वक् नीलमुत्पलं ॥ उशीरं लोधुमं तिष्ठा प्रलेपाश्चोन्ननेहिताः ॥ पंचवल्कलचूर्णेन
केदिनीमवकुर्णयेत् ॥ तस्मिन्नाकेचिदिहंति केचिद्भोमयरेनुना ॥ क्रिमिपातन
यात्रापि क्षपयेत्तुरादिना ॥ वेदनादेहशांत्यर्थं कृतानां च विभुद्रुये ॥ सगुन्तु
लुं वराक्षाद्यं युज्याद्धारवदिराष्टकं ॥ कृत्वा नयारजोसिखात्मधुना कंठशुद्धये ॥
तथाऽष्टांगावलेहोवाक्यजुष्टा दुकादिभिः ॥ पंचतिक्तं प्रभुं जीतयानाभ्यंजन
प्रोजनेः ॥ कुर्याद्दुणविधानं च तैलादीन् वर्जयेच्चिरं ॥ विषघ्नैः सिद्धमंत्रैश्च प्रमु
ज्यात् पुनः पुनः ॥ तथा शोणितसंस्पृष्टा घृष्टा कश्चित् शितमोक्षणैः ॥ निशाद्ये ॥ शी
रतिरीषमुखकैसलोदन्नद्रव्यिनागकेशरैः ॥ संस्पृष्टविस्फो ॥ विसर्पकुष्ठ

च. ६
१२२

दौर्गन्धारोमांतिदूरप्रदेहाः॥ विष्णुनिमुक्तकाशोकप्रसवेतसपञ्चवैः॥ निशापर्युचितः
कापोमसूरीनयेनाशमं॥ चैत्रमासेदेयः प्रयोगः॥ चैत्रमासितेभूतदिनेरक्तपेताका
नितोत्पहीनवने॥ ध्रुवलितकलसंयत्तायायरुजंदूरतोध्वने॥ ॥ इतिमसूरिः
कारोमांतिविकित्वाधिकारः॥ ॥ तत्राजगलिकासामांजलोकाभिरुपाचरेत्॥ शु
क्रिसौराष्ट्रिकास्तारकल्लेखांलेपयेत्सुहः॥ कथिनांसारयोगैश्चद्रवयेदनगलिकां
श्चेष्मविद्रुधिकलेनजयेदनुशयीप्रिषक्॥ विवृतामिदुवज्जगदनीजालगदज
हरिवेत्तकांगधनामांजयेत्पित्तविसर्पवत्॥ मधुरौषधसिद्धेनसर्पिषासमये
दुगां॥ रक्तावशकैवदुप्रिस्तेदनेरचतर्पणैः॥ जयेद्विद्वारिकालेपैः शिगुदेवद्रुमो
द्रवैः॥ पनसिकांकफपि कामनेनविचिनाप्रिषक्॥ साचयेत्कचिनानन्यान्शोथो

रामः
१२२

दोषसमुद्भवान् ॥ अं चालजीकरूपिकान् वा पाषाणागर्दभं ॥ सुरदारुशिराकुचैः स्त्रैः
 दधित्वा प्रलेपयेत् ॥ कफमारुतशोचो लेपः पाषाणागर्दभे ॥ शस्त्रेणोत्प्लुत्य वः
 स्त्रीकं साराग्निभ्यां प्रयोजयेत् ॥ मनःशिला लघ्नज्ञातसूक्ष्मलागुरुचंदनैः ॥ जाती
 पञ्चवक्त्रैश्च निम्बतैश्च विपाचयेत् ॥ वस्त्रीकं नाशयेत् क्विच हृदि इव हृदये ॥
 पाददारीषु तु शिरां च धयेत् लज्जो च नी ॥ स्नेहस्त्रे दोषघ्नौ तु पादो चालेपयेत् मुहुः
 ॥ मधुविष्टवचो सामज्जघ्नतत्तीरे विमिश्रितैः ॥ सज्जी हृदि विष्टवयो मधुपुष्ट
 तास्तुत ॥ निर्मथ्य कहुतै लाक्लृप्तं पादप्रमार्जनं ॥ उपोदिका सर्षपनिर्वमोचकका
 रुके वीरु कनस्य तोये ॥ सज्जी हृदि विष्टवयो मधुपुष्टतास्तुत ॥ निर्मथ्य कहुतै ला
 क्लृप्तं पादप्रमार्जनं ॥ उपोदिका सर्षपनिम्बमोचकका रुके वीरु कनस्य जाते ॥ तैश्च वि

च. ५
२००

पङ्कलणंगयुक्तं तस्याददारी विनिहन्ति लेपान् ॥ अलसैश्चैश्चिरं सिञ्चौ चरणौ परि
लेपयेत् ॥ पटोलारिषु कासीस त्रिषु त्वाति मुहुर्मुहुः ॥ करंजवीजं रजनीकाशीशः
मधुकमधुः ॥ रौचना हरितालं च लेपोऽयमल लेहितः ॥ लान्ता नयारसा लेपः का
याम्बारक्रमोऽसृणं ॥ बृहती रससिद्धेन तैलेनाभ्यज्य बुद्धिमान् ॥ शिलारोचनं क
शीसं चूर्णं वीप्रतिसारयेत् ॥ दहेत् कदरमुद्गृत्य तैलेन मदनैः नवा ॥ विष्य मुष्ठां बु
नास्ति त्रमुद्गृत्याभ्यज्य तं बुणं ॥ दन्तासर्जरं सं चूर्णं वृक्षावणावदाचरेत् ॥ स्वरसेनः
हरिद्रायाः पात्रैरुष्मायसे नयां ॥ पृष्ठातज्जेन कल्केन लिप्यो विषं पुनः पुनः ॥ वि
ष्ये सटंगणास्फोटामूल लेपो नखप्रदः ॥ ॥ लिंबोदकेन वमनं पश्चिनी कंठ केहिने
निम्बोदक कृतं सर्पिः सप्तौदं पानमिष्यते ॥ पद्मनाल कृतसारः पश्चिणी कंठ केहि

तामः
२००

हितः॥ निम्बारम्बध कर्त्तव्यं मुद्रुद्धर्त्तनं हितं॥ नीलीपटोलमूला न्यासा न्या न्यां रेप
नं हितं॥ जालगर्दन रोगे न सद्यो हन्ति च वेदनां॥ अहिघ्न तन कैचा न्याः पूर्वस्तन्यं दिशो
धयेत्॥ त्रिफलाखदिरकोचैः बुलानां धावनं सदा॥ करं त्रिफलातिक्लेशः सर्पिसि
द्धं शिशो हितं॥ रसांजनं विशेषेण पात्रा लेपनयो हितं॥ गुड भ्रंशो गुडं लेह्यं ह्यन्या
मुप्रवेशयेत्॥ प्रविष्टे स्वेदयेच्च। पित्तवृद्धं गोक्षणाया भृशं॥ कोमलं पद्मिनी पत्रयः स्वा
देहकृत् हितं॥ लतत्रिष्टित्यनिर्दिष्टं तस्य गुड निर्गमः॥ वृक्षा घामलवंगौरी वि
ष्णुपाठा यवाग्रजं॥ तक्रेश जीलयेत्यामुभ्रंशा न्नो न सदीपनं॥ गुडं च रात्रौ वसया
प्रक्षयेद्विशं कित॥ दुःप्रवेशो गुड भ्रंशो विशत्याभुन संशयः॥ मूषिकानां वसा मी
र्वा गुदे सस्य वृषलेपनं॥ स्त्रिभ्रमूषिकमांसेना च वा संस्वेदयेद्दुदः॥ वांगे लीकोल

वदः
२०१

दद्यात्तु नागरसारसंयुतं ॥ घृतमुत्कृष्टितं पेयं गुडभ्रंशरुजापहं ॥ घुंटी सारा वत्र क
कोशि घृतं नुद्रवमिष्यते ॥ चांगेरी घृतं ॥ ॥ सीरेमहन पंचमूलं मूषिकामंत्रवर्जितं ॥
पक्कातस्मिन्मन्त्रे तैलं वातघ्नोषधसंयुतं ॥ गुडभ्रंशानि दंतैर्लपानां ज्योत्स्ना सा च येन
॥ मूषिकायं तैलं ॥ ॥ त्वेदोपनाहोपरिकृत्रिकायां रुन्नासमन्यज्यघृतेन यश्चान् ॥
प्रवेशयेद्वर्मशतैः प्रवेष्टिमांसैः सुखोत्तैरुपनाहयेत् ॥ स्नेहस्वेदस्तथैवैनां सिक्कि
नसेदवघाटिकां ॥ निरुद्धप्रकृते नाजीदिमुरवीकनकादिजां ॥ सिंहाज्याक्तां वरु
क्यादिस्नेहेन परिषेचयेत् ॥ तैलेन वा वचादासगंधैः सिद्धेन च अहान् ॥ पुनस्तु
गरां नाजीं कुर्याच्छीतो विबुध्यै ॥ शस्त्रेण सेवनी बुद्धावणवद्धासमाचरेत् ॥ स्नि
ग्धं च जोजनं रुद्धगुडं येष क्रमो मतः ॥ चर्मकीलं जनुमणिं मशकां लिखकां लकां

रामः
२०१

चित्तैः॥लेपयेत्कल्पितैरेभिः तैलैश्चाभ्यञ्जयेत्पर्वत॥विश्रवन्नीलिकां चंगं निलका
मुरवद्वेषकान्॥नित्यसेवी जयौतस्त्रिप्रभुत्वं कुर्यात्तन्नेरम्॥मधुकल्पकषायेन
तैलस्य कुडुवं पचेत्॥कल्केः प्रियंगुमं निष्ठा च दन्तात्पलकेशरैः॥कनकनामत्र तैलं
मुत्तमं तिकरं परं॥श्रीरत्नगरी श्रीकाशो धनं परमावितं॥कनकतैलं॥॥मंजि
ष्ठा मधुकं लान्तामानुलुगसमपि कं॥कर्षप्रमाणैरेतैस्तैलस्य कुडुवं तया॥आजं
पयस्तद्विपुलां शनैश्च दद्यात्तपचेत्॥नीलिका पिडका चंगं चंगं देवनाशये॥सुखं
प्रसन्नोपचितं वर्त्तितं वर्त्तितं॥सप्ररात्रप्रयोगेन प्रवेत् कनकसन्निभं॥मंजिष्ठा घृतैलं
॥॥कुङ्कुमं किंशुकं लान्तामानुलुगसमपि कं॥काहीय कमुशीरं च पप्रकं नील
मुत्तमं॥न्यग्रोधपापः क्षुत्तस्य भुङ्गा पप्रककेशरं॥दिपंचमूलसहितैः कषायैः पृ

नर
२०३

चक्र पलिके ॥ तलाठकं विपन्नं पादशेखरमयो हरेत् ॥ मंजिष्ठा मधुकं लाक्षा पत्रांगं
धुयधिक ॥ कर्षप्रमाणे रेतैस्तु तैलस्य कुडवं च त ॥ सम्यक्पक्वं परं ह्येतत्पुनरुत्तमं
प्रसादनं ॥ नीलिकाविजका व्यंगान्त्यागा देवनाशयेत् ॥ सप्ररात्रप्रयोगेन न वेत्त कांचन
सन्निभं ॥ कुकुमाद्यमिदं तैलमप्युत्तमं निर्वितं पुरा ॥ कुकुमाद्यं तैलं ॥ ॥ कुकुमं च दनेः
लाक्षा मंजिष्ठा मधुयधिक ॥ कर्षप्रमाणे रेतैस्तु तैलस्य कुडवं च त ॥ अजासी रंतदि
एशनेन हृदिनापयेत् ॥ सम्यक्पक्वं परं ह्येतत्पुनरुत्तमं प्रसादनं ॥ नीलिकाविजका
व्यागान्त्यागा देवनाशयेत् ॥ सप्ररात्रप्रयोगेन न वेत्त कांचन सन्निभं ॥ कुकुमाद्यं तैलं
॥ ॥ कुकुमं किं मुकुं लाक्षा मंजिष्ठा रक्तचंदनं ॥ कासीयकं पद्मकं च मानुसुंगं शकेशरं
कुसुमधुयशी च फलिनी मदघंतिका ॥ हनिशरीरनापय प्रमुत्पले च मनः शिखा ॥ कावे

रामः
२०३

स्यादिसमायुक्तेरैतैरसममैत्रियः ॥ साचारसपयोभ्यांचतैलप्रस्थं वियाचयेत् ॥ कुंडु
माद्यमिदं तैलमभ्यांगान्कांचनोपमं ॥ करोतिवदनं सद्यः पुष्टिं तावत्पुष्पकांतिदं ॥ सौभा
ग्यलक्ष्मीजननं वसीकरणमुन्नमः ॥ कुकुमाद्यं तैलं ॥ ॥ मधुकंचदनं कुसुमवर्षं यमकं
नद्या ॥ कालेयकं ह्रीडाचलोधुमैत्रिश्च कल्कितं ॥ वियत्रेक्षिपुतं वैद्यः तत्पुष्पं वस्त्रगा
लितं ॥ पादांशं कुकुमं सिकुचं पिष्ट्वा मंदानले पचेत् ॥ तत्सिद्धं शिशिरे नीरे प्रक्षिप्या क
र्षयेत्ततः ॥ स्नानार्थं करं नाम पुतं वक्त्रं प्रसादनं ॥ अनेनाभ्यासलिप्रं हित्व लीयुतमपि क
मात् ॥ त्रिः कलंके रुचिं वाहं स्याद्विलासवती पुरतः ॥ वर्णकं पुतं ॥ ॥ अरुंधिकायां रुधि
रे च सिक्ते सिराया चो नाचजलौकसाया ॥ निंबावृत्तिं के सिरसि प्रलेपो देयोत्त्ववर्चो रस
मै च वाभ्यां ॥ पुराणमं उपिण्णकं पुरीषं कुकुटस्थं वा ॥ मूत्रपिष्टः प्रलेपो यं शीघ्रं हृत्वा

सूदः
२०४

इहं चिको॥ अरुं चिको अं नृषु कुषु च एतिलेन संयुतं॥ सुहास पण्डिति त्राया लपण्यं जदंति
को॥ एतेषां पण्डितानां नाना कर्षसा तके शनस्सनः॥ सहरी विंशति दद्यात्तावती मः
हिका डिषेत्॥ चतुर्गुणो नमूत्रेण कहुतै सं विषाचयेत्॥ अरुं चिको नाशयति जयं दुष्ट
प्रणानपि॥ नरवदतस्ततो नाना विहिना अनविधिना॥ अन्त्यं त पूववहलाः सा आ
वाः कुपिता अये॥ प्रक्षणा छोषयेद्भीषे पल्लतां नोर विर्यया॥ शो धयो डोषये चैव य
था विहितो जिते॥ सुहासं तै सं॥ ॥ हरिदा हयभू निचत्रिकला रिष्ट चंदनैः॥ एत नै
लमसंखीणां सिद्धमन्यं जने हितं॥ हरिदा हयं तै सं॥ ॥ दारुणो तु शिरां विधे त्स्निग्धस्त्रिः
त्रो ललाटजो॥ अवधी अशिते वस्त्रा नभ्यां गात्रा च चारयेत्॥ कोइवा एणं न एत्ता रपानी
संपत्तिवावने॥ कार्यो दारुण के मूर्ध्नि प्रलेपो मधु संयुतः॥ पिया लवी जम भुक्कुषुमा

रामः
२०५

धैः ससैधवैः ॥ कोजिकल्यात्रिसत्राहमावादाहणाकापहाः ॥ सहलीनोत्पलकेशर
यव्यामधुकतितैः सदृशमामलकं ॥ विरजातमपि शीर्षदाहणारोगं समंतयति ॥ त्रि
फलायोरजोगासीमाकृवोत्पलशालिवैः ॥ ससैधवैः पचेतैः समन्वंगाद्रुविकांजये
न ॥ सित्रकंदं तमूलं च कोषातकिसमंचितं ॥ कल्कपिष्टापचेतैः लंकेशशत्रुविनाश
नं ॥ पुंजाफलैः शृतं तैः लंभंगराज रसेन तु ॥ कंददाहणहृत्कुष्ठकपालाधिनाशनं ॥
भृंगराजलिफलोत्पलशालिलोहपुरीषसमंचितकारि ॥ तैः समिदं पचदाहणहारि
कुंचितघनस्थिरकारि ॥ भृंगराज तैलं ॥ ॥ प्रयोउरीकमधुकपिष्टासीवद नोत्पलैः
कार्षिकैस्तैः कुडवस्तैः हिरामलकीरसैः ॥ साध्यः सप्रतिमर्षः स्यात्सर्वशीर्षगदाप
हः ॥ मारतीकरवीराग्निनक्रमालविषाचितं ॥ तैः समन्वजने शक्यमिंद्रुप्रापहं परं ॥

वद
२०५

इदं हित्वरितं हंति दारुणं नियतं नृणां ॥ धात्रा प्रमजले पास्यान् स्थिरो मुनिगन्धकेशता
रं इलु मे सिरां विहासिला काशी वने त्वकैः ॥ लेपयेत्परितः कल्कैस्ते संवाज्यं जने हि
तं ॥ कुटत्र दशित्वीजाती करं करवीरजैः ॥ भुवगा रुपदं वैव प्रहृयित्वा पुनः पुनः ॥ पुं
जा फलोच्चिरं लिपेत् केशभूमिं समंततः ॥ हस्तिदंतमसीरुत्वा मुख्यां चैव रसां जनं ॥ रो
माभ्यनेन जायते नृणां पाणितले च पि ॥ भज्जातकवृहती फलपुंजमूलफलैस्तैरकै
नमधुसहितेन विलिप्तं सुरपतिरुपशमं याति ॥ वृहती फलरसयिष्यं पुंजा मूलफल
ैरभ्यजेत् ॥ मधुसहितेन विलिप्तो ॥ वेदुत्तुप्रस्य ॥ कनकनिपुष्यशतोदातयं प्रसि
तस्य सदा ॥ वृष्यकर्कशैयत्रैरिदं पुंजा पुंजनं ॥ कर्णितैर्निरिचैः कार्यमिदं इलु
प्रविनाशना ॥ छागहीररसां जनपुटदग्धगजेदं उमसिलिप्ताः ॥ जायते स पूरा जा

रामः
२०५

नरत्नलामपि कुञ्जिताश्चिकुराः ॥ मधुकैन्दीरवमूर्त्तिना ज्योत्स्नीरजंगले पेना ॥ चि
रा इवन्ति केशाघनदृढमूला यतानुजवः ॥ सुहाययः पयोर्दस्य मार्कवोलांगलीवि
षं ॥ मूत्रमाजं सगोमूत्रं रक्ति कासे इवारणी ॥ सिद्धार्थं तीक्ष्णतैलं वगर्नदत्वा विमिः
षिता ॥ वद्विनामृदनाय कंते लंखालित्य नोशनं ॥ कूर्मपुंसमाना पिरजाया रोमनसु
री ॥ दिग्वासानेन नायने अक्षसारी वलोमसा ॥ सुहायंते लं ॥ ॥ वटा वरोह केशिनोः
शूर्पणादिन्यपावितं ॥ गुडवीचुरसेनैलमभ्यंगात्केशरोहणं ॥ चंदनं मधुकं मूर्त्तित्रिष
ला नीलमूत्यलं ॥ कांठे वटा वरोहश्च गुडवीचिशमेव च ॥ लोहचूर्णं तच्चा केशी शारिव
हैतथैव च ॥ मार्कवत्स्वरसेनैव तैलं मृद्विनापचेन ॥ शिरस्युत्पतिनाः केशाज्जायंते
पनकुञ्जिता ॥ दृढमूलाश्च स्निग्धाश्च तद्यात्र मरसत्रिजा ॥ नस्य नाकात्पलितं निहंति

२०६

२०६

नैलमुत्रमं॥ वंदनाद्यं नैलं॥ ॥ नैलं सयव्हीमधुकैः क्षीरेक्षत्रीफलैः प्रजं॥ न त्वेदनेत्रयं न
तिक्षेपान्मधुलिवाप्यय॥ त्रिफला नीलिनी पत्रं लोहं नृग रत्नः समं॥ अविमूत्रेण संयु
क्तं हृत्सीकरणमुत्रमं॥ त्रिफला कर्णसंयुक्तं लोहं कर्णविनिक्षिपेत्॥ ईषत्पक्षे नारिके
ले नृगराजसमन्विते॥ मासमेकं नुतिः क्षिप्य सप्ताग्रात्तस्मिन् मुखरेत्॥ ततः शिरो मुंडयित्वा
लेपं दद्याद्विषावरः॥ स वेद्य कदली पत्रं मोचयन् सप्तादिने॥ तालये त्रिफला क्वाथं
क्षीरमां सरशाशनः॥ कपाल रत्नं चेतत् हृत्सीकरणमुत्रमं॥ उत्पलं पयसा साकं मा
सं भूमानि वापयेत्॥ केशानां हृत्सीकरणं लेह्यं च विधीयते॥ भृंगपुष्पं यवा पुष्पं मे
षी दुग्धं प्रपेषितं॥ तेनैवालोडितं सप्त कृशात्रयं भूष्य चः कृतं॥ सप्ताहा दुधतं पश्चा
भृंगराज रसेन तु॥ आलोशयत्नं शिरो वेष्टयित्वा वशे त्रिणं॥ आनन्तु तालनं कायं

रामः

२०६

मेवंस्थात्सुर्धरजनं॥एवंसिंदूरवालासुशंखनंगरसेःक्रिया॥नवदंष्ट्रंशंखकुण्ठंकां
जिकसहितंदिशीशकंघृष्टा॥लेपात्तुक्वानकंदलाववक्षानमुप्रातःकरोतिनीलतरा
न॥नोहमलानलकलैःसयवाकुसुमेर्नरःसदास्माधी॥पत्तिनीहीनयश्चतिगंगा
स्माधीवनरकाणि॥निस्त्यवीजानिस्तोनिषिक्तंविचिनायवायन॥मासेनगोन्तीरः
भुजोनरस्यजराप्रदंनपलितंनिहंति॥न्तीरसमाकंवरसात्तद्विप्रलेभधुकोन्यले॥ते
लस्यकुतुबंयकंतत्रस्यंघसितापहं॥आदित्यवल्यामूलानिहलनशिरीयकस्यवा॥
सुरसस्यचयत्राणिदलंहलनसस्यव॥माकंवेकाकमाचीचमभुकंदेवदारुव॥
पृथक्कदशपलांगानिषिष्यत्यतिप्रकलांजनं॥प्रपोणरीकंमंजिष्ठालोचकस्तगु
गुत्थरं॥आस्त्रास्थिकर्दमःहलोमृणालीरक्तचदनं॥नीलीनत्राटकास्त्रानिकाशी

ब. ६
२०१

संमदश्रुतिका॥ सोमराज्याशनः शरसं हस्तौ पिंडीतवित्रको॥ प्रव्याण्डर्जुनकाश्मर्या
श्रावजं वृक्षलानि च॥ एष कपयं च लेजीगो सुपिष्टे राठ कपयं च॥ वैत्रीतकस्थते लस्य
त्रीरसचतुर्गुणं॥ कुर्यादादिष्टपाकं तु यावच्छो न वेद सः॥ सोहयात्रेततः पूतं स शुद्धं
पयो जघेत्॥ पानेन स क्रियायां च शिरो न्यजेत यो वच॥ एतच्च पुष्यमायुष्यं शिरसः
सर्वरोगनुत्॥ महानीलमिति ख्यातं पतितं पुष्पनुत्तमं॥ महानीली तैलं॥ ॥ नृंगराज
रसे पक्वं शिखिपित्रेन कलितं॥ घृतं नल्येन पलितं हन्यात् स प्राह योगतः॥ कांजिकधि
षं शैलुपलमज्जास्थिसहि इलोहगेयद कृतापान्यते तितैलं॥ तत्र स्पृष्टेण तैलं केशा
नीलानीलसंकाशाः सद्यः तिग्मा नवन्ति च॥ नयणेषु वणा श्रीवा दंत रोगाश्च हंत्य
दः॥ पीतं शीतं रोचना तु त्वं हस्तिनालं रसांजनं॥ अश्वपिष्टैः प्रलेपो यं वृषपाकं हृदि

रामः
२०१

प्रदयोः॥ पटोलपत्रत्रिफला रसांजनविषादितं॥ पीतं घृतं नाशयति कृच्छ्रामप्यहि
ननां॥ रजनीमार्कचमूलं पिष्टुं शीतिनवारिणानुस्यं॥ हन्ति विसर्पं लेपाद्वराहदशनो
द्वयंचोरं॥ ॥ इति सुद्वेगविकित्साधिकारः॥ ॥ श्रीवृषकोपचानोत्थो शास्त्रले
नोपनाहनं॥ मल्लीस्तु वै वनस्य च तैलं वा तैलहरेः घृतं॥ स्वेदाभ्यंगस्नेहपानं रसायनमि
दं धनं॥ श्रीवैष्णवसर्जरसंगुनुरं सुरदास्त्व॥ यस्मीमभुक् चूर्णं च विदध्यान् प्रतिसा
रणं॥ वेचं शिराणां वसनं विरेकं तिक्तस्पृष्टानं रसभोजनं च॥ शीतान् प्रलेपापरिषे
कनं च पित्तोपश्लेषे च चरेषु कुर्यात्॥ पित्तं रक्ताग्निघातोत्थान् जलौकोत्थि रुचा चरे
त्॥ पित्तविद्विधं च आपि त्रिधा कुर्यादशेषतः॥ शिरो विरेचने धूमः स्वेदं कवउध
रणं॥ हृत्तेरक्तं प्रघोक्तं यामोक्तं कोपकफात्मकं॥ त्रिकदुस्वर्जिकासारः सारप्रयवः

च. ५
२०८

प्रकजः। सौ इ युक्तं विधानं मेतच्च प्रतिसारणं॥ मिदो जे स्वेदिते नित्रे शोचिते ज्वल
मोहितः॥ प्रियंगु त्रिफला लोधुस सौ इ प्रतिसारणं॥ हितं च त्रिफला कर्ण मधु युक्तं
प्रलेपनं॥ सर्जरस कनक गेरिकं चान्य कपतते लसिंधु युक्तं सिद्धं सिक्क कनधु
रे स्फुटितो अटिते युक्तं हरति॥ शीता देह तार केतु तोय नागर सर्वपा न॥ निः काथ्य
त्रिफलां वा पि कुर्यात्तुं देघ चारणं॥ प्रियंगु व शुषुक्ता च त्रिफला च प्रलेपनं॥
कुष्ठं दावी लोधु मध्यं समं गा पा हा ति क्ता ते नि नी पी टिका च॥ कर्ण शस्त्रं घर्षणं च
हि ज्ञानां रक्त आ वं हंति कं हं रुतां च॥ चल दंत स्थिर करं कार्यं व द ल च र्चु णं॥ आर्ज
ग ल द ल का य गं दु वा दंत चाल नु न॥ दंत चाल हितं स्नेहं ति लो प्रा च र्चु णं सदा॥
दंत पुष्प ट के का र्थं त रु णे रक्त मो क्ष णं॥ स पं च ल व णः चारः स सौ इ प्रतिसारणं॥

रामः
२०८

सपंचलवणः नारः ससोदप्रति सारणं ॥ दंतानां तोदहर्षववात प्राकवडाहिता
॥ दंतवालेतुंगं रूषो वकुलत्वकुतोहितः ॥ सासिकं चिप्य लीसर्षिस्मि श्रितं धार
येन मुखे ॥ दंतमूलरूपो कं प्रधातमिदसो घनं ॥ विआविने दंत वेष्टे वृणं नुप्र
तिसारयेत् ॥ लोधुपत्रं गमधु कलात्ता चूर्णेर्मधु नरैः ॥ गंडूषे स्तीरिणो योज्याः स
सोदघनशर्करा ॥ शोषिरेहृतरक्तुलोधुमुस्तारसोजनैः ॥ ससोदः सश्वत्से
योगं रूषे स्तीरिणो हिता ॥ क्रियां परिदरे बुद्ध्या ह्रीता दोक्ता मि वक्षणाः ॥ संशोभ्यो
नयनः कार्ये शिरश्चोपकुशेतनः ॥ काकोदुंवरि कागोजीपत्रे विआवये द्विषक ॥
सोदघुक्तं मूलवणैः सेव्योषैः प्रतिसारयेत् ॥ पिप्यत्यः सर्वपाश्वेता नागरं निबु
रंफलं ॥ सुखोदकेन संस्तब्धकवलेन स्थयोजयेत् ॥ शोषेण दंतवैदने दंतमूलानि

च. ६
२०२

शोभयेत् ॥ ततः चारं प्रयुं जीत क्रियाः सर्वाश्च शीतला ॥ उद्धृत्याधिकदंतस्तुततोऽग्निः
मवचारयेत् ॥ क्रिमिदंत कवचात्रविधिः कार्याविज्ञानता ॥ क्लिप्ताधिमांसं ससौं ई
रेतैश्च एरुपाचरेत् ॥ पाठावचातेजवतीस्वर्जिकायावत्सकजैः ॥ सौद्वितीयाः पिया
ल्यः कवचश्चात्रकीर्तिता ॥ पटोत्तनिंबत्रिकलाकषायश्चात्रभावने ॥ शिरोविरेः
कश्चुहितोऽधुमोर्वरेचनश्चयः ॥ नाडीवृणा हरं कर्मदन्तनाडीषु कारयेत् ॥ यदन्नमभि
जायेत नाडीतंदंतमुद्धरेत् ॥ क्लिप्तामांसा निशलेणा यदि नोपरिजो न वेत् ॥ शोभयि
त्वा दहे चापि क्षारे एज्वलनेन वा ॥ गतिर्हितस्ति ह न्वस्थि दशने समुपैतिते ॥ त
स्मात् समस्तदशनमुद्धरेद्भ्रमस्थि च ॥ उद्धरेत्सूतरे दंतेशोणितं संप्रसिच्यते ॥ र
क्षातियोगात्पूर्वोक्ताघोरा रोगा न वंति च ॥ वंथुने रदंतमतो नापहरेद्विषक ॥ कः
रमण्य

रामः
२०२

षायजातीमदनकडुकात्वादुकंठकैः॥लोध्रपादिरमंनिष्पद्यद्वाहेआपियनस्तनं
तैलंशंशोभनंनदिहृत्यादन्तगतांगतिं॥सुरवोह्नाःस्नेहकवडाःसर्पिषस्त्रैवतस्य
वा॥निर्व्यहोवानिलप्रानादन्तहर्षप्रमदनाः॥स्नेहिकश्चरितोक्ष्मोनस्यस्नेहिकमे
वच॥अहिंसदन्तमूलानिशर्करामुहुरेनिषकु॥लात्ताचूर्णेर्मधुपुनैस्तनत्प्रतिसा
रयेत्॥दन्तहर्षक्रियांवापिकुर्यान्निरवशेषतः॥कपालिकाहृत्ताभ्यामत्रायेवाः
क्रियाहिता॥अथोदघ्रावणैःस्त्रिभ्रमचलंक्रिमिदन्तकं॥तथावपीदैर्वीतघ्नैःस्नेह
गंडुखचारणैः॥अइदाक्यादिवर्षान्मूलेपैःस्निग्धैश्चनोजनैः॥हिंगुंशोस्तनुमतिमा
नृत्रिमिदन्तेप्रदापयेत्॥बृहतीभूमिकदंशकपंचांगुलकंठकारिकाकायः॥गंडु
वस्तेलपुनःक्रिमिदन्तकवेदनासमनः॥नितीवायसजघासुहृद्गंधीनानुमूलस्य

च. ६
२१०

कैकं॥संच वीदेशन विभूतं दशन क्रिमिपातन प्रदुः॥च व मूद त्रवास्थानं दहेतु सुखि र
स्य वा॥ततो विदारिय म्प्रा क्ता मृंगा टक कसे रुमिः॥तै सं दश गुणो सी रं ति कुं न स्ये नु मः
जितं॥हनु मो से स मू दिष्टा का य्या चा दित व न क्रियां॥फला न्य म्प्रा नि शी तां वुरु ता न्दे
त्र वा व न॥त धा ति कं ठि ना न न चा न द न रोगी वि व र्ज ये त्॥॥ओ च को पे त्त नि म्प्रा
ल जे य द न्द्रं प्रो क्ति त्तं॥क ए के षु नि सो ल्ये नु त न्का र्य नि ष जा र व लु॥पि न जे ष मि
पृ ष्ठे षु नि ष्कृ ते दु ष्ठे जे॥ति ते॥प्र ति सा र णा गं दू षा न स्यं च म भु रं हि तं॥क ए के षु क का
र्ये षु लि खि ते षु स र्ज नैः स ये॥पि य म्प्रा दि र्म भु र्यु तः का र्ये नु प्र ति सा र णाः॥१८ क्री
या त्क व र्ज वा पि गो र स र्वा प सै च वै॥प टो ल नि ष्च वा र्ता कुं ता र म्प्रे ष म्प्रे ष नो ज न॥जि
ह्वा जा यं मा ण क न स्म ल व ण ते ल च र्च णं॥हं ति इ स न्यु क्ती रा र्क जे वी रा घ स्य व र्च नं

रामः
२१०

वापि॥ कर्कशं प्रसीरय कस्यच तस्याभ्यंगेन नश्यति॥ दंतशब्दः कर्कशं प्रसीरय कस्यच
पादादंतयो जितान्॥ उच्यते क्वांनु संलिरयन्तारेण प्रतितारयेत्॥ शिरोविरेकगंडूषध
मैश्चैतामुपाचरेत्॥ व्योषसारां तया वद्विक्कणीमेतत्प्रघर्षणं॥ उच्यते क्वांनु प्रशां न्य वंमि
तेस्ते लं विपाचयेत्॥ हित्वा पुर्वं दलशुंठी व्योषाया सौ सिंधुजैः॥ कुष्ठोषणववा सिंधु
कणाया छात्रवैरपि॥ सत्ता ई निषजा कार्यं गलमुखां प्रघर्षणं॥ उच्यते शां य पोहंति
गलशुंठी मशेषतः॥ गलशुंठी हरंत दंत शोहा ली मूलचर्चणं॥ तवामतिविषां वाढां रा
त्ना कडु करोहिणी॥ निष्कारोपि चुमदं च केवलं तत्र योजयेत्॥ तारसिद्धेषु मुंगेषु यूप
श्याया शने हितः॥ तं उक्ते कर्षं कुम्भे संचाते तात्त पुष्पदे॥ एव एव विधिः काच्यो वि
शेषः शस्त्रकर्म्मणि॥ तालुपाके तु कर्त्रं विधानं पित्तनाशनं॥ स्नेहस्त्रे दोता लुशोच वि

२६
२११

धिष्णानि लनाशनः॥साध्यानांरोहिणीनांनुहितंशोणितमोक्षणं॥रुर्दनंभूमपानंय
मंरुखानपृक्कर्मिन्॥वातिकीतुगतेरक्केलवणःप्रतिशारयेत्॥सुरवोनानैलकव
लान्धारयेन्नापिः॥पतंगशर्करासोडेःयेतिकीप्रतिसारयेत्॥इन्नाचैव
एककाचोहितश्चकवउग्रहैः॥आगारधूमकडुकैकफनांप्रतिसारयेत्॥मेना
विउगदंतीषुसिद्धंनैलंससैधव॥नलकर्मणिदातव्यंकवलंचककोरुयेपि
वनसाधयेद्योरोहिणीरक्तसंभवा॥विश्राव्यकंसासूकंसाधयेत्तुंडिकेरिव
एककासंयवात्रेचमुंजीतस्मिन्भूमस्यशः॥उपनिहि कव चापिसौधयेदधिजि
हि का॥हृदयेन्मंजुलोत्रेणतीक्ष्णोह्येधयेद्विषकृष्टकवृंदस्तुविश्राव्यविधिंशे
धनमाचरेत्॥शिलायुष्मापिघोषाधिःतंचशस्त्रेणसाधयेत्॥अमर्मस्त्वनुपकं

रामः
२११

वनेदयेद्रुतविद्विधिं॥ कंठरोगेषुसृग्मोसालीसौर्नस्यादिकर्मव॥ काचपानंतुदा
 वीत्वइ निम्बतार्क्षिकलिंगजं॥ हरीतकीकषायोवापेयोमासिकसंयुतः॥ कटुकाति
 विषादोरुषाठामुक्ताकलिंगका॥ गोमूत्रकुचिनाःपेयाः कंठरोगविनाशना॥ ७८८८
 मोयवन्तारःपाठाद्योघंरसांजनं॥ तेजोह्रात्रिफलासोहंश्चित्रकश्चेतिचर्णितं॥ ससौ
 दंभारयेदेतन्नगलरोगविनाशनं॥ कालकंठामतचूर्णंदंतस्यामुखरोगानुत्॥ कालकं
 चूर्णं॥ ॥ मनःशिलायवन्तारोहलितालंससैधवं॥ दावीत्वक्केतितचूर्णमासिकेनस
 मायुतं॥ मूर्द्धितंघृतमंडेनकंठरोगेषुधारयेत्॥ मुखरोगेषुचश्लेष्मंघीतकंठामचर्णितं
 मपीतुं॥ ॥ यवाग्रजंतेजवतीसपाठारसांजनंदारनिशांशकृत्वा॥ सौदेण
 कुप्याद्रुजिकांमुखेनतांधारयेत्सर्वगलामयेषु॥ पंचकोलकतालीशपत्रैरामरिचः

धं ४

च. ६
२१२

त्वचः॥ पलासमुत्कृष्टतारयवसारश्च कर्णितः॥ गुडेषु राणे कृत्वा चित्ते हि गुणे गुडिकाः कृ-
ताः॥ कर्कशेषु मात्रासत्राहं स्थिता मुष्ककनसमनिः॥ कंदरोगेषु सर्वेषु धान्यासुरमृता प-
माः॥ तारगुडिकाः॥ ॥ मूत्रस्त्रिजां शिवां नृत्यो मधुरी कुवृत्तवालकैः॥ मृत्यस्य मृत्य-
रोगां मृत्यस्येदिरसता नः॥ सर्वपित्तहरकां चो विविधैर्नर्धुरशीतलः प्रतिसारणगंड-
धानं भूमसंशोधनानि च॥ कफात्मके सर्वसरेषु कृत्वा कायस्य चैत्रिः समं बुद्ध्यात्कफाप-
हं॥ मुखपाके शिरावेधः शिरःकायविरेचनं॥ कार्यं च वदु धानित्यं जातीपत्रस्य च-
र्वणा॥ जातीपत्रा मृताश्चापाहा दार्ढीफलत्रिकैः॥ क्वाचः सोऽयुतः शीतो गंधूषो-
मुखपाकनुत्॥ पटोलनिम्बजम्बा मालती नवपत्रवा॥ पंचपत्रवकः श्लेष्मक-
षायो मुखधावने॥ पंचवल्ककषायो वात्रिफलाश्च रुचवा॥ मुखपाकेषु सौं दः

राम
२१२

प्रयो न्या मुख धा वने ॥ स्वर सः क्वचितो दा र्या घनी भूतो रस क्रिया ॥ स सौ दामुख रो
गा स्वरु दोष नाडी बु एण प हा ॥ स प्र ह्र दो शी र य दो ल मु स्त हरी त की ति कृ करो हि णी ति
य र्त्वा ह्रा न ड्र म च द ने श्र क्ता वं पि वे त पा क ह रं मुख स्थ ॥ य दो ल मु ढी त्रि फ ला विंश
ला त्रा यं ति ति क्ता द्वि नि शा मृ ता नां ॥ पी तः क षा यो म धु ना नि हं ति मुखे स्थित श्वा स्य
ग दान शे वान् ॥ क्व चि ता स्त्रि फ ला पा ण मु ढी का ना ति य भु वा ॥ नि षे व्या न न णी या
वा त्रि फ ला मुख पा क हा ॥ ति ला नी लो न्य लं स र्पिः श क र सी र मे व च ॥ स सौ दामुख
व क्त स्य ग इ षा दा ह्वा क नु न ॥ ते ले न का ज्ञि के ना च गं दु ष घूर्ण दा हा ॥ ॥ घ न बु ध
ला धा न्य क य षी म धो ल वा लु का क ड वः ॥ व द ने ति घृ ति गं चं ह र ति सु रा लं उ त्त गं चं
च ॥ तु ला ध तां नी ल स हा व र स्य शो णं र न सः स अ प ये य वा व ने ॥ प ण्क ज नु नी ग र स

च. ६
२१३

तुते लं पं चै छनै र छ पर प्रयुक्तैः कल्लै र नंतरादि रारि मे द जं वा प्रयुक्तै मधु को त्प ला नां ॥
न नै ल मा म्मे च धन मुखे न लो व्यं दि जानां वि द वा ति स यः ॥ स हा च ल तै लां ॥ अति मे
दत्त ल श न म ति न व मा पो ध्य र व ए शः हृत्वा ॥ तो भा उ च्य नु र्ति निः का ध्य व नु र्ध शो षे ण
का धे न ते न म ति मा न ते ल स्या द्वां ठ कं श नै वि प चे न ॥ क ल्लै र न स मां से म ति का ला धु म
धु क नां ॥ अ रि मे द र व दि र क ध ल ला सा न्य ग्री ध मु क्त सु स्मे ला ॥ क र्पू रा गु र प न क ल व
ग क को ल जा ती ना क ल ॥ प रं ग गै रि क व रं ग ग न कु सु म धा न की नां च ॥ ति दं ति छ न्ति
द ध्य दि दं मुखो लो पु रो गे ष ॥ प रि शी र्ण दं त वि ड धि शो शि र शी ता द दं त ह र्षे ष ॥ क्रि ति द
न द र ए च लिन प्र हृ ष्ट मां सा व शी र्णे षु ॥ मुख दो र्ग ध्य का र्य्य प्रा गु क्ते षा म मे षु ते ल मि
दं ॥ अ रि मे द द्यं ते ल ॥ ॥ ते लं रा स्ता र सं स्ती रं पू र्ण का ल्यं स मं व चे न ॥ व नु र्गु णो रि म ज्ञा

रामः
२१३

चेद्वैश्वस्यलसमितैः॥लोभकफलमंजिष्ठापमकेशरघ्नकैः॥चंदनोत्पलपुष्पाङ्गैः
तेलंगंरुचधोरणं॥दासनंदनचालचंदनसोप्तकपालिकां॥शीतादधूतिवक्त्रचक्षुरसि
विरशास्यतां॥हृन्मोदाशुगदानेनानेकुर्व्यादंतानपिस्त्रिरान्॥सासाद्यतेत्वं॥॥संपीड्य
दशनेर्गुरुंमूलसम्यक्पुच्छारितं॥नाशयेदुग्धिंकायास्तुक्त्रिमीदंतसमुद्भवान्॥वकुलस्य
हृत्लोभुंवनुवल्लीकुरुठकं॥वनुलंगुलवकुलवाजिकर्णरिमानसं॥एषांकषायः
यकल्काभ्यांतेलुषकेमुरवेधृतं॥स्त्र्यैर्दंतैश्चलतादंतानानावनेनच॥वकुलाद्यतेत्वं
॥॥एलातुतालवल्लिकाफलशीतकोषकोलद्विकानिरवदिरस्यहृतेकषायैः॥नुत्यां
शिकानिदशनागमितेभिर्धायप्राग्भिन्नकैतकपुटेपुटवद्विषाच्य॥प्रागंगतुल्यशिशि
नाग्निनदेकसंस्थंविष्टानवेनसहकारसेनहस्तौ॥सिंहायप्राग्भिलखितंगुटिकां॥

वद
२१४

विदध्यान्स्त्रीपुंसयोर्वदनसौरनरन्नृतां॥ सहकारवटिका॥ ॥ रवदिरत्यनुलां सभ्यकुज
लशोणविपाचयेत्॥ शोषाष्टजागतत्रैवप्रेतिवापं प्रदाययेत्॥ ज्ञाती कर्षरूपगानिककोल
कफहानिच॥ इत्येषागुटिकाकार्ष्णीमुखसोनाग्यर्कनी॥ दंतोष्टमुखरोगेषु निहतात्वा
मद्येषु च॥ रत्नसखदिरवटिका॥ ॥ गायत्रिसारनुरयारिमेदव कलनां सार्कनुलाद्युग
लमंबुघटैश्च नृभिः॥ निःकाध्यापादमवशेष्यसुवस्त्रपूतः भूयः पत्रैर्दधशनीमृदुपायकैर्न
तस्मिन् घनत्वमुपगच्छति कर्णमेषां शूलान्तिषेचकवटप्रहनातिकानां॥ हलामृणाः
लशितचंदनचंदनचंदनां बुध्यामातमालविकषायनलोहयष्टी॥ लज्जाफलत्रयारसा
जनजातकीनां श्रीपुष्पागैरिककर्कटकटिककण्डूनां॥ वस्त्रास्तलोधुवटशहयवासकानां
मांसीनिशासुरनिवल्कलसंघनानां॥ कर्कोलजातिफलकोरवलवंगकानि कर्णीकृताः

रामः
२१४

निविद्विधीयतलांशिकानि ॥ शीतेयतार्यघनसारचनुव्यसंनतिश्चाकलायशरशीगु
 रि काप्रकुप्यात् ॥ शुष्कोपुर्वेविनिहिताविनिवारयतिरोगानगलो वृत्तनाद्विज्ञतासु
 जातानु ॥ कुप्येपुर्वेसुरनितांघडतांरविचस्त्रोव्यपरंदशनकरतनालपुत्त ॥ रवदिरवदि
 काः ॥ ॥ कपित्वामानुलुंगाष्टमृगवेररसैः शुभैः ॥ सुखोत्तैः पूरयेत्कर्णकणशूलोपः
 शांतये ॥ मृगवेरं च मधुचसैधवंतैलमेव च ॥ सुखोत्तैः कर्णयोर्दयंरुतडावेदनापहं ॥
 लमुर्मादकशिग्रुणां सुरंगामूलकस्य च ॥ कदल्याः स्त्ररतः स्त्रेष्टैः कुडुलः कर्णप्रलना
 न ॥ समुद्रकेतुर्कणैर्नयुक्तावायववर्णयेत् ॥ आइकसूर्यावर्तकसौभाजनमूलकः
 स्त्ररताः ॥ मधुतैलसैधवमुताः पृथगुक्ताः कर्णशूलहराः ॥ सौभाजनकनिध्यासः ति
 लतैलेन संयुतः ॥ व्यक्तोत्तः पूरणः कर्णकणशूलोपशांतये ॥ अष्टानामपि मृत्राणां

च.६

२१५

मन्त्रेणान्यतमेन च ॥ कोमेन पूरयेत्कर्णं कर्णशूलोपशान्तये ॥ अथ च पत्रं तत्र च वा विधा-
य वक्रपत्रकं ॥ तैलाक्तमंगारमूर्त्तिं निदध्या कुवलोपरि ॥ यत्तैलं अवतेत तस्मात् तत्र त्रादंगा-
रता पिता पितात् ॥ तत्र प्राप्स्य वणाद्यो तस्योग्रफ्रातिवेदनां ॥ अर्कपत्रपुटे दग्धः सु-
हीपत्रजगोरसः ॥ कदम्बः पूरणदेवकर्णशूलनिवारणः ॥ महतः पंचमूलस्य कंशान्य-
ष्टांगुलानि वा ॥ सोमेणावेक्ष्य संसिध्यते तैना दीपयेत्ततः ॥ यत्तैलं अवतेत तेन्यः सुषो-
मं तत्र प्रयोजयेत् ॥ तेनैतदीपिका तैलं स योग्रफ्रातिवेदनां ॥ एवं कुम्भाद् इदं काष्ठे-
कुर्वे काष्ठे च सारले मतिमान् दीपिका तैलं कर्णशूलरणां ॥ अर्कस्य पत्रपरिणामपीतं दीपिका तैलं ॥
आत्मेन त्रिपुंशि विना च तत्र ॥ आपीयतो यं अवलो निषिक्तं निहंति शूलं वक्रवेदनं
च ॥ तीव्रशूलानुरेकर्णशशकैस्ते दवाहिणी ॥ वस्त्रमूत्रं न्निपेत्त कोलं संचवेना वचुरिति ॥

दीपिका तैलं ॥

रामः

२१५

वंगावलेषसंयुक्तमन्त्रेनाज्ञाभिर्विकेभिर्वक्त्रु ॥ तैलं पचेत्तेन कर्णं पूरयेत्कर्णशूलिनः ॥
हिंगुतुंबुरुषुहोत्रिः साध्यं तैलं तु सार्वप ॥ कर्णशूलप्रणादेतु पूरणं हितमुच्यते ॥ बालः
मूलकमूलाणां चारो हिंगुसमागरं ॥ शतपुष्पाववाकुसुंदारुशिफुरसां जनं ॥ सौवर्च
लयवत्तारं त्वर्जिकोद्रिदसं च वं ॥ मूर्जप्रथिविजं मुस्तं मधुसूक्तं चतुर्गुणं ॥ मातुलुंगर
संघेव कदल्या रस एव च ॥ तैलमेधिविषक्तं कर्णशूलहरं परं ॥ वाधिर्यं कर्णना
दश्च पूयाश्च वञ्चदारुण ॥ पूरणदस्य तैलस्य क्रिमयः कर्णसंश्रिताः ॥ तिस्रं विनाशं
गच्छन्ति कृत्वा त्रेयस्य शासनान् ॥ तारतैलमिदं श्रेष्ठं मुखकर्णमयापहं ॥ मधुप्रध
नं शुक्लं तु मधुशुक्लं तथा परं ॥ ज्वीरस्य कलरसं पिप्यली मूलमेव च ॥ मधुनांते विनि
क्षिप्य धान्यरासौ निधापयेत् ॥ मासेन तज्जातरसं मधुशुक्लमुदाहृतं ॥ तारतैलं ॥

च. ६
२१६

कर्णनादेककर्णस्तत्रेकदुर्तेलेनमूलनं॥नादवाधिययोक्तुर्ध्यातिवातमूलोक्तमौष
धं॥मार्गसारजलेननंततक्तकलेनसाधितंतेलं॥अथहरतिकर्णनादवाधिर्यंवा
पूरणतः॥अथामार्गसारतेलं॥॥स्तर्जिका मूलकंशुद्धं हिं गुक्कुष्टोमहोषधं॥शतः
पुष्पावतेतेलं पक्कं शुक्लं च नुर्गुणं॥प्रणादमूलवाधिर्यं श्रावं वा शुभ्ययो हति॥स्त
र्जिघंतेलं॥॥दशमूलीकवायेनतेलप्रस्थं विपाचयेत्॥एतत्कल्कं प्रदायेत्तवाधि
र्यं परमौषधं॥दशमूलीतेलं॥॥फलं विल्वस्य मूत्रेण विभृते तेलं विपाचयेत्॥सा
जसीरं तद्विहारे धारि र्ये कर्ण पूरणं॥विल्वतेलं॥॥एष एव विधिः कार्यः प्रणा
देनस्य पूर्वकः॥गुडुतां रतोयेन नस्यं स्यादुन्नयोरपि॥कर्णोपंचकवायाणां कपित्थ
रससंयुतं॥कर्णध्यावेप्रशंसंति पूरणं मधुना सहः॥मालतीदलरसमधुना पूरितं

रामः
२१६

प्यानयेतथा॥ अजितनाम्नातेत्यं॥ ॥ इति दृष्टिजेषु॥ ॥ अस्मिन्नुद्धेदनीयं स्यात् कृतं
प्राञ्चवेशादा॥ वडिशविडं समुद्रम्यत्रि नामं चात्र वर्तयेत्॥ विद्यालीत्रिकलाज्ञानासौः
हृत्तुल्यं ससं च व॥ भृंगराजसर्वविष्टं पुरि कां जनमिष्यते॥ अस्मिन् शक्तिमिरकां च कं हं
कृतं चार्जुनं॥ अजकां नेत्ररोगां हृन्म्यात्रिरुषतः॥ पुष्पाद्योता र्जसितोदसिकेन
त्वत्तिं पुत्थगैरीकसिलापरिचैः ससांगैपि कृतं मादिकरसेन रसक्रियेयं हृन्मर्माकाचः
तिमिरार्जुनवर्त्तरोगान्॥ कोलस्य सार्थिषः प॥ विरेकास्यैवसेचनैः॥ स्वादुशीतैः प्रश
मयेत् शुक्रिका मंजनैस्ततः॥ प्रवालमुक्तावैदूर्यशंखस्फटिकचंदनं॥ सुवर्णरजत
सौद्रमंजनं शुक्रिकापहं॥ शंखचौडेणसंयुक्तः कटकः संचवेन वा॥ सितघाणीवपे
णोवा पृथगंजनमर्जुने॥ पैत्रं विष्टिमशोषणं कुर्यादर्जुनशान्तये॥ अर्जुनशर्करामसु

च. ६

१३३

सौ इन्द्रोऽश्वोत्तमं हितं ॥ वैदेही सितमरिचं नागसंघं वंसं प्रमानुलुंगरसैः पिष्टुमंजनं पि
ष्टकाय हं ॥ इति शुक्रजेषु ॥ ॥ त्रिक्लापनाहं हं नं पिष्टुमंजीमधुसंघं वै ॥ विलेखे तमंडल
पणप्रहं योऽहं सततः ॥ पथ्या ज्योतीफलमधुमधोवीजैः त्रिष्टकभागे विदेहीतवर्ति
नयां जयेदसुमतिप्रगाढमस्यो हरेत्कष्टमतिप्रकोपं ॥ आवेषु त्रिफलाकायं यथादे
षं प्रयोजयेत् ॥ सौ इन्द्रोऽश्वोत्तमं हितं ॥ त्रिक्लामूलकाशीस
संघं वै रससांजनैः ॥ रसक्रिया क्रिमिप्रंयोनित्रेया रप्रतिसारणं ॥ इति संधिजेषु ॥
स्थिनां त्रिक्लाविनिष्ठी श्रमिन्नामंजननामिकां ॥ शिलैलानतसिंधुत्थैः ससौ इन्द्रोऽश्वोत्तमं
सारयेत् ॥ रसांजनमधुभ्यानुभिन्नाया शस्रकर्मवित् ॥ प्रतिसायां जनैर्धुं ज्योदुषेद
पशिरवोद्भवैः ॥ त्वेदं योऽष्टयां गुह्याहरे इत्तं जलौकसा ॥ रोचनासारनुत्थानि पिः

रामः

१३३

पञ्चसौ इमे वसः॥ प्रतिसारणमेकैकं निवेनगणरघ्यते॥ निमिषेनासयापेयं सपि
त्तेनेवपूरणं॥ स्वेदयित्वाविसयं॥ चिह्निद्राण्यनिराश्रयं॥ पक्वमित्वातुशस्त्रेणः
सैधवेनावरुणयेत्॥ वत्सां वलेखं वदुःशः तद्वहोणितमोक्षणं॥ पुनः पुनर्विरेकं
चपिअरोगानुरोजयेत्॥ पित्र्यस्त्रिभ्यो यमेत्पूर्वसिराव्यधुतेत्सृजि॥ शिलारसान
नयोपगोपितैश्चाक्षुरजयेत्॥ रुहितामृतवादाहसुरसारसपेक्षितं॥ अमयास
पिष्टं वातगरं पित्र्यनाशनं॥ भावितेवसः॥ सासुखेहं देवदारुच॥ काकमाचीफले
केनपुनपुनैतवुद्धिमान्॥ धूपयान्ति॥ पितृति किमप्रोत्तिरान्॥ रसांजनं स
र्जरसाजानीपुष्यमनशिला॥ समुद्रपेयं॥ वल्लभं रिकं मरिचानि च॥ एतत्समासं
मधुनापिष्टं प्रक्रिन्नवर्त्मनि॥ ताग्रपात्रं॥ मूलैस्त्रिभूतान् मरिचानि च॥ आतनाले

नेर

नो

च. ६
२३४

नसंयममंजनं पिच्छनाशनं ॥ हरिदेविने ॥ पुंमपुंकरं वंदनं ॥ भृंगराजरसैः पिच्छा
 धर्मये लोहनाजे ॥ तद्याता प्रेचसन्नाहं ॥ वा ॥ निरजोऽयं वा ॥ पिच्छदीपमदशी वति
 मिरीपहतेक्षण ॥ प्रातस्त्रिस्थं जयेन्निस्स ॥ जामयापहं ॥ मंजिहाम पुकोत्पलोद
 धि कपं लुक्से व्यागोरोचनामांसी वंदन ॥ गलिमृत्तालीसपुष्पांजनैः ॥ सत्तरेवः
 समांशमंजनमिदं सुप्रसदावक्ष्ये ॥ १ ॥ मलाश्रुशोणितरुजापि हार्मपुष्पापहं ॥
 तुल्यकल्पपलं मृतेन मरिचानि च विंशति ॥ निशताकांजिकपलेः पिच्छानाग्रे निचापयेत्
 पिच्छानपि चान् कुरुते बहुवर्षा ॥ निशानपि पतत्संकेतोपदेहाश्रु कुरुशोचाश्रुनाशयेत्
 चाप्यः पक्ष्मोपरोध्मसु रोमोद्धरणलक्षणैः ॥ वन्मातृपवितलेषां श्राव्यमुक्तिं च शोणितं
 ताप्रवृक्षानुमुखं रोमसंहि लोहद्वरं रुने ॥ वत्सीन्युपवितलेषां श्राव्यमुक्तिं च शोणितं

राम
२३४

प्रवृत्तानुमुखं रोमसहिष्णो हृदरे धनैः ॥ संदशो नो हरेदृष्ट्या पद्मरोमाणि बुद्धिमान् ॥ ॥
रस्येदं दृष्ट्यदहेत्यस्तनमहमसत्ता कया ॥ पद्माकोपे पुनर्न वै कदाचिदोपसंभवः ॥ ३ ॥ सं
तिनीव हस्तकर्मवर्त्मनी च श्यावंचय चपठितं त्विह वर्त्मन्यच्च ॥ कुंभी किनी च सहस्रक
र्या च लेख्याः ॥ श्लोकौ पनाहलगणौ न विसं वने घाग्रधि श्रयः रुमिहृतौ जननामिदं
च ॥ घृतसंघवचूर्णनकफानाहं पुनः पुनः ॥ विनिरुत्तमं उलाये ए प्रवृत्तये दासमंततः ॥
पद्मे लामलकसोरैरा स्मृतन विधिहितः ॥ फणिरु करसोनस्यं रससे यो च किनाशनं
आनामयी उकास्त्रिनां तिर्यक्तित्वाग्निना दहेत् ॥ अश्लिष्याय च नाश्राशु क्काशोर्बुद्धे
वचः ॥ मंडलाग्रेण तीक्ष्णमूलैर्हिंसाप्रिय कृपणैः ॥ सिंघ्रुत्वापि यत्नी कुप्यपि तिनीः
त्रिफलारसैः ॥ मुरामंडनैः च त्रिस्थानश्लोकौ त्रिष्यदनाशनी ॥ यो च कीवर्त्तो पयत्रि

व. ६
१३५

मिगुं विबुक्कन के वत्सनेष ॥ ॥ इति चतुरोगचिकित्साधिकारः ॥ ॥ वातिकेशिरोगो
रोगेस्नेहस्वेदासदावमानः ॥ बुधमेरण्मूलं च लेपात्कांनिकपेषितं ॥ शिरोर्हिनाश
यत्पाशुपुष्पं वा मुचकुं उज्जं ॥ पंचमूली मृतं क्षीरं स्वेदया हि रोगदे ॥ आशिरो व्याय
नं चर्म कृत्वा चागुलमुद्रितं ॥ तेनावेद्यं शिरो धत्वा त्माय कर्णेन लेपयेत् ॥ निश्चलस्य
पविष्टस्य तैले रुहेः प्रपूरयेत् ॥ धारयेदा रुजः शान्नेया मंया मां र्धमेव वा ॥ शिरो व
त्तिजयत्येव शिरो रोगं मरुद्रव ॥ हनुमन्वाक्षिकणोर्त्रिमर्दितं मल्लकंपत्रं ॥ तैलेनाप
र्यमूर्च्छां पंचमात्राशतानि च ॥ तिक्ते श्लेष्मणिपित्रे चोदश वानि शिरोगदी ॥ स्रष्ट
एव विधिः कार्यः तद्याकर्णार्क्षिषुर्भिर्भिः ॥ रोगो ॥ पैत्रे घृतं पयः शेषाः शीतालेपाः सना
वणा ॥ जीवनीयानि सर्पिर्वी पानं चापि चपि तनु ॥ पिनात्त के शिरो रोगेस्नेहं च

तमः
१३५

स्य विरेचयेत् ॥ मृद्धीका त्रिफले स्तूणो रसेः श्रीरघुनैरपि ॥ शनचो तपता मंगशीतवा
तादिशेवनं ॥ शीतलस्य शीतसंसेवाः सदाहार्तिश्च शातये ॥ चंद्रनो श्रीरघुप्याहूतसाय
पुनषोत्पलेः ॥ श्रीरघुपिष्टैः प्रदेहस्त्यात्सुतैर्वापरिषेचनं ॥ मृणालविमशालूकचंदनाः
त्यलकेशरैः ॥ मित्रचशीतैः शिरोदिष्टातनधदामलकोत्पलेः ॥ यथाहूचंदनानंत
श्रीरसिकं घृतं हितं ॥ नावनं शर्कराशान्ता मधुकैर्वापि विनंजे ॥ त्वक्पत्रशर्कराः पि
ष्टानावनंतंदुलां बुना ॥ श्रीरसपिहितं नश्यं रसावाजांगलां उजाः ॥ रक्तजपित्रवत्स
र्वं भोजनालेपसेचनं ॥ शीतोत्पलस्य शीतसंसेवाः शीतविशेषो रक्तमोक्षणं ॥ कफजलघनं स
दोहत्तोले पावनात्मकैः ॥ तीक्ष्णवर्षीशूमाश्च तिक्ताश्च कवडग्रहाः ॥ अहं च पा
ययेत्सर्पिः पुष्टाणं स्तेदयेत्ततः ॥ मधुकसारं शिरःसिन्नं चास्य विरेचयेत् ॥ रुक्माद

व. ५
१३६

मुंठीमधु कशता होत्यलवाया लकैः॥ जलपिष्टैः शिरोलेपः सद्यः शूलनिवारण॥ देवः
दारुनतं कुष्ठं नल देविश्वनेषजं॥ लेपः कौजिकसंपिष्टः तैलशुक्रः शिरोर्त्रिचुत्त॥ सत्रिः
पातनवेकाग्र्यो दोषत्रयहरीक्रिया॥ सर्पिजानं विशेखेणापुराणं चादिशंति हि॥ त्रिकुट्ट
कयुष्करजनीवीजकरास्ता नुरगगंधानां॥ काथः शिरोर्त्रिजालं नात्ता पीता निवारयति॥
नागरकल्वविमिश्रं क्षीरं नैव नयो जितां प्रसा॥ जानादोषो दूतां शिरोरुजां हंति नीचुत्त
रां॥ ततोत्पलं चंदनकुष्ठशुक्रं शिरोरुजायां स घृतप्रदेहः॥ प्रयोउरीकं सुरदारुकुष्ठं य
थाहमेलाकमलोत्पलं च॥ शिरोरुजायां स घृतः प्रदेहलोहैरपन्नकचोरकैश्च॥ शताकु
राण्डमूलो ग्राचक्रयाप्रीफले मृतं॥ तैलेन त्वं मरुदेष्मतिमिराऊगदाग्रहं॥ शताकृतै
लं॥ ॥ जीवकपर्जनकोशसासितायष्टी वल्लोत्पलेः॥ नस्यं तैलम्ययः पक्वं वा तपित्रशिरो

रामः
१३६

गदे ॥ ॥ जीवकायं तैलं ॥ जीवकर्कशकोडाक्षामधुकं सधुकं वृत्ता ॥ तीक्ष्णस्य सं चंदनं च विग
रीशकर्कशतया ॥ तैलप्रस्थं पत्रे देविः शनैः पयसि वहुणे ॥ जागल्लस्यतु मांसस्य तु लाईस्य
रसेन तु ॥ सिद्धमेतन्नेत्रे त्रत्यनैलमर्कजवेदकं ॥ चाक्षिर्धकणं मूलं च तिमिरं गलागण्डिका
वात्रिकं पैत्रिकं चैव शीर्षरोणात्रियक्षुति ॥ दंतचालं शिरश्चाह मर्दितं चापतंत्रकं ॥ वहुजी
वकायं तैलं ॥ ॥ एरंडमूलतगरं शताह्वाजीयं तिरास्नास्य हसैध वच ॥ भृंगविभृंगं सधुय
ष्टिकाच विष्णोषधं हृत्तिलस्य तैलं ॥ आजं पयसैलं विमिश्रितं तु चतुर्गुणं भृंगरसे वि
पक्वं ॥ पक्षिदंशनासिकया विधेयः शिंपुनि हृन्मशिरशो विकारार ॥ अतश्च केशाभ्यसिता
अदंतार हृवृक्षमूलां अरुडी करोति ॥ तुषणं दक्षिणं च चतुर्धा होवतं चाप्यष्टिकंदरा
नि ॥ अदिंदु तैलं ॥ ॥ तयजे सयमासाय कर्तव्यो वं हृणो विधिः ॥ पानेन स्य च सार्धं स्यात्

व. ६
२३१

तस्मात्सुधुरैः घृतं ॥ क्रिमिजैव्योषनक्राहूतिग्रीवजैश्च ॥ अनामूत्रघृतं न तस्य ॥ अजः
क्रिमिजित्परं ॥ अपासागफलघोषनिशाचवकरामव ॥ सविडंगैः घृतं मूत्रैर्न तस्य क्रिः
मिजयेत् ॥ अपासागतेन ॥ ॥ मावनेसगुडं सर्पिः घृतं मूत्रं न तस्य येन ॥ सूर्यावर्तशिखावे
धोनाव ॥ सर्पिषा हि तः सीरघृताभ्यासत्ताभ्यां च विरेचनं ॥ सीरघृते स्तिलैः त्वेदं
नीवमप्युच्यते ॥ सशर्करं कुंकुममाज्यभृष्टं न तस्य विधेयं च वनासृष्टं ॥ नूतनवकण
सिसितं ॥ अदिना निद्विषन्नवेचरोगे ॥ हतमायुः स वरसेत्वरमं जरिकल्कसिद्धनवनीतं
॥ न तस्य न च यत्निनीतं सूर्यावर्तं सुदुर्वीरं ॥ दशमूलीकषायं न सर्पिः सैधवसंयुतं ॥ न तस्य मर्ज
नवेदं सूर्यावर्तशिरोर्त्तिनुत् ॥ शिरीषमूलकफलैरवर्षाडं स योजयेत् ॥ अवर्षाजोहितो
वाक्यात्तवसाधिप्यलिभिः कृतः ॥ मांगलानि च मांसानि कालयेदुपनाहनं ॥ तेनाशाम्यति व्या

राम
२३१

नर्णवापि एः॥ न्निष्ठाचसीहपात्रेमादवालोहमादपात्राभ्यां॥ द्वाभ्यां तु न्यायां पृथक्
द्वयत्रेचरभूमालिख्यो॥ तत्पुटपात्रं तत्रश्च त्रेज्वरणं निधाय नूयोनिः॥ काकुलीधनुषं
संरुगाहत्रिशंकुहंरुः॥ एवं तत्र वतिरमीभिर्नेषजराजैः यवेत्पुटपाकं॥ प्रत्येकमेभिर्नि
क्षिते वात्रिचतुर्वीरान् प्रतिपुटनं तदुल्लिख्यारुख्यालीपाकं विधाय यतद्यैव॥ तादृ
शिरवदिनयिष्यादिगालइजसाह। युज्यते यत्र॥ तदयं चूर्णपिष्टं घनं सूक्ष्मं वाससिम्भ
भ्यां॥ यदि रजसासदृशं स्यात् केतकास्तहिगद्गद्॥ पुटनं च्यालीपाके श्विस्ततपुरष
स्यत्रावरुगधिगमात्॥ कुक्षितमयहेयमौषधमुक्षितमुपादेयमन्यदपि॥ इति पुट
नविधिः॥ ॥ मृज्यस्तकर्मविधिभिर्वीलकुलशाश्रीयबुद्धिनिर्मुक्तं॥ लोहस्यपाकम
धुनानागार्जुनशिष्टमन्निदध्मः लोहारकूटाम्रकठाहेमन्मयेप्रणम्यशिवं॥ तदयः पयः

च. ५
२६

दचपलः काष्ठधन बद्धिनाम दुता ॥ निक्षिप्य त्रिफलातलमुदितं यत्र दद्यते च दुग्धं व
॥ संवा ल्य लोहमप्यादव्यालियं संप्रयोज्य ॥ मृदुमये अनावैः पाकत्रिविधोत्र वस्यते पुः
सां ॥ पित्रसमीसनश्चेष्वाप्रकृतीनां मद्योतस्तुसमः ॥ अम्यक्तदर्विलोहं सुखदुःखसखल
नयोगिमृदुमध्यं ॥ उच्चित्तदर्विलोहं परिभाष्यते केविदावाप्याः ॥ अन्येतिहीनदर्विलेप
मात्रकराकृतिं वृत्ते ॥ मृदुमध्यमर्द्धवर्णं सिक्कदा ॥ पुंनोयमंतुखरं ॥ त्रिविधोपिपा
कदुदकसर्वेषां गुणकृदेवनतुविफलः प्रकृतिविशेषस्त्वमो जननयतिस्त्वमेणतुल्य
गुणं ॥ विशाथपाकमेचंद्रगतावर्ज्यं क्षितौ क्षणान्क्रियतः ॥ विश्वास्यतत्रलोहे त्रिफ
लादेः प्रक्षिपेवर्णं ॥ यदि कर्षूरप्राप्तिर्न वर्तते गलिते कदुह्नते ॥ वृणी कृतमनूरुपंक्षि
पेन वात्र वानयदितं ज्ञानः ॥ प्रकृतदशनशारं सुविं पतस्थित्यभाविस्त्वत्त गोदोहना

रामः
२६

दिशोऽंते लोहभावे स निष्ठाप्य ॥ यदि पलिङ्गुति हेतोः दत्तमी चोताधिकं ततोऽन्यस्मिन्
भांते ति धाय रक्षेत् तन्मा व्युपयोगो सनेन म हान्. अथ हि विरुत्ती नूते लोह लिपुत्ता य
नेन संयोज्यः ॥ एतत्ततो गुणोत्र रक्षित्य मुनात्ने हनीयं तत् ॥ अथ तत्कफप्रकृते रक्ष
णामय सोमु ने व संसति ॥ केवलमर्थी न दक्षितं जनं यत्पुणान्त्रियतः ॥ अथ वा व
क्तव्यं विधेः संस्कृतं कृत्वा न कर्णे मादाय ॥ लोहचतुर्वा र्द्धसमं द्वित्रिचतुः पंचगुणं भा
गं त्रिंशति प्याय प्राग् वत्पचै दुभाभ्यां तत्वेदुजो या वत् ॥ तन्मानानुवृत्तैः स्यात्त्रिंश
यदि द्वयपरिमाणं ॥ इदमाप्याय कपिदमतिपि तनुदिदमेव कांति बल जननं ॥ स
भातिस्तन्नुधौ परमसिंहादिकमाप्तिप्रं ॥ इति पाकविधिः ॥ ॥ कृत्वा न कर्णे कवः
पूर्वजाख्यं चैकपत्रं कृत्वा ॥ काष्ठमयोद्वल के चूर्णं मुशलेन कुर्वीतः ॥ नूयो दश

चद
२६७

शदि च पिष्टं वा सः सु सव का स ग लितं ॥ मं डू क प णि का या प्र चुर त र र सं ख्या प ये वि दि नं
॥ उ डू त्त त इ सा द य पि ष्य ष्ठै सं त धा न्य न रू ख्य ॥ अ सो द्या त्प त्ता म्बु च दू ज स त प्र य त्ते
न ॥ मं डू क प णि का याः पूर्व र से नै व म र्द नं द या त् ॥ ख्या ली पा क पु ट तं चा न्यै र पि नं ग रा जा
शैः ॥ ता ता द र्प त्र म ध्या कृ त्वा पि उं नि धा य त त्त्रा ग्रे ॥ ता व द हे नु या व नी लोऽग्नि र्द श्य ते सुः
रं ॥ नि र्वा प ये च दु ग्धे दु ग्धं प्र ख्या ल्य वा रि णा त द नु ॥ पि ष्टा पृ ष्टा व स्त्र चूर्णं ति श्चि दि कं उ च्य त्
त ॥ इ ति श्रु क वि धिः ॥ ॥ ना ना वि ध रू क शा न्ये पु ष्ठे शि वं म न्य र्च ॥ सु चि मु छे ह रि पु णिः
त द मृ त मा दाय लो हा र्वा ॥ द श कृ त्त ल य नि मा णं ॥ श क्ति व यो ने द मा क ल य्य पु नः ॥ इ सा मे द
धि कं त द धि क त न ना त मो द क व र ॥ स म स मृ णा म ल पा त्रे लो हे न म र्द ये डू यः द त्वा म ध नु
रूपं त द नु घृ तं यो ज य त्रा धि कं ॥ वं धं ट क्रा ति य या म धु पृ च क्ते न प क्क म वि शि ष त् ॥ इ द मि

रामः
२६७

परं विंशति ॥ आदौ रक्ती द्वितीयं द्वितीयं वृद्धौ नुरक्ति कात्रितयं ॥ रक्ती पंचकयं वक्रमत उर्ध्वं
वेर्धयेनियतं ॥ वत्सरिकं सप्तपुद्गेदिना नियावति यद्विंशतिं प्रथमं प्रति होमं हुत्सयेत्तदयः ॥
तेष्वष्टमासके पुत्रा तर्मासत्रयं समश्नीयान् ॥ शायं वता वदे वमध्यामासद्वयं शेषं ॥ एतत्
दमृतमश्नन कोतिव लखश्चिरस्थिरं देहं ॥ सप्ताहं त्रयमात्रान् सर्वे रजो हन्ति किं वदुना ॥
अथोत्तिरिह नवत्यास प्रविधानां यथा वदामासं ॥ अमृतविष्यार्यं यं संशं परं नृन्यमनु
स्थानं प्रणीतं ॥ नुतिरचित शास्त्रपा रंगत्वासारं ततः समुद्धृत्य ॥ निरवंच वा चवानामुप
रुतये कोपिषु कर्म ॥ इति नृत्त एव विधिः ॥ ॥ इति अमृतसारलो हशास्त्रं समाप्तं ॥
यत्र तत्रोद्भवो हन्तिः शेषं मारितं यदि ॥ त्रिफलाद्याषसंयुक्तं नृत्तये दक्षिणाशनं ॥ सा
मान्यादिपुणं चोद्भवा कालिगो वृत्तं ततः ॥ कालिगातव हुणं नृत्तं इन्द्रादनुसहस्रधा

व. ६
२६२

वज्रावधिगुणः पाणिनिरविर्देशमिहोः ॥ ततः कोटिस्सहस्राद्यायः कांतं च महावतं ॥
रसतलाग्रं हि गुणं ताप्रतृप्तमात्रं कं हि गुणं ॥ पृथगेवैवां शुद्धिमात्रं शुद्धिस्ततो द्विवि
धा पत्री हतस्य गंधकयोगाद्वारणं तथा लवणैः ॥ अके व्यापितताप्रे निर्गुणं कले कंठि
नकामये ॥ अथ वेतलाग्रं द्विगोरिका तंतत्पिष्टमर्द्धकंतदनु ॥ पुटया केन विमुहं स्याद
न कंतु पुनः ॥ हिलमोचिकामूलपिंटे सिघ्नं तदनु माईसं पुटेलिमे ॥ तिस्तां दग्धं पिष्टम
क्षां तता शोचंदि कावे वितमात्रेण रसः ख सुशिला पृष्टपिष्टिका कार्या ॥ उट्टे घ्राण
हशलिखे निर्गुणं कलिते ॥ स हतमेघ ॥ एतत्तत्सिद्धं त्रितयं शूर्पितं ॥ ताप्राधिकैः पृथ
क्युक्तं पिपासी विउंगमरिचैः ॥ अस्तां हि मासिकां दि कयो ज्यं ॥ मूलापूपि नम्रय थुग
हणीय र्मादि कुत्तिरो गेषु ॥ रसायणम हदेतत्परिहारो नियमितो नात्र ॥ तनुपत्री ह

रामः
२६२

सति कंच यवा पुष्पनि च यन ॥ विपाके दुशीतं च तत्सु वणस्थितिः श्रवणं ॥ राजतं कदुकं श्रे-
तं शीतं श्वा दुविपच्यते ॥ तामुहृदि एकं ठा भंती शोणं पच्यते कदु ॥ यतु पुष्पु लुसं काशं
ति कृ कं ल वणान्ति तं ॥ विपाके कदु शीतं च सर्वं शुभं तदा यसं ॥ गोमूत्रगंधाः सर्वेषां
सर्व कर्म प्रयोगिका ॥ रसायण प्रयोगेषु पश्चिमे तु विविच्यते ॥ यथा क्रमं वा तपिते
शेष पित्तं कथं विष्णु ॥ विशेषेण प्रशस्तं स्य तेषां लोहमादि धातुजाः ॥ लोहकीटयते
वक्रौ विधुमं दसुतं नृसि ॥ तृणाद्यं यं यं कृतं श्रेष्ठं सद्योगलतितं तु सत् ॥ सति नयं दु-
वेतं तु क्षारयेत् केवलं नृसा ॥ लोहपात्रेषु विविचिना उर्ध्वं नृतं च संहरेत् ॥ वात्र पित्तं क-
फं प्रेक्षुं विर्यं हेतुं सुता वितं ॥ वीर्योत्कर्षं परं याति सर्वं रं के कशोपि वा प्रक्षिप्यो दुष्ट-
मावाणं पुनस्तान् प्रतिषेदये ॥ केषु सप्ताहमेते हन विविचिना तस्य भावना ॥ तुल्यं गिरि

ब. ५. वे
२७१

ननु जले च नुर्गणे न वनौषधं का अं ॥ तत्काचपादांशे युतो दृष्टिपेठिरिजं ॥ तत्समर
शतां जातं संशुद्धं प्रक्षिपे इयं ॥ पूर्वोक्तेन विधानेन लोहे शुष्णी कृतैः सह ॥ तत्पीतं पः
यसा चैव दीर्घमायुः सुखाशितं ॥ जरायाश्चि प्रशमनं देहदायं करं परं ॥ मेधास्मृतिक
रं कल्पं शीरासी तत्प्रयोजयेत् ॥ प्रयोगः सप्त सप्ताहाश्च यश्चैकश्च सप्तकः ॥ निर्दिष्टस्त्रि
विधस्तस्य परो मध्यो वरस्तथा ॥ मात्रा पलं लं तु र्द्वयं पलं स्यात् कर्षं तु कनीयसी ॥ शिला
जनु प्रयोगे शुविदा हीनिगुह्णिता ॥ वर्जयेत्सर्वं कालं तु कुलस्थानपरिवर्जयेत् ॥ पयो
सिष्णुक्ता निरसाः सधुषाः स्तोयं समूत्रं विविधाः कषायाः ॥ व्यालोडना र्थगिरिजस्य श
स्ता तैते प्रयोज्याः प्रसीदन्त्यकार्यं ॥ इति वरकोक्तशिलानुविधानं ॥ ॥ कालेरविनाः
पादो हस्ताय सजं शिलाजनु प्रवलं ॥ त्रिकलारससंयुक्तं च हंशुद्धं पुनः शुद्धं ॥ दशम

रामः
२७१

लस्यगुड्यावारसेवलायातयापदोलस्य॥मधुकरस्यगोमूत्रेअहंअहंतावयेतक्रमय
एकाहंहीरेणतत।परंपुनर्नीवयेहृष्टं॥सप्राहंतावस्यत्कायेनेषांयद्यालानं॥काको
ल्योद्वेमेदेविशंलीयुगमेशतावरीद्राह्या॥अदिशुगमर्वकनकवीरामुणनिकांशुमन्योव
रात्तापुष्करसित्रकदंतीनकणाकलिंगवयादाः॥कडकाभंगीपाठाएतानिपलांशाफा
निकायाणि॥अंबुद्राणोसाधितानारसेनपादांशिकेननायानि॥गिरिजस्येवंभावितशुभ
स्यपलानिदशषट्क॥द्विपलंअविशुधात्रीनागधिकाकर्कटारव्यमरितानां॥कर्णपलंअ
विदार्यास्तालीशपलानिचत्वारि॥षोडशपलानिशितायाश्चत्वारिघृतस्यमासिकस्या
ष्टौ॥तिलतैलस्यद्विपलंकुणाह्वयलानिपंचानां॥त्वक्क्षीरिपत्रत्वनामैलानांमिश्रयित्वा
तु॥गिरिजस्यषोडशपलेगुटिकाकार्यास्ततोक्षसप्तःताःशुक्लानवपुनेजातीपुण्या

व. ५
२१२

प्रियासिखायाः ॥ नासा मेका कालेन क्षायेयापि वासततं ॥ क्षीर रसाः दाडिम रसाः सुराशवं धुमेन
वशि शिर तो यानि ॥ आलो घनानि नासा मनुष्याने वा प्रशस्यते ॥ नीर्ले त द्युन्न पयो जाग लनियुषः
आजीत्यात ॥ सप्ताहं याव दतः परं न वेत्त सर्वपात्रां ज्ञाताः ॥ भुक्तापि न क्षितं यं घट्ट न रुमाने वह इयं
विं चित् ॥ निरुपद्रवा प्रयुक्ता सुकुमारैः काम निश्चैव ॥ सन्धत्सर प्रयुक्ता हृत्पदां वा त शोणितं प्रवले
वर्ष कमपि गा रुं य क्षाणं वा अवातं व ॥ ज्वरयोनि शुक्र दोष स्त्री हाशः पाण्डु दुहणी ते गान् ॥ वृण
अवमिगुल्मपीन स हिक्का कासा रुचि क्षासान् ॥ जठरं श्वित्रं कुष्ठं पांडुं शोथं कृच्छ्रं स्रव्यं मंदं ॥ शोष
मुष्मा दापस्मोरो वदनाक्षि सिरी गदान् सर्वांन् ॥ आनाहमतीतार मसृग्दर काम ला प्रमेही श्र
घट्ट दर्वुदरि इक्षित गंदरं रक्तपित्तं च ॥ अति काशं मतिस्थौल्यं स्वेदमति श्री पदं व विनि हति ॥
इं पुत्रा विषं स मौलिंग राणि वद प्र काराणि मंत्रौषधे प्रयोगा न्नि पुष्टा न्नौति कास्तथावाच

सप्तः
२१२

॥ पावा लक्ष्मी चैयं शमये इति का शिवा नात्रा ॥ वल्ल्या वल्ल्या च न्या कांति यशः प्री प्रजा करी चैयं
दद्यात्तु यव वृत्ततां जयं विवादे मुख्या च ॥ श्रीमान् प्रहृष्ट मे आस्मृति बुद्धि वल्ल्या चितो रवर शरी
रः पुष्पो जीवते नृपते नो वल्लगद्घेतः ॥ वली पलित रोग रहितो जीव रक्ष दंशत दयं पुह्वः ॥
सम्पत्त शर प्रयोगात् छा ज्ञांते शता निवत्तारि ॥ सर्वा मय जित् कवितं मुनि गण जस्यं रसायण
रहस्यं ॥ स भूक्तो मृतमं च नोत्तः स्वेद शि लात्पो र मृत वदति रेः प्राक् ॥ यो मंदर स्यात्तु नुवाहि
ता यन्यत्त स री ले पुशित्ता ज रूपी ॥ शैव सिद्धा श्री क्ता शिवा गुडिका ॥ ॥ सु पक्व न ज्ञात पत्ता
नि सस्य विवादि दाया कस्तमि नानि ॥ विषा न्यतो येन वतुर्गुणेन वतुर्गुणे शेषे व्यपनी यता
नि ॥ पुनः पवेत्त सी र वतुर्गुणेन घत्तां श पुक्ते न घनं य आस्थात् ॥ शितो पलाघो उशान्तिः पलेत्तु
विमिष्ट संस्थाप्य नि नानि सप्त ॥ तत प्रयो ज्य मि व ले ममात्रां जयं नु दोषान वि ला व विकारान् ॥

चद.ने
२७३

केशां सुनीला न च न कुं विना या न सुपर्णा दधिं सुमारजां अ॥ न वं हयो नां न म तं गजं वलं स्वरं
मय रस्य दु ता सदी वि॥ श्री य तु म तं न न मे प्रजां अ नै री य म व द्दिश ता ग रा पुः॥ न वा न न पा
अ पा मे परि हा र म स्मि न चा त पे ना ध नु मे पु न्न रः॥ प्रयो का ले स क ता म या णा ॥ रा ना ल यं स र्व
र सा य णी तां ॥ ना ला न क मु रि ह प्रा णि वृ क क र्ण गुं ण मा न ॥ द ता व नु र्गुं ण सी रं घ त स्य प्र स्य
इ ध्य ते ॥ अ मृत न ज्ञा त की ॥ ॥ ने ला ट का नां प व नो द ता नां व त यु ता नां च य दा ठ कं स्या त ॥
त चेष्ट का क र्ण क णे वि घ ष्य म न्ना ल यि त्व वि सृ जे त् प्र वा ने ॥ मु च्छं पु न स त्ति द सी क्त तं च त न्या
च ये द स्यु च नु र्गुं णा अ ॥ पा दा व शे षे परि पू त शी तं सी रे ण नु स्ये न वि षा च यी त ॥ त न्या द शि
ष्टं पु न रं व शी तं घ ते न नु स्ये न वि षा च यी त ॥ न द र्द या श क र या व की र्ण त त र व ने की न्म वि
ते नि धा यः ॥ त त् स म रा त्रा दु य जा त वी र्यं सु धा म ता द्य धि क त्व मे ति ॥ प्रा त र्धि वृ क्तं क्त त देः

तमः
२७३

वकार्योमात्रांतिहेदात्मशरीरयोग्यां॥नवात्रपानेपरिहारमस्तिनवातपेनाशुनिर्मेधु
नेन॥यद्येवृचेष्टानिहितोपयोगाद्रवेन्नरःकांचनराशिगौरः॥अनस्यमेधानरसिंहवज्राः
हृष्टेदिवोऽव्याहतसत्त्वयुक्तः॥दन्ताश्चशीर्णाःपुनरुद्धवन्तिकेशाश्चमुक्ताःपुनरेवहस्ता
ः॥नीलांजनासिप्रतिमानवन्तिलुचंविवर्णपुनरेवदिव्यां॥विशीर्णकण्ठागुलिनासिकोपि
क्रियादन्तोनिन्नगलोपिकुटी॥लोपिक्रमादंकुरिताग्रशाखतरुय्योनातिनवांबुसिक्तः
पुष्पाभयूरान्नयतिस्वरेणवल्लेजनागान्तुलगांजवेणः॥रसायणस्यास्यनरःप्रया
गावृहस्पतेरप्यधिकःसबुध्या॥ग्रन्थविशालपुनयुक्तदोषंनृकातिशोघुंनवनस्यतेव
कुर्वन्निमंकल्पमनस्यवृद्धिजीवेन्नरोवर्षशतानिपंस॥राजाहंसर्वमशायणानांचकार
योगंजगवान्गत्तः॥अमृतमज्ञातकी॥॥नृत्ताटकाटकंत्वणंजसाठकद्वयेमृतं॥पा

च द
२१४

दशोपेरसेतस्मिन् यत्तत्रस्थसमन्विते॥ सीरप्रत्यक्षं दत्तासिनायाः प्रत्यक्षमेव च॥ तावच्चसाध
ये कीमान् यावत्ते हन्तमागतं॥ अर्शशां नाशनं श्वेदीपनं कुर्वनाशनं॥ अश्वपित्रा पुरुषोक्तं
वाजीकरणमुन्नमं॥ अग्निसंदीपनं चैव वल्लभं पुष्टिर्बहुनं॥ अमृतमज्ञाकी॥ ॥ इति रसाय
णचिकित्साधिकारः॥ ॥ विषयसीतवर्णोपेतो नक्तान्दो सीरसर्षिषा॥ साधितो नक्त्यये
स्तु सगच्छेत्प्रमदाशनं॥ वस्त्राण्डसिद्धेयसिनावितानस कृत्रिलान्॥ यः खादसन्नरोग
द्वत्प्रीणां शतमपूर्ववत्॥ कर्णविदार्याः सुकृतं स्वरसेनेव नावितं॥ सर्षिः सोऽपुनं सी
द्वादशागच्छेन्नरोगना॥ एवमात्रकं वर्णस्वरसेनेव नावितं॥ शर्करामधुसर्षिभिर्पुनं सी
द्वां द्वापयः पिवेत्॥ एतेनासीति वर्णेष्वपि पुनं वपरि हृष्यति॥ विजोरी कन्दकस्तु यत्तेन
पयसान्नरः॥ उदुस्वरससंत्वाद नृदोऽपि तरुणा यते॥ स्वयं गुप्ते सुरक्ष्यो वीजकर्णश

रामः
२१४

सर्करं॥ धारोत्तेनैरः पीत्वा पयसान्नस्यं बुजेत्॥ उश्वा कर्णमप्येवंतीरेणोन्नममुया
 ते॥ तावपुश्च कर्णयेयमेवंसुखां बुजा॥ कर्षेन धुक कर्णस्य घृतसौद्रसमं चितं॥ पयो
 नुपानं योलि सानित्य वेगः सन्नानवेत्॥ गो-सुरकः सुरकं शतमूली जानरिनागवत्तानि
 चलाच॥ कर्णनिदं पयसानि शिषेयं यस्यात्तु हे प्रमदा शतमस्ति॥ घृतनृशो दुग्धमाष
 पाययेद्व्यमुन्नमः॥ दध्नसरं शरं सुद्रसत्रिने दोषवर्जितं॥ शर्करासौद्रमरिचैस्तुगा
 क्षीर्णा नुबुद्धिमान्॥ पुक्ता युक्तं स मूलेन न वे कुं डेषु सो पटे॥ मार्जिते प्रसिधे ह्रीतं घृ
 ताद्यं वषट्कोदनं॥ तमद्यादुपरिकाचरसा सोमात्रया पिवेत्॥ ~~सर्व~~ वृणीत्वर वलोपेतः
 पुसां तेन दृषायते॥ आशानि मत्स्यमां सानि सकरी वासु नर्जितां॥ तप्तसर्पि विषयः स्वादेन
 सगच्छेत्स्त्रीपुनमयं॥ शतावरीरजः प्रस्थं गो-सुरकस्य च॥ वाराणा विंशति पलं गुड्याः

प्रस्थं

नयते श्रीमान् नरसिंह निरात्मकः ॥ नारसिंह निदं नृत्तमवर्गहरं नृणां ॥ वाराही कंद संशय
 चर्मकालालोको मतः ॥ पश्चिमे गृहि शब्दाख्या वराह जोमशानि च ॥ नारसिंह नृत्तं ॥
 गोधूमानुपलशतं निःकाराध्यशालिलाठके ॥ पादावशेष पूते च इत्याणी माति दापये
 न ॥ गोधूमसुजातपलं माघशालापलं कं ॥ काकोली नीरकोली नीरकोली च शतावरी
 श्वघ्नगंधासारवर्जितं मधुकं श्वघ्नकं सितं ॥ नृत्तं कात्मगुणवत्समं नागानि कारयेत्
 घृतप्रस्थं पवेदे कं नीरं दत्तावे नृत्तं ॥ मधुगंधिना च सिद्धे च इत्याने नानि निक्षिपेत् ॥
 लगे लापिष्यली धान्यं कर्पूरं नागकेशं ॥ यवाला नं विनिक्षिप्य शिताक्षौ इषलावृकं ॥
 दने च कांडमातोयं विचित्रवृत्तिं योजयोजयेत् ॥ शाल्योदने नमुं जीतं विवेत्तां सरसं
 न वा ॥ केवलस्यपि वलस्यपि वेदस्य पलमात्रं प्रमाणतः ॥ न तस्य लिंगं शैचिभ्यं न च

स. ५

२७६

शुक्रस्योमवेत् ॥ वल्यं परं वा न हरं शुक्रसंजननं परं ॥ मूत्रं कृदु प्रशमनं वृद्धा नां च पिश
स्यते ॥ पलमात्रं तदध्नीया दशरात्रमनं दितः ॥ स्त्रीणां शतं वनं जने पीत्वा नानुपिवेत् यः
शुक्रिणां निर्मितं वै वगो धूमांशं रसायणं ॥ जलगोदोनेत्रगो धूमकाचलं हेषमादकं ॥ नु
जातकल्पतुत्यानेन दुणं तालमसृकं ॥ कृच्छ्रं द्युसममानं लुगा देसा हवर्धतः ॥ गो धूमा
द्यद्यतं ॥ ॥ पतंशतावरीगर्भेत्तीरे दशगुणेपवेत् ॥ शर्करापिप्पली सौद्रुकं तद्वधुमु
च्यते ॥ शतावरीद्यतं ॥ ॥ कुष्माण्डकाचलशतं सुस्त्रिंशं निबुलीकृतं ॥ प्रत्यं च पततैल
स्यस्तस्मिन्ने निधापयेत् ॥ त्वकूपत्राभ्यकव्याषजीलकै साहयानलं ॥ ग्रंथिकं च वामातं ग
पिप्यली विष्मनेषजं ॥ अंगाटकं कसेरं च प्रलवं तालमसृकं ॥ कृणीकृतं पलांशं च गु
उस्य तुलयापवेत् ॥ शीती भूते पलायैौ न पुनः संप्रदापयेत् ॥ कफपित्ता निलहरं

रामः

२७६

मंदाग्रीनां च सस्यते ॥ कफपित्तानि लहरं मंदाग्रीनां च सस्यते ॥ रुशानां वं हणं श्रेष्ठं वाजीकरण
मुत्रमं ॥ प्रमदानुप्रशक्तानां ये च स्युः सीणरेतसः ॥ सये एणुटहीतानां परमेतद्विप्रदितं ॥ काशं
भ्यासं ज्वरं हि क्कां हंति हृदि मरोचकं ॥ उउकुष्माण्डकं व्यातमधिभ्यासमुदाहृतं ॥ एणु कुष्मा
उकवर्पात्रं त्विन्नकुष्माण्डक इवः ॥ उउकुष्माण्डकं ॥ ॥ यत्किंचित्सुधुरं स्निग्धं जीवनं वं ह
णं गुरुः ॥ हर्षणं मनसश्चैव तत्सर्वं वध्यमुच्यते ॥ नञ्चाटकफलवहती फलदातिमफलकल्क
साधितं कुरुते ॥ लिंगमर्दनविधिना कुरुते लंकाजिलिंगात् ॥ कणकफलमसृणवर्जितहय
गंधामूलमिष्टपुष्पितं ॥ माहिषमिहनवनीतंगतबीजे कतकफलमध्ये ॥ गोमयगाढो
वर्जितपूर्वपश्चादनेन संलिप्तं ॥ भवति हयलिंगसदृशं लिंगं कचिनांगमादयितं ॥ अक्षगंधा
वरीवकुचमांसीलिंही फलान्वितं ॥ चतुर्गुणो न दुग्धेन तिलैः लंविपाचयेत् ॥ तन्नलिंगक

च. ६
२११

एषा लिवर्द्धनं प्रसूतादिदं ॥ अश्वगंधादि तैलं ॥ ॥ नशाटकवृहतीफलनलिनीदलसिं
धुनेन जलशुकेः ॥ माहिषनवनीतेन च नक्षत्रैः सप्तदिनमुत्थितैः ॥ मूलेः दध्यां चायाम
हिष्ठीमलमिलितपूर्वमथ लिप्ता ॥ भवति स पुन विराशजलिंगं कुवंपुंसो ॥ नीलोत्पलसि
तपंकजकेशरमधुशर्करावलिप्रेम ॥ मुरते कुचिरं रमते दृढलिङ्गो नात्रिविवरेण ॥ सि
द्धं कुसुमं तैलं भूमिलताचूर्णमिष्टितं कुरुते ॥ चरणाभ्यंगेन रते बीजसंज्ञो दृढलिङ्गो स
प्राहं राशजसलिले स्थितं कुरुते वा रुणी मूलं ॥ गाढो दृढेन विधिना लिङ्गं नात्रिविवरेण
गोरे को भूतमृगत्वम्भववृणो न धूपितं वस्त्रं ॥ परिधाय न जललना नैका नो भवति ह
र्षानुसप्तमतिरुगीतरकणी छागछीरेण साधितसमधुः ॥ भुक्तं सपयति शां एष यजलि
कुप्रयोगेन ॥ योगजवरांगबंधमधिनेन कालनंदरति ॥ उन्मुखगोमृगोद्भवलेखो योग

राम
२११

धननंगहरः॥ कुष्ठे लवा लुके लामुक्तक वा न्याक मधुक हतकवलः॥ अथ हरति प्रतिगं
धं रसोनमदिरादिकं चापि॥ सौंदर्या वीज पूरकत्वं क्लीडावातगंधनुत्॥ ॥ इति वाजिक
रणचिकित्साधिकारः॥ ॥ सर्पिले लंबसा नज्जाले हे पुप्रवरं ममं॥ तत्रापि चोन्नमं सर्पि
संस्कारस्यानुवर्तनात्॥ केवलं यैत्रिके सर्पिः संस्कारस्यानुवर्तनात्॥ केवलं यैत्रिके सर्पि
वाति के लवणाच्चिमे॥ देयं यदुक्तं चापि योषत्तारसमायुतं॥ तथा धीमति मेधाग्रिकां
क्षिणां सत्पते घृतं॥ गंधिनाडी क्रिमिश्च कमेदोमारुतरोतिषु॥ तैलं लाघवदा अर्घ्यं कूर
कोक्ते पुदेहिषु॥ वातातपा भवा व्यत्त्री व्यायाम क्षीण धातुषु॥ रुक्ष केश तया मयि वा
ता दतपघेषु च॥ शोषो वसा तु संघात्पीनर्मकोष्ठ रुजा सुनु॥ तथा दग्धा हत प्रवृत्त्यो निका
र्ण शिरोरुजि॥ तैलं प्राक् विवर्षीते सर्पिरश्वौ तु माधवे॥ साधारणे अतौले हं पि वेत्त कार्य

च. ६
२७८

वसो नितः॥ कन विना चिकोरा त्रौ वुले ता पि पि वे त्रः॥ श्रेष्ठाधि को दिवा सी ते पि वे वा
म ल भ्रा स्करे॥ स्वे य स सो ध्य मे य स्त्री व्या या ना श क्र वि त्र काः॥ वृद्ध वा ला व ल रु शाः रु सा नी
णा स्परै त सः॥ वा ता र्त्र स्यं द ति मि र दा रु ण प्र ति बो धि तः॥ स्ने ह्या न त्व ति मं दा त्रि ति श्णा मि
स्थु ल दु र्व ला॥ उ रु क्त ना ति सा रा मः ग ल री ग ग री द रः॥ मु र्छा र्छ र्छ र वि श्वेष्ठा ला म यै र्छ
पी डि ता॥ आ म प्र सृ ता पु न्ने च न स्ये व लो वि रे च ने॥ स्ने ह सा त्म्यः केश श हो दृढः का ले चः
शी त ले॥ अ र्द्ध मे व पि वे स्ने ह म र्छ्या नं हि शो न नं॥ पि वे स्ने श म न स्ने ह म न्न का ले प्र काः
नितः॥ मु र्छा र्छ पु न हो रं रै नै शे जी र्ण पि वे त्रः॥ अ हो रा त्र म हः कृ त्स्मं दि ना र्द्ध च प्र ती
भ्य ते॥ उ त्त मा म ध्य मा रु स्वा स्ने ह मा त्रा न रा प्र ति॥ उ त्त म स्य प लं ना त्रा त्रि त्रि सा न्ये
अ म ध्य मे॥ ज घ न स्य प ला र्द्ध न ला रु क्ता थो ष वे रु च॥ न ल पु र्ण घ ते वे यं रु च से

रामः
२७८

लेनुशस्यते ॥ वसामने सुमणस्याः सर्वेषु समयां बुधा ॥ न ज्ञाते नो रुवेत्ने हे शीतमे
व न तं पिवेत् ॥ त्वेह पीतं सुतस्मायां पिवेदुल्लोदकं नरः ॥ एवं चा मुपशां न्यां स्नेहमुः
स्नामुनो हरेत् ॥ मिथ्या शारा हृत्वा हायस्य स्नेहो न जीर्यते ॥ विषुभ्यवापि जीर्णं तं वा
रितो स्नेहं वामयेत् ॥ ततः स्नेहं पुनर्दद्यात् पुनो कायं देहिने ॥ जीर्णं जीर्णं विशंकायां
पिवेदुल्लोदकं नरः ॥ ततो गारो भवेत्तु हो रुचिश्चात्र न वेत्ति ॥ भोज्यात्रं मात्रयायाश्चः
पिवन्ती तव नातपि ॥ इवोत्तमनतिश्चान्दिनतिस्त्रिंशं मंकरं ॥ अनावरसप्रदिनं परं
नुस्त्रिंशो नरः स्नेहयितव्य इष्टः ॥ नातः परं स्नेहं न मादिशं नुति ॥ मृदुकोष्ठत्रिरात्रेण स्त्रि
कात्पक्षो पसेवया ॥ स्त्रिस्तिकूरकोष्ठं नुसप्त रात्रेण मानं वः ॥ स्त्रिगंधद्रवोत्सुधचो र
सनु क्लेशमाचरन् ॥ स्त्रिगंधः मृदुस्थितः पुण्यान् विरेकं वसनं पुनः ॥ एकाहं दिनं

च द
२७२

न्यत्र कफसुतकेश्यतत्करैः॥ वातानुलोम्यंदिप्राग्विवर्जःस्निग्धंमसंरुते॥ स्नेहोद्वेशः
कमसूयकस्निग्धैरुसेविपर्ययः॥ अतिस्निग्धेनप्रांरुतंघ्राणवक्रुज्जुअवाः॥ रु
क्षस्यस्नेहनंकाय्यामतिस्निग्धस्यरुक्षणां॥ श्यामाककोरुवात्रेतकपिण्याकशकु
भिः॥ बालवृद्धादिषुस्नेहपरिहारासहितेषु॥ योगानिमाननुष्ठेगा-सद्यस्नेहाश्रयोः
जयेत्॥ भृशेमांसरसस्निग्धायवागुःस्वल्पतंदुला॥ ससौद्रासव्यमानातुसद्यःस्नेह
नमुच्यते॥ सर्पिस्तैलवसामुगएलप्रसृतैःमृता॥ वा-अप्रसृतकीपेयापेयास्ने
हननिहता॥ सर्पिकातीवदुतिलातथैवस्वल्पतंदुला॥ शर्कराद्यतसंस्तुष्टेदुष्टांगा
करसेतया॥ पाययेद्रुतमेतद्विषयःस्नेहनमुच्यते॥ ग्राम्यानुषोदकमांसगुडंदधि
पयस्तिलान्॥ कुष्ठीशोथीप्रमेहीचस्नेहानेनप्रयोजयेत्॥ स्नेहैर्यवात्तानान्तिष्ठैः

रामः
२७२

स्नेहयेदविकारिभिः॥पिप्पलीनिहरीतकामिडैस्त्रिफलयासरु॥स्नेहमयेप्रमुंजीः
तततःस्नेहमनंतरं॥स्नेहस्वेदोपयन्नेत्यसंशोधनमनंतरं॥॥इतिस्नेहविकृत्याधिक
रः॥॥वातश्लेष्मण्यवातेवातेवाकफेवास्वेदइच्छते॥स्निग्धरुक्षस्तवास्निग्धोरुक्षः
श्लेष्मण्यकल्पितः॥वाचोशोतेशरीरेचमहान्स्वेदोमहाबले॥दुर्बलेदुर्बलःस्वेदोमध्य
मेमध्यमोहितः॥आमाशयगतवातेकफेपक्काशयाश्रये॥रुक्षपूर्वाहितःस्वेदस्नेह
पूर्वस्तथैवच॥वृषणोहृदयंरुक्षस्वेदयेनृदुवातवा॥मध्यमंवृक्षणोश्लेष्ममंगावय
वमिश्रतः॥॥नस्वेदयेदतिल्यूलरुक्षदुर्बलमूर्धितान्॥तजनीयस्ततनीणाविषमश
विकारिण॥तिमिरोदरवीसर्पकुष्ठशोषाद्वारोगिण॥पीतदुग्धदक्षिस्नेहधूपक
तविरेचनान्॥भृशदग्धपुंड्रानिकोचशोकज्यादिनान्॥सुतलाकामलायादुमे

ब. ६
२८०

हिनः पित्र पित्र पीडिताम् ॥ गर्भिणी पुच्छितां युवतीं नृदुवापयिके गदे ॥ स्वेदोहितस्तन
स्यै यो वातमेदकफावृत्ते ॥ निवातगृहमायासीगुह्रावरणं नयं ॥ उपनाहानवक्रोः
धो भूरिमानलुधातपा ॥ शीतशूलमुपरमेत्वं न गौरवनिग्रहे ॥ संजीतेमार्दवे स्वेदे स्वे
दनादिरतिर्मता ॥ ॥ स्फोटोत्पत्तिरपित्ररक्तप्रकोपोमदोषूर्ध्वमदाहो क्लमश्च ॥
अतिस्त्रिनेसंधिपीडातृप्ताश्चक्रियाः शीतास्तत्रकुर्याद्विचित्रः ॥ सर्वास्त्वैदात्रिवा
तेतुजीर्णैरेवावधारयेत् ॥ येषां नस्यं वितव्यं वल्लिश्चापि हि देहिनां ॥ शोचनीयास्तु
ये केचित् ॥ पूर्वस्त्वैद्यास्तु मे मताः ॥ पश्चात्स्त्वैद्यास्तु मे मताः ॥ पश्चात्स्त्वैद्यास्तु मे मताः
स्ये मूढगर्भा मुपद्रवा ॥ सम्प्रकृपजाना काले च पश्चात्स्त्वैद्या विधिं जानता ॥ स्वेद्यपूर्वं
अपश्चात्तु भगं दर्शय शसन्नधा ॥ तत्रैः सैकट्याणि कास्त्यवशमेस्वेदोद्यवांगारकैः लेः

रामः
२८०

पादातहरेः सहास्रसुवर्णैः स्नेहैः सुखोऽस्यैव वेत्तः ॥ एवं तत्र पयोर्वुवातशमनक
यादिसेकादिभिः ॥ ३ ॥ स्नेहोऽयं निसेचनोद्भवहृद्वायैः शिलायैः क्रमात् ॥ सायौप
माहृदववायवर्णैः स्नेहोऽस्ततो न्यप्रथमो कफैः ॥ वायौ द्वितीयः पचने कफे च पि
त्रोपसृष्टे विहीतस्तृतीयः ॥ ॥ इति स्नेहो विहितसाधिकारः ॥ ॥ स्निग्धस्त्रिकफैः सम्य
कसंयोगे वा कफो लघुः ॥ सोऽयमुत्क्रिष्टकफस्तस्य मांसतिलादिभिः ॥ यथा विकार
विहितां मधुसंघवसंपुतां ॥ कोष्ठे विनश्यत्तैष ज्यमात्रां मंत्राभिर्मंत्रितां ॥ ॥ ब्रह्मदत्ता
श्चिरुद्देन्दुमूवंशकीर्तिलान्ता ॥ अथ यः सोऽपि ग्रामा नूतसंघा श्रयां तुते ॥ रसायन
मिवर्षी स्याद्देवानाममृतं यथा ॥ सुचे वीतमना गानां नैष ज्यमिदमस्तुते ॥ पूर्वाङ्गे पा
थयेत्पीतो जानुतुल्यासनस्थितः ॥ तन्मना जातहृद्वा सप्रशककुर्दयेततः ॥ अंगुलीना

व. ८
२८१

मनाया लोनालेन मृदुमाद्य वा ॥ हृदये इय वसिं भुत्वा राव क लुपुतं विवेन ॥ य वृी क
वा यं स लो इतेन सा भुव मत्त लं ॥ तं दु ल श लिल नि पि षुं यः पी त्वा व म ति न रः पूर्वा क्रो
फ लि नी व ल्क ल मु स्मं ह र ति ग रं स क फ पि त्त रू नः ॥ लो इ ली टं ता प्र र जोः व म तं ग ल दोः
ष नु त ॥ आ र व व वा नि म्ब प टी लं फ लि नी ल वं ॥ का व यि त्वा पि वे तो यं वा त्ति रु न
द ना चि तं ॥ पं व रु वा यः ॥ ॥ नि म्ब क वा यो पे तं फ लि नी ग द म द न म च्छ क सिं भु त्वेः ॥ म
भु त्त मे त रु म नं क फ रि पं पूर्णा म ये श त्तं ॥ फ ल नी मू त के ष्वा बु कु ट जाः रु त वे च न
ध मा र्ग व च्छ सं यो ज्याः स र्व श्र व म ने ल्व मी ॥ क मा र्ग के फः पि त्त म वा नि ल श्र य स्य ति
स म्प्रा प्ति तः स नु स्या त् ॥ हृत्वा र्ध मूर्छा रु य मा र्ग भु ज्ञा त नो र पु ल्के पि व ल ल्प मा णो ॥
हृ म्भु दि त्ते स्फो ट क को ठ कं ड हृ द या वि भु डि पु रू गा त्र ता च ॥ र मा ह मूर्छा नि ल को प नि डा

रामः
२८१

वत्सलतिहात्रिंशमिते विदध्यात् ॥ ततः सायं प्रजाते वा सुद्वाने यादिकं न जेत ॥ पेयां विसे
यीम हतं कृतं च येषं रसं त्रिद्विरेकं शम्भु ॥ क्रमेण लेवेतं विष्णु हकारः प्रधानम आचरे
शुद्धि शुद्धः ॥ जघन्य मध्ये प्रवरेतु वेगाश्चत्वारः ॥ दशै वते द्वि त्रि गुणा वि
रेण प्रख्यातया द्वि त्रि वतुर्गुणम् ॥ पित्रां तं निष्टं व मनं विरेका माहुः ॥ द्वि शान्त विः
त्कान पनीय वेगान् पेयं विरेके व मनं तु पीतं ॥ व मनं च विरेके च तद्या शोणित मोक्ष
तो ॥ शुद्ध त्रयोदश पलं प्रत्य माहुर्म नीचिणः ॥ अथो घे लं घनं कार्यं पुनर्वा पिबि
शोधनं ॥ नि वामये स्ते मिरिको ॥ अतिवां तं घृता न्य क्रम वगास हि मेजये ॥ उपाचरेत्ति
तासौ इ मिष्टे लेहै स्थितिकः ॥ व मनं ति प्रवृत्ते च ह्य कार्यं विरेचनं ॥ न वामये
ते मिरिकं न गुल्लिनं न चापि पांडूदर रोग पीडितं ॥ स्थूल ततस्तीण कृशातिवृद्धानां

च. ६
२८२

दिताक्षेप कपीतितांश्च ॥ रुक्षे प्रमेहेतरुणे च गर्भे गच्छत्यतो र्द्धरुधिरेव तीव्रे ॥ दुष्टे च को
ष्टे क्रिमिभिर्मनुष्येन वामये ह वसिवाति वदे ॥ एतेष्वजीर्ण्यचित्तावस्थाये वसिषा
नुराः ॥ इति वसनविकित्साधिकारः ॥ ॥ स्निग्धस्थिनायेवांताय प्रदातव्यं विरेच
नं ॥ अथ वा योजितं स्येतद्रुहणी रोगरुम्भतं ॥ पित्रे न स्यात्तदुःकोष्ठः क्रूरो वा त कफा
श्रयान् ॥ मध्यमः समदोषतमात्रा योज्या नुरूपतः ॥ शर्करा सौद्रसंयुक्तं त्रिवर्णं
वर्णितं ॥ रेचनं सुकुमारं लक्ष्मणं वक्त्रं मरिचं गणिकं ॥ त्रिवर्णं सितायुक्तं पित्रे श्रेष्ठं
विरेचनं ॥ क्षित्वादिधेनुपरिलिप्य कल्के स्थि नं जिजातैः परितोष्य रज्ज्वोपकृतं सम्यक्
पुण्याकपुष्पास्वादेतु तं पित्र गदी सुशीतं ॥ पिष्य लीनागरत्तार श्यामान वनया सह ॥
लेहयेन्मधुना सा र्द्धं कफवाचौ विरेचनं ॥ हरीतकी विजंगानि सैश्वरं नागरं तु वनं ॥ मः

रामः
२८२

रिचानिचतत्सर्वंगो मूत्रेण विरेचनं ॥ त्रिविधं नत्रयं समात्रिफला तत्समानिच ॥ सारक
सा विडंगानिच ॥ एणं मधु सर्पिषा ॥ लेहये गुडिकांते न ॥ हृत्ता वायुपयो जयेत् ॥ कफ
वात कृता न्गुल्मान् प्रीह्येद रजगंदरान् ॥ हृत्तन्या नपि वायेत निरपाय विरेचनं ॥ अज
यापि पाली मुक्त विडंगामलकानिच ॥ कर्षप्रत्येकमेवांतुदंत्वा कर्षप्रयंतथा ॥ षड्
र्षसुसितायाश्च द्विपलं त्रिविधं प्रवेत् ॥ तत्सर्वं कृण्वितं कृत्वा मधुना मोदकं तथा ॥ रवा
देत् प्रतिदिनं चैकं शीतं चानुपिवेजलं ॥ तावद्विरिच्यते जंतु यावदुल्लंघनं सेवते ॥ पाण्डुरोगं
विषं काशं जघायाश्च रुजं तथा ॥ पृष्ठां त्रिमूत्रं कृत्वा दुग्धं मसजगंदरं ॥ मृशरीमेहकुप
च प्रीह्यो दत्तानिच ॥ यन्माणां च सुरोगं च क्रमवैद्येन जानता ॥ यो जितोयं निहंत्या मु
अनया शो हि मोदकः ॥ अनया शो मोदकः ॥ ॥ एरंडतैलं त्रिफलाकावेन त्रिगुणैः नच ॥

व. ६

२८३

युक्तं पीत्वा पयो निर्वीर्यं विरेण विरिच्यते ॥ श्रोतो विमुद्धिद्विष सं प्रसादो लघुत्वमूर्जो
प्रिरणामेयत्वं प्राप्तिश्च वै पित्तकफातिनां संस्रान्तिरिक्तस्य न वेत्तु क्रमेण ॥ स्यादेषा
पित्तानिह सं प्रयोपः सा दत्तं जात्रे गुरुता प्रतिस्थातं दातव्या हृदि रते वक्तव्यं वाता नुः
लोम्यं न रुद्धिरिक्ते ॥ कफाश्च पित्तं ज्ञेयं जानित्वाः सुत्पंगमदं क्रमवेषनायाः
निद्रा वलात्तावतमः प्रवेष्टाः सोन्मादहिक्ताश्च विरेचतेति ॥ मंदाग्निमंतीणमसद्वि
रक्तं न पाययेत्तदिव सेयं वाग्ं ॥ विपर्ययेत्तदिव से नुशायं पेया क्रमो वां नु वदिष्य
तेत् ॥ यथा एतन्निस्तण्णमीमया शैः संभुष्यमाणो न वति क्रण ॥ महास्थिरः केशसह
स्तये वसुधस्य पेयादिति रं तरणिः ॥ कषायमधुरैः पित्तविरेकः कटुकैः कफे ॥ त्तिग्गो
मलवणो वा याव प्रवृत्ते च पाययन् ॥ उत्तमो मुखे द्ये वास्य पाणिना येन बोदयं ॥ ३

रामः

२८३

त्वायेत्यदिनेतस्मिन्नुक्ताः श्लेषः पुनः पितृत्वं ॥ अदृष्टं ह्येह कौकुत्तुपि वेदुर्दृष्टं दशा हतः ॥
 भूयो पुपस्तुततनुः स्तहस्ते देविरेतन् ॥ योगि कंस मर्गा लोकास्मरन् पूर्व लशोचितः ॥
 पूर्वमस्य दोषः कृषो नरः ॥ अघरिता तको वृश्च पितृत्वं ह्यस्य मोषधं ॥ रुसं वदुतिलकु
 रको वृथाया मशीलिनां ॥ दी प्राप्तिनां च त्रैव ज्यम विरेद्यै व ज्योति ॥ तेजो वस्तिं पुरा
 दद्यात्ततः स्मिन्धं विरेद्यै ॥ अस्मिन्धं रेचनं स्मिन्धं रुसं स्मिन्धं ति शस्यते ॥ विरुचस्ते हः
 सात्मानु भूयः स्मिन्धं विरेद्यै ॥ पञ्चकोशी रतागा रुचं दनाति च यो जयेत् ॥ अतिः
 योगे विरिक्तस्य वा नास्तेषु न सेवने ॥ ॥ सौवीर पिष्टः स दका लव लो नाति प्रसेदति
 सारहंता ॥ ॥ अविरेद्या बाल वृद्धा आतमी रुन वज्ररा ॥ अलया वो पित्रा स कृततपा म्या
 तिसारिण ॥ शशा ल्या पितरू रको वृत्ति स्मिन्धं शोषिणः ॥ गर्भिनी न वस्तु ता च दृष्टा

चद
२८४

नृजीर्णमपि ॥ ॥ इति विरेकविकित्ताधिकारः ॥ ॥ वातोल्बलेषु दोषेषु वाते वाच्यं
 रिष्यते ॥ यद्यो विना त्यादहीनं नोजयित्वा नुग्रामयेत् ॥ न चानुक्तवतेः स्नेहः प्राणिष्वेव क
 पं चन ॥ सूक्ष्मत्वाद्द्वयकोट्यन्ति प्रमूर्द्धमनवेत् ॥ घृहीतुं च वेत्येषामध्यामात्रिप
 तीभवत् ॥ कणीयस्याप्यहं पलात्रिष्टामात्रानुवासने ॥ प्रादानमायेद्विपलं पलाकेव हि हि
 तीयेपलमन्तर्द्वेः ॥ कर्षद्वयं चैव समापद्यद्विबलौ तृतीयेक्रमस्य उक्तं ॥ मासमात्रं प
 लेमिहेति धुज्जन्मशताहयोः ॥ सनुसैध्वयत्वेन शताहेन वसंयुतः ॥ न वेत्तु खो जनेन पा
 निरेति सहस्रासुरं ॥ विशिक्तं नुवात्यश्चेत् सत्तत्तात्पर्यं तदा ॥ सुवर्णरूपं पुत्रतामृति
 ति कांस्यायसां हि द्रुमवेत्तु दत्तं ॥ न त्रेविंशतिमतिनिश्चयेः कार्याणि नेत्राणि सुकणिका
 णि ॥ षड्छादशां गुल्लसन्निभानिषड्विंशतिहा दशं वर्धमानां सुर्मूर्द्धकं च तृतीयादिहि

राज
२८३

डाणिवर्मापिहितानिदापि॥यथावयोपुष्पकनिष्ठकाभ्यांमूलाग्रयोःस्युःपरिनाहवन्ति॥
अज्जातिगोपुरुषसमाहृतीनिश्रुत्यानिचस्युगटिकासुरावनि॥स्यात्कर्णिकेकाप्रचतुर्थ
भागेमूलाग्रितेवक्षितनिबंधनेत्रे॥जारेगवामाहिषहारिणोवास्यासौकरोवत्तिरजस्यवा
पि॥१८स्तनुर्नष्टशिरोविगंधःकषायरक्तःसमृद्धःसुवर्द्धः॥नृणांययोवीम्ययवानुहयने
त्रेवयोस्तनुप्रवक्ष्यते॥निरुहमात्राप्रचमेप्रकुंजोवत्सरेपरं॥प्रकुंजवर्द्धःप्रत्यक्षया
वत्तषष्टस्तुतास्ततः॥प्रवृत्तंवर्द्धयेद्धर्षकादशाष्टादशस्यनु॥आसप्ततेरिदंमातंदशैव
प्रवृत्ताःपरं॥यथायथांनिरुहस्यपादोमात्रानुवासने॥कृतचक्रमणामृकविभूचंसयने
सुरवे॥नासुहितेनयोशीर्षसंविष्टंवामपाश्वरतः॥संकोचदक्षिणंसंविष्टप्रसार्यततः
परं॥वर्त्तिशब्दकरेकृत्वादक्षिणोनावपीदितं॥अवात्यनेत्रेप्रणयेतस्मिन्धेस्मिन्धेसुरवेपु

बद
२८५

देन ॥ ३ ॥ ह्यास्यवस्तेर्बदनेव हृदस्तमकम्यथ ॥ पृष्ठवंशं प्रतिनतानातिद्रुतवित्तं विने ॥ ना
तिवेगं न वामंदं स हृदे व प्रपीडयेत् ॥ सावशेषं प्रकुर्वीत वायुः शेषे हि निवृत्ति ॥ त्रिरुहदाने
पिरयमेव सुमीरितः ॥ ततः प्रणिहितस्ते हउत्तामो वाक्चतुर्नवेत् ॥ प्रशारितैस्सर्वगात्रैस्तथा
वीर्यं प्रसर्पति ॥ आकुंचयेत्तुर्नेत्रिणीः शक्तिवाहुततः परः ॥ ताडयेत्तत्र लघोने न त्री वंस्त्री
नारा न शनैः शनैः ॥ त्रिंशोश्चैततः श्रोत्रिंशोश्चैततः ॥ एवं प्रणिहितैव स्तोः
मन्दयाशोश्च मंद वाक् ॥ स्वास्तीर्णं शयने काममाशी दयारितैर्तैरेः ॥ योज्यः शीघ्रं निवृत्तेः
न्यसेहतिष्ठ त्रयास्तु मर ॥ सानिलः स पुरीषश्च स्नेहः प्रत्येति यत्पथैः ॥ विनापीडास्त्रिया
मख्यससम्यगनुवासितः ॥ कायार्द्धमात्रया प्रातश्चान्यभुंजी जलं पिबेत् ॥ पित्तोत्तरे कटुः
लोभतावन्मात्रं पिबेदद्य ॥ तेनास्य दीप्यते वक्रिः न कृकां ताच जायते ॥ अहोरात्रादपि स्ने

रामः
२८५

हः प्रसादं हृत्तु व्यति ॥ कुर्यादस्ति गुणा अपि जीर्णस्तु स्य गणो न वेत् ॥ यस्य नो पंद्रवं कुर्या
तस्मिन् हवस्तिरतिः सृतः ॥ सर्वो ह्यवा इव तौ रौ स्यादुपेक्ष्यः स विज्ञानता ॥ आनायातमहो
रात्रात्तस्मिन् हंसोप इव न वेत् ॥ तस्मिन् हवस्ति वनायाते मायस्मिन् हो विधीयते ॥ अमुदस्य मलो नि
अस्मि हो नैति यदा पुनः ॥ तदांगसदनाभ्या नमूलमशश्च जायते ॥ पक्षाशयगुरुत्वं च
तत्र दद्यात्तिरुहणं ॥ तीक्ष्णं तीक्ष्णं च धैर्यं वसिष्ठं वायुनुवासनं ॥ तस्मिन् हवस्ति विधेयस्तु
ना विष्णुदस्य देहि नः ॥ तस्मिन् हवीर्ध्वं तवा दत्ते स्म हो नानुविसर्प्यति ॥ अमुदमपि वाते न के
वलनातिपीडितं ॥ अहोरात्रस्य कालेषु सर्वेष्वेवानुवासयेत् ॥ अनुवासनं तीयेऽपि पंचमे
वा पुनः श्रुतं ॥ अथावास्मिन् हवस्तिः स्यादतोऽप्युत्तममारुतान् ॥ आयातनीत्यादीनामिह
स्यांश्च प्रतिवासरं ॥ इति स्महेस्त्रिवरुः स्मिन्धैप्रोतो विष्णुदस्ये ॥ निरुहं शोधनं युंज्यात् अ

व. ५
२८ ध

स्निग्धे स्नेहने पुनः ॥ विष्टु चानि लवि नूत्रः स्नेहो हीनानु वा सने ॥ दाह कंडू पि पा सत्रि करः
आत्यनु वा सने ॥ स्नेह वस्ति निरुह वा ने क से वा ति शी लयेत् ॥ स्नेहा पि न क पो ले गो निरुह
त्यव ना स यं ॥ अना त्या प्या धे वि जे या ना नु स्या च ते म ताः ॥ विशे व न स्तु मी पां डू का म ला मे ह
पी न सः ॥ निर त्व श्री ह वि डे दि गु रु को व क पो द रं ॥ अ जि ध्यं द न शं स्तु ल क्रि मि को षा द्यु
मा ह ता ॥ पी ते ग वि ष ले प य्वां श्री प द ग ल गं ड वा न ॥ अ ना त्या प्या त्वा ति स्नि ग्ध च नो र स्को
नृ शं रु शः ॥ आ सा ति सारी व मि वा न सं मु डो द न ना व नः ॥ आ श का श थ शे का शो हि आ
आ ना त्य व रु यः ॥ मू त पा युं रु ता हा रे व रु डि द को द री ॥ कु र्वा च म भु मे ही व मा ता न
स प्र व गु वि णी ॥ न ये का ने न नि र्द षे प्य त्रा मि वि ति शे दु धः ॥ न व न क दा वि त्का र्प्या धि वि रु
दा मि म ता क्रि याः ॥ रु दि रु डो ग गु आ त्रे व म नं तु वि किं ति ते ॥ अ व चं प्रा प्य नि र्दि षं रु

रामः
२८ ध

षिणां वलिकर्मव ॥ ॥ इति अवाशनविकित्साधिकारः ॥ ॥ अनुयास्यसिगधतनुं न
तीये किं निरुहयेत् ॥ मध्याह्ने किं विदादने प्रमुक्ते वलिसंगले ॥ अथ रुस्तेदिताः सप्तः
मसं नातिबुभुक्षितं ॥ मधुलेहनकल्काख्यकरवायावापतः क्रमात् ॥ त्रीणि च द्वादश
त्रीणि पञ्चान्यनिरुतिनां ॥ पित्रे च त्वारि च त्वारि द्वे द्विपंच चतुष्टयं ॥ च त्रीणि द्वे दश
त्रीणि कपे वापि निरुहने ॥ दन्ताद्ये सं च वस्या स्य मधुनः प्रसृतं द्रव्यं ॥ विनिर्मथ्येत तादृश
या तमे हस्य प्रसृतं द्रव्यं ॥ एकीभूते ततः स्नेहकल्कस्य प्रसृतं क्षिपेत् ॥ संमूर्द्धितं कषायं
तं पंच प्रसृतं सन्निभं ॥ वितरेत्तु यथावाप मते द्विप्रक्षितो भित्तं ॥ वस्त्रघृतं मुखो स्नात्वा
कुंजीवाद्येन ज्ञायितः ॥ एवं प्रकल्पितो वसिष्ठा दश प्रसृतो न वेत् ॥ न प्रावत्तोष चंया नि
नतिवृत्ते वलिष्यत् ॥ न करोति वशी मर्तज्ञानिरुहः सुयोनिनं ॥ पूर्वोक्तेन विधानेन गुडे

च. ६
२८५

लिनिधापयेत् ॥ त्रिंशन्मात्रास्त्रिंशन्मात्रास्तत्तत्कदुकोनवेत् ॥ जानुपंडुत्तमावेष्टा
त्रंदक्षिणापाणिना ॥ कृत्स्नेनेत्रकृत्माशब्दशतंतिष्ठेदवेगवान् ॥ द्वितीयश्चातृतीयश्चा
चतुर्थेवायथाहितः ॥ सम्यग्निरुहलिंगेनुप्राप्तेवस्तिनिरुहयेत् ॥ प्रसृष्टविन्मुत्रसमी
रणस्तंरुद्राग्रिहृद्याशयलाघवाणि ॥ रोगोपशान्तिः प्रकृतिवृत्ताच्चवलं चेतत्स्या
नस्त्वनिरुहलिंगं ॥ अयोगश्चातियोगश्चैवमिरुहश्चविरिक्तवत् ॥ सत्त्वेहृष्टकृपवनेनि
रुहः षोडशादुशीतौपयसावपिने ॥ त्रयः सप्तत्रा कदुकोवस्तुताः कृपेनिरुहानपरावि
धेयाः ॥ एकोयकृष्यनि लंस्वमागानपिने द्वितीयस्तु कफास्तृतीयः ॥ अनायातं मुहु
र्नातंनिरुहंशोचनेहरेत् ॥ निरुहैरेवमतिमान्सारमूत्रासुसंयुतैः ॥ विपुणानिरुवि
स्तस्यश्चिरंतिष्ठेन्निरुहं ॥ मूलारतिज्वराद्योपात्तमरणमाप्रयेदिति ॥ ननुमुक्तवतेदेय

तामः
२८५

मास्यापनमिति स्थितिः॥ आसंतदुद्धरेभुक्तं हृदि दोषाश्च कोपयेत्॥ आवर्त्यिकं क्रमं चापि
मत्ताकार्यं निरुहणं॥ अतिप्रतिहितो वस्तिरति क्रम्या नयंततः॥ वातेरितो नाशिकाभ्य
मुखतो वा प्रपद्यते॥ हृदि हृत्वा स मूर्द्धा दीन प्रकुर्यादाहमेव च॥ तत्र कर्णं गलापीतः
कुर्याच्छीर्षं वि कृतनं॥ शिरः काय विरेको च तीक्ष्णो स कांश्च शीतलान्॥ प्रणिस्तु मधो
मुखमातं भुक्तं रसोदनं॥ यद्योक्तं विधानेन योजयेत्स्नेहवस्तिना॥ तदहस्तस्य पवः
नाद्रयं वलवदिष्यते॥ रसोदनत्वेन शस्तस्नेहश्चानुवासनं॥ दशमूलीकवायेन श
ताह्वा सं प्रयोजयेत्॥ लघुवा सं च मधुनो हि पलं हि पलं तवा॥ तैलस्य फलमेकं तु फल
स्यैकं च योजयेत्॥ अर्द्धमात्रिक सं तेयं वस्तिर्देवोतिरुहणं॥ नवस्नेहो नवस्नेदः परिह
रविधिर्न च॥ आत्रेया नुमतो सेव सर्वरोग निवर्हण॥ अस्मिन् प्रश्ने किमिष्टं प्रश्न

च द
२८८

विशेषतः॥ शुक्रसंजननोत्पेववातशोणितनाशनः॥ वलवर्णकरोवृद्धोवस्तिः पुंसवनः
परः॥ अर्द्धमात्रिकः॥ ॥ स्नेहं गुडं मांसं सरसं पशुश्राव्याणि मूत्रं मधुसं च वंचेत्॥ एतान्य
नुक्ता न्यपि दापयेत्तिरुहयोगे मदनाय लंब॥ लवणं कार्ष्णिकं दद्यात्फलमेकं तु मादने
वाते गुत्रसिन्नापित्रेकफेति द्वावृकादयः॥ सैधवा व्यसमादाय शताक्षाः स्वतर्प्य वच॥
गोमूत्रस्य पलाय्यद्वौ अस्त्रीकायाः पलद्वयं॥ गुडस्य छेपले चैव सर्वमांशोऽयत्नतः॥
वस्त्रप्रतमुखौ संच वस्तिदद्याद्विचक्षणः॥ मूलं विद्यामानाहं कृत्रुहं च दारुणं॥
क्रिमुदावर्तगुल्मादीनस्योहन्मात्रिवेवितः॥ सारावस्ति॥ ॥ पलमुक्तिकर्षकुडुवै
रल्मीकागुडसिंद्गोमूत्रैः॥ श्वतैः लघुतोवस्तिः मूलानाहामवातहा॥ वैतरणसाराव
स्तिमुक्तावापि प्रदीयते॥ वैतरणवस्तिः॥ ॥ वदर्थे रावतीशे लुशोऽस्त्री वंचनां कुर

रामः
२८८

॥ श्रीरसिद्धाः सुसिद्धाः स्युः शास्त्रेपि क्लृप्तसंहिता ॥ वराहमाहिवोरभ्रवैङ्गलैर्णीयकोः
कुटं ॥ सद्यस्त्वमसृगाजं वा देयं पिबिष्ववक्षिषु ॥ चरकादौ समुदिष्टा वक्ष्यो ये स इव श
यं वहारो न तैः प्रायोनि यद्धानां तत्र ते न ते ॥ वक्षिष्यः स्वापयिता सुखायुर्वलाग्निमेधाश्च
रत्नार्णवश्च ॥ सर्वार्थकारी चिरवृद्धयुजां निरत्ययः सर्वगदापहृद्य ॥ ॥ इति रुद्रविकिः
साधिकाः ॥ ॥ प्रतिमर्षो रवपीडश्च न स्यं युञ्जमनंतया ॥ शिरोविरेचनं चेति नष्टकर्म
चपञ्चुषा ॥ इव दुर्दिष्टनास्ते होया वन्द्यं कं प्रपद्यते ॥ तन्मौनि धिक्कस्तं विद्यान् प्रतिमर्षं
प्रमाणतः ॥ प्रतिमर्षस्तु न स्यात्तु करोति न वदोषवान् ॥ नस्तः स्नेहो गुह्यं दिदधान् प्रातर्नि
शिवसर्वदा ॥ न चोत्तिष्ठेदरोताणां प्रतिमर्षस्तथा र्थकृत् ॥ निशाहर्षुक्ता वा तहः स्वप्न
धः शुभरेतसां ॥ शिरोऽज नगं दूषयन् प्रावां जनवर्चसां ॥ दंतकाष्ठस्य हासस्य योज्यां तेषां

च. ६
२८६

द्विविंदुकः॥ शोचनस्तंजतश्चुत्पादवपीडो द्विचोतः॥ अथपीडप्रदीयतेयस्मादवपी
दस्तनस्तसः॥ स्नेहार्थं नृप्यशिरसांग्री वाक्छेदोरसातया॥ वत्सार्थं दीयते स्नेहो नस्तः श
योत्रवर्जते॥ नस्यस्मान् स्नेहकस्याचदेयास्तुतौ नुविंदव॥ प्रत्येकशोचनस्तयोर्नृणाः
मिति विनिश्चयः॥ शुक्रिपाणिश्च शुक्रिश्च मात्रातिष्ठं प्रकीर्तिता॥ द्वाविंशविंदवश्चापि
शुक्रिस्तविधीयते॥ द्वे शुक्लीपाणिश्च शुक्रिश्च देयात्र कुशरैर्नरैः॥ तैलं कपेच वा तेचक
वले पवने वसां॥ दद्यान्नस्तः सदापि वै सपिमाञ्चाचमारुते॥ आपतेरेव नं शुक्लीयुः
ज्याते मुखवायुना॥ पउंगुलादिमुखयानाया ने वनगर्जया॥ सारिजूरितरंदोषं कर्णं च
दप कर्षति॥ शिरोविचन इव स्नेहं वाते प्रसाधितैः॥ शिरोविरोचनमद्यातुरोगे च तेषु
बुद्धिमान्॥ गौरवे शिरसः मूलजाद्यं दगलामये॥ शोफगंडाक्रिमिग्रं चि कुष्ठापस्मार

रामः
२८६

पीनसे ॥ स्निग्धस्त्रिन्नात्रमांगस्य जन्मद्वये दयेत्युतः ॥ अथोत्रानर्जुदेहस्य पाणिपादप्रश-
रिते ॥ किं विदुः प्रतया तस्य किं चित्मूर्धनि नामिते ॥ माशापुरं विधाये कं पृथ्यायेन निषेव-
येत् ॥ उच्चां वुत प्रभैषज्यं प्रणाया विवुनातया ॥ दंते पादतल्लक्षं हस्तकर्णादिमर्दये-
त् ॥ शनैरुर्ध्वानिष्ठीवेत्पाश्वर्या रुजयोस्ततः ॥ आनेषतं स्यादेहं द्वित्रिवीनस्योपाचरे-
त् ॥ स्नेहविरेचनं न स्यात्त्रेदशा दोषा यथेक्षया ॥ अहात्राहा अस्माहं स्नेहकर्मसमाच-
रेत् ॥ लकाहातु विरहं कुप्यात्तरेचनं शिरसस्तथा ॥ सम्यक्स्निग्धे मुखो ह्वासस्य प्रवोच-
सि पाठवं ॥ रुक्षोत्तिलं च ता शोषेनाशास्य मूर्ध्नि सून्यास्त्रिग्वेति कङ्कुरस्ताप्रसेकास्त्रि-
पीनता ॥ सुविरिक्ते सितपुता वक्राचर विशुद्धयः ॥ इर्विरिक्ते गदोदकेः सामतातिविरिच-
ते ॥ तोय सद्यगस्नेहपीतानां पानुमिहतां ॥ पुक्कमकशिरस्त्रातः स्नानुकाम अतालनां ॥

च. ६
२६०

नवपीनसवेगार्जसूतिकाश्याशकाशितां॥ शुद्धातांदंतवस्तीनांतवानार्जवउदि
ने॥ शुभ्रात्राययिकेव्याजौनेषांनस्यः प्रयोजयेत्॥ ननस्यमूनसप्तावेतातीतासीतिव
त्सरे॥ नचोनकादशधूमः कवलोन्नोत्पंचके॥ नशुद्धिरुणशमेनयातिक्रान्तसप्ततौ॥ आ
जन्मपरणशस्तप्रतिमर्वस्तुवस्तिरत्॥ ॥ प्रयोगिकः स्नेहिकश्च धूमोर्वैरेचनस्तथा॥ का
शहरोवापनीयो धूमपंचविधोमतः॥ अत्रुत्रिकोषाफलितंकोलाख्याप्रप्रमाणितां॥ व
स्तिनेत्रसमंनेत्रं धूमनेत्रं प्रशस्यते॥ सार्द्धं च सप्ततीवृत्ती हस्तप्रायोतिकादिषु॥ नेत्रक
शहरेचंद्राः हीनशेषेदशो गुला॥ औषधैर्वर्तिकां कृत्वा गरगर्जात्रशायितां॥ विगर्जाम
ग्निसंशुद्धां कृत्वा धूमपिबेत्त्रः॥ ५२ः कंठगते दोषे वक्रेण धूममापिबेत्॥ नाशयानु
पिबेदोषेशिते प्राणासिसंश्रये॥ गंधैरुष्णतगरेवर्तिः प्रायोगिकेमतः॥ स्नेहिके

रामः
२६०

तुम भूस्त्रिष्वस्नेहगुणुसुसर्जकैः॥ शिरोविरेचनद्वयवर्त्रिविरेचनीमता॥ काशघ्नैरेव का
शघ्नीवा मनेवी मनीमता॥ यो स्या नपित्ररक्तात्रिविरिक्तोदरमेदिषु॥ तिमिरोर्ध्वानिस्त्राध्या
नरोहिणीदत्तवत्तिषु॥ मत्स्यमद्यदधि सीरसोदस्नेहविष्वाणिषु॥ शिरस्यत्रिहृते पाण्डुः
रोगेजागरिते निशि॥ रक्तपित्राभ्यावाधिर्यतु शूलमेदमोहकृत॥ कृमोऽकाशेऽतिपीता
वातत्रशीतविधिर्हितः॥ स्नानद्वयविधानंतुलेशतः संप्रकाशितं॥ ॥ इति तस्य भूमविकि
त्साधिकारः॥ ॥ स्निग्धोऽस्यः स्निग्धो वा ते स्यादुशीतैः प्रशाधनः॥ पित्रेद्वयलवणैः शु
भे संशोचनः कफे॥ कषायत्वादुतिक्ते शूलवलोरोपणोबुणो॥ मुखं संचार्यते पातुमा
त्रासाकं वलेमता॥ असंचार्यनुयामात्रागेद्वेसाप्रकीर्तिता॥ तावन्नधारणीयोयं य
वदोषप्रवर्जनं॥ पुनः श्रायोपि दातव्यं तत्रासौद्वयतादिभिः॥ व्याधेरपवयस्तुस्तिवै
षयं वक्तुं लाघवं॥ इंदयाणां प्रसादश्च कवले बुद्धिलक्षणं॥ दाहतस्त्रावणाहंतिमः॥

च. ३
२२१

पुगं एष चारणं ॥ धाम्या सुमास्य वैरस्य मलदौ गंधनाशनं ॥ तदीष चैव एणं शीतं मुखशो
कहरं वरं ॥ आशु साराम्बुगं दूषो निनति श्लेष्म संवयं ॥ स्तल्यो हि जं वा तहरं तैल गंधवधा
रणं ॥ ॥ इतिकवल्गं दूष विं किंसाधिकारः ॥ ॥ सर्वेषामस्ति रोगानामादावाश्रितं
हितं ॥ रुक्कोदकं कंदू पर्वी अदाहरात निवर्हणं ॥ ॥ उलंवाते कफे को स्रंत ह्रीतं रक्तपित्तयोः
निवातस्य स्य वामेन पाणिना श्रीत्य लोचनं ॥ सुक्लो प्रलंबया शन्येन पिबुव श्याकनीः
निके ॥ दशछादशवा विंदू न छां गुलाद व सेचयेत् ॥ ततः प्रमृ स्य मृदुना तृयेन कफवा
तयोः ॥ अन्येन को स्र पाणी यस्तु तेन स्ते दयेत् मृदु ॥ अत्युत्तरी त्वां रुग्णा ग र्ग्रासा या नि
सेचनं ॥ अतिशीतं तु कुरुते निस्तो दस्तं न वेदनाः ॥ कषायं पवनं मर्षं रुक्ता दुर्मेषाणं मु
हुः ॥ विकारा निवर्द्धिरत्यर्थं संरं नम परि श्रुतं ॥ ॥ अथां जनं मुहुत मो नत्र मात्रा अये म

रामः
२२१

त्वायांगेततो द्वारं स्नेहं पात्रे निगात्रयेत् ॥ प्रगासस्तमता स्वाख्यां विषदं लघुरोचनं ॥ नृप्रेति
 पर्ययेत् तत्रैतत्प्रेतिश्च अजा रुजः ॥ उटपाकं प्रयुं जीत पूर्वोक्तैश्चैव कर्मसु ॥ सवाते स्नेहनः शु
 च्यासहितो लेखनो हितः ॥ दण्डोर्वल्येनिलेपि त्रेरक्तैश्च लघु प्रसादनः ॥ त्रिस्त्रमात्रं पृथक्कि
 एं मांसमेघज कल्कयोः ॥ उरुक कवटं नोजपत्रैः स्निग्धादिषु क्रमान् ॥ वेष्टयित्वा मृदा
 लि तव ध्वजं न गोमयैः ॥ प्रचेत् प्रदीपै रग्यात्तं पक्कं निष्ठी ॥ प्रत इमं ॥ नेत्रे तर्पणं वयुः
 ज्यात् शतं द्वे त्रीणि धारयेत् ॥ लेखणं स्नेहनां तेषु को लो पूर्वो हिमोपरः ॥ धूमयो नेत्रयो
 रेव योगात्तत्र च नृपिवत् ॥ तर्पणं पुटपाकं च न त्यावहे न योजयेत् ॥ यावन्ते हानि युः
 जीतद्विस्ततो हितं न भवेत् ॥ ॥ इति श्राद्धात्तनाः ॥ अनेन तर्पणं पुटपाकं विहितं
 चिकारः ॥ ॥ अथ स्निग्धं रसान्नं प्रतिजो जितः ॥ प्रत्यादित्य मुखं स्निग्धो जानुवाशनसं

तनुस्निग्धः ।

च. ६
२२३

श्रितः॥ मृदुपत्रा न के सांते जानु ख्यापित कुर्यैः॥ अंगुष्ठगर्भमुद्विष्यां मन्ये गाढं निषीडये
त्॥ दंतप्रपीडितोत्काशगंडाभ्यानातिधारयेत्॥ पृष्ठतोयंत्रये चैतं वस्त्रमावेष्टयेन्नरः॥
कंधरायां परिक्षिप्य न्यस्यांतर्वा मितर्जनीं॥ एवमुत्थाप्य विधिना शिरां विध्य हिरोगतां॥
विध्य छात्ति शिरां वारु वनाकुंजित कुर्यैः॥ वृद्धासुर्योपविष्टस्य मुद्विषं गुग्गुगर्जितं॥
उद्विष्य प्रदेशावपत्रिकां च नुरंगुले॥ पादेन प्रस्थिते च स्ता जानुसंधि निषीडिते॥ गाढं
कराभ्यां मागुल्यं च रणोत्तस्य बाधे॥ द्वितीये कुंजिते विंविदारुहं हस्तवन्नतः॥ वृद्धा
सिंघे स्तिरामित्यमनुक्तेष्वपि कथ्ययेत्॥ तेषु तेषु प्रदेशेषु तत्र शंत्रमुपायवित॥ ततो
वीहिमुरवं चैव प्रदेशान्यस्य पीडयेत्॥ अंगुष्ठतर्जनीभ्यां तु तलप्रच्छादितं त्रिषक्॥ वाम
हस्तेन विध्य स्य कुहारमिदं रणते॥ ततो यन्मध्यमांगुल्या चैव शोणुष्वविमुक्त्या॥ मांस

रामः
२२३

आशा मरुवाथि

1.581

ASHA ARCHIVES